

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών
Σύγχρονες τάσεις στη γλωσσολογία για εκπαιδευτικούς

Διπλωματική Εργασία

«Η κοινωνιογλωσσική κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων
της Κάτω Ιταλίας»

Φωτεινή Δουμάνη

Επιβλέπων καθηγητής: Νικόλαος Κουτσούκος

Πάτρα, Φεβρουάριος 2025

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

«Η κοινωνιογλωσσική κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων
της Κάτω Ιταλίας»

Φωτεινή Δουμάνη

Επιτροπή Επίβλεψης Διπλωματικής Εργασίας

Επιβλέπων καθηγητής:

Νικόλαος Κουτσούκος

Επίκουρος Καθηγητής,
Πανεπιστήμιο Πατρών

Μέλος ΣΕΠ, ΕΑΠ

Συνεπιβλέπων καθηγητής:

Νικόλαος Λιόσης

Τακτικός ερευνητής, Ινστιτούτο
Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρυμα
Μανόλη Τριανταφυλλίδη), ΑΠΘ

Μέλος ΣΕΠ, ΕΑΠ

Πάτρα, Φεβρουάριος 2025

Ευχαριστίες

Ευχαριστώ θερμά τον καθηγητή μου και επιβλέποντα κύριο Νικόλαο Κουτσούκο, ο οποίος με την αμέριστη στήριξη και καθοδήγησή του με βοήθησε να φέρω εις πέρας την εκπόνηση της διπλωματικής μου εργασίας στα πλαίσια του μεταπτυχιακού προγράμματος σπουδών. Ευχαριστώ ακόμα τον συνεπιβλέποντα καθηγητή μου, κύριο Νικόλαο Λιόση, ο οποίος με τις καίριες και λειτουργικές επισημάνσεις του με κατεύθυνε ως προς τη συμπλήρωση κάποιων σημαντικών σημείων στη διπλωματική μου εργασία.

Περίληψη

Στην παρούσα διπλωματική εργασία διερευνάται η κοινωνιογλωσσική κατάσταση στην οποία βρίσκονται οι δύο ΝΕ διάλεκτοι της νότιας Ιταλίας. Συγκεκριμένα μελετώνται οι διάλεκτοι Greko της Καλαβρίας και Griko της Απουλίας. Στόχος της εργασίας είναι να προσδιορίσει το στάδιο της υποχώρησής τους. Στο θεωρητικό μέρος της εργασίας αναλύεται η υπάρχουσα σχετική βιβλιογραφία, καθώς και το θεωρητικό μοντέλο μέσα στο οποίο συντελείται η υποχώρηση ενός γλωσσικού συστήματος, σύμφωνα με τον Sasse. Στο ερευνητικό μέρος της εργασίας παρουσιάζεται η στάση των ομιλητών έναντι των δύο διαλεκτικών συστημάτων. Τα δεδομένα συγκεντρώθηκαν μέσω του ιστότοπου YouTube. Από τη μελέτη των δεδομένων προκύπτει ότι το προηγούμενο αρνητικό στίγμα που χαρακτήριζε την χρήση των διαλέκτων έχει υποχωρήσει με εμφανή την αλλαγή στη στάση των ομιλητών, ωστόσο οι δύο διάλεκτοι βρίσκονται σε σταθερή και διαρκή υποχώρηση σε σχέση με την ιταλική γλώσσα και τις τοπικές λατινογενείς διαλέκτους.

Λέξεις – Κλειδιά

Γλωσσικός θάνατος, γλωσσική υποχώρηση, διάλεκτοι, Greko, Griko, Καλαβρία, Απουλία.

«The sociolinguistic situation of the Modern Greek dialects of South Italy»

Photini Doumani

Abstract

This master's thesis studies the sociolinguistic situation in which the two modern greek dialects of South Italy are found. The aim of the study is to determine the stage of the decline of Greko (Calabria) and Griko (Apulia). The theoretical part of the thesis presents the existing bibliographic research as well as the theoretical frame work within which a language recedes; according to Sasse's theory. The empirical part of the thesis presents the attitude of the speakers towards the two dialects. The data was collected via the website YouTube. The data shows that the previous negative stigma attached to the dialects has been transformed with an obvious change in the attitude of speakers. However, the two dialects are found in steady decline in relation to the Italian language and local latin-originated dialects.

Keywords

Language death, language decline, dialects, Greko, Griko, Calabria, Apulia.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	iv
Περίληψη.....	v
Abstract	vi
Περιεχόμενα	vii
1. Εισαγωγή.....	1
2. Νεοελληνικές διάλεκτοι	2
2.1 Γλώσσα -Διάλεκτος -Ιδίωμα	2
2.2 Αρχαίες και νέες ελληνικές διάλεκτοι.....	7
2.3 Κατωιταλική διάλεκτος: ιστορικά στοιχεία	12
2.4 Χαρακτηριστικά της διαλέκτου	18
3. Γλωσσική συρρίκνωση και γλωσσικός θάνατος	21
3.1 Γλωσσική συρρίκνωση.....	21
3.2 Γλωσσικός θάνατος	25
3.3 Συρρίκνωση γλωσσικού συστήματος σε ομόγλωσσο περιβάλλον και γλωσσικού συστήματος σε ετερόγλωσσο περιβάλλον	29
3.4 Γλωσσική συρρίκνωση σε ετερόγλωσσο περιβάλλον	31
3.5 Γλωσσική συρρίκνωση σε ομόγλωσσο περιβάλλον	32
4. Κοινωνιογλωσσική κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων της Κ. Ιταλίας.....	34
4.1 Συλλογή και επεξεργασία υλικού προς μελέτη	34
4.2 Bovesia	35
4.3 Grecia Salentina	43
5. Συμπεράσματα	54
Βιβλιογραφία.....	56

1. Εισαγωγή

Βασικό θέμα της παρούσας εργασίας είναι η κοινωνιογλωσσική κατάσταση στην οποία βρίσκονται σήμερα οι δύο ΝΕ διάλεκτοι της νότιας Ιταλίας, η Greko και η Griko. Οι δύο αυτές διάλεκτοι αποτελούν ένα σημαντικό ερευνητικό πεδίο διότι: (α) πρόκειται για τις λίγες περιπτώσεις ελληνόφωνων κοινοτήτων εκτός ελλαδικού χώρου, (β) έχουν καταφέρει να συνυπάρξουν με τις κατά τόπους ρομανικές διαλέκτους και την ιταλική γλώσσα δανειζόμενες λέξεις και αφομοιώνοντας τις επιδράσεις, (γ) οι επιστημονικές έρευνες έχουν παύσει εδώ και κάποιες δεκαετίες και (δ) πρόκειται για κατάλοιπα αρχαιοελληνικής/βυζαντινής προέλευσης, εφόσον έλκουν την καταγωγή τους από αυτές τις ιστορικές περιόδους.

Η παρούσα εργασία θέτει ως στόχο την εξέταση της ιστορικής πορείας της Greko και της Griko, μιας πορείας με κοινά χαρακτηριστικά μέσα στο χωροχρόνο έως και τις μέρες μας. Βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας αναμένεται να διερευνηθεί το ιστορικό, κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό πλαίσιο που συνδέεται με την ύπαρξη των δύο ΝΕ διαλέκτων στη νότια Ιταλία. Το ενδιαφέρον της εργασίας εντοπίζεται στην κοινωνιογλωσσική κατάσταση των δύο διαλέκτων, εκτιμώντας σε ποιο στάδιο βρίσκεται η υποχώρησή τους.

Για να εξεταστεί η υπόθεση εργασίας ακολουθήθηκε συγκεκριμένη διαδικασία η οποία περιλαμβάνει τη μελέτη της σχετικής με το θέμα βιβλιογραφίας και τη διεξοδική συλλογή και ανάλυση δεδομένων που βρίσκονται αναρτημένα στον ιστότοπο YouTube και αφορούν σε πληθώρα δημοσιευμάτων ρεπορτάζ, αφιερωμάτων, οδοιπορικών, συνεντεύξεων και άλλων που έχουν πραγματοποιηθεί στις ελληνόφωνες κοινότητες της Καλαβρίας και του Σαλέντο τα τελευταία είκοσι χρόνια περίπου.

Η εργασία έχει την εξής δομή: στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται αναφορά στις αρχαίες και στις νέες ελληνικές διαλέκτους, δίνοντας έμφαση στην περίπτωση των δύο ελληνικών διαλέκτων που βρίσκονται στην περιοχή της Κάτω Ιταλίας. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται το θεωρητικό πλαίσιο μέσα στο οποίο συντελείται η υποχώρηση ενός γλωσσικού συστήματος έναντι κάποιου άλλου και μία γλώσσα είτε συρρικνώνεται είτε εξαφανίζεται. Στο τρίτο κεφάλαιο παρουσιάζεται η κοινωνιογλωσσική κατάσταση των δύο διαλέκτων στην οποία βρίσκονται σήμερα, λαμβάνοντας όμως σοβαρά υπόψη την τοποθέτησή τους στο κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό πλαίσιο με όρους διαχρονικότητας.

2. Νεοελληνικές διάλεκτοι

Η γλώσσα ως το μέσο με το οποίο πραγματώνεται η επικοινωνία, παρουσιάζει διαφοροποιήσεις. Οι διαφοροποιήσεις ενός γλωσσικού συστήματος διαχωρίζονται αναλόγως των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους σε διαλέκτους και σε ιδιώματα ή βάσει ενός πιο γενικού χαρακτηρισμού, χαρακτηρίζονται ως «γλωσσικές ποικιλίες». Στην ιστορία της ελληνικής γλώσσας, αρχής γενομένης από την αρχαία ελληνική ως και τη νέα ελληνική, εντοπίζονται αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνικές διάλεκτοι όπως και ιδιώματα, πάντοτε βάσει της ιστορικής εμφάνισης και παρουσίας των γλωσσικών συστημάτων αυτών. Στο παρόν κεφάλαιο εξετάζεται το περιεχόμενο των όρων «γλώσσα», «διάλεκτος», «ιδίωμα» και επιχειρείται μία παρουσίαση -ιστορικά- της εξέλιξης της ελληνικής γλώσσας από την αρχαία ως τη νέα. Δίνεται ιδιάζουσα σημασία στο υπό μελέτη αντικείμενο, δηλαδή τις νεοελληνικές διαλέκτους της Κάτω Ιταλίας, επιχειρώντας μία παρουσίαση για την ιστορική τους πορεία, από τη στιγμή της ανακάλυψής τους το 1820 έως και τις μέρες μας.

2.1 Γλώσσα -Διάλεκτος -Ιδίωμα

Μέσω της γλώσσας οι άνθρωποι καθίστανται ικανοί να αλληλεπιδρούν και να επικοινωνούν με τον κόσμο γύρω τους, μπαίνοντας στην παράλληλη διαδικασία να γνωρίσουν τον κόσμο ο οποίος τους περιβάλλει. Η γλώσσα είναι ένα φαινόμενο «οικολογικό» σε χαρακτήρα, που αφορά άμεσα τις σχέσεις των ανθρώπων, το περιβάλλον τους, τις σκέψεις και τα συναισθήματά τους (Λιόσης 2007: 32). Δεν υφίσταται ένας γενικός ορισμός αποδεκτός καθολικά για τη γλώσσα. Πρόκειται για μία συλλογή από αμοιβαία κατανοητές διαλέκτους (Chamber & Trudgill 2004: 3 από Μανέ 2023: 2), είτε γλωσσικές ποικιλίες που διαφέρουν μεταξύ τους σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό (Τσάκωνα 2012 από Μανέ 2023: 2). Ο βασικός σκοπός που επιτελεί η γλώσσα και οι διάφορες ποικιλίες της είναι η επικοινωνία των μελών μιας κοινωνίας, βάσει ενός κοινού γλωσσικού κώδικα επικοινωνίας, ο οποίος θα είναι αμοιβαία κατανοητός (Δελβερούδη 2001α από Μανέ 2023: 2). Η γραφή δεν αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της γλώσσας και δεν πρέπει να συγχέεται με το γλωσσικό σύστημα (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 444). Διότι σύστημα επικοινωνίας μεταξύ των ανθρώπων υπήρχε και ήταν αποκλειστικά

προφορικό αιώνες πριν, για παράδειγμα ο πολιτισμός των Ίνκας (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 444). Η γλώσσα είναι το κριτήριο μέσω της οποίας ορίζεται η ταυτότητα μιας εθνικής ομάδας (Grillo 1989 από Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 453), ενώ ταυτόχρονα προσδίδει σε αυτήν το δικαίωμα της αυτόνομης κριτικής της υπόστασης και ανεξαρτησίας. Επομένως, κάθε γλώσσα ορίζεται βάσει της ιστορικής της παρουσίας, η οποία χάνεται στο παρελθόν (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 453). Πρέπει να σημειωθεί ότι η γλώσσα βρίσκεται σε αέναη διαδικασία ανάπτυξης, ενώ η ανάπτυξη και επομένως η αλλαγή αποτελεί εγγενές χαρακτηριστικό της γλώσσας και σε καμία περίπτωση επιλογή των ομιλητών της (Μανέ 2023: 2· Νικηφορίδου 2001). Καμία γλώσσα δεν παραμένει σταθερή (Κουτσούκος 2013: 37). Όλες οι γλώσσες αναπροσαρμόζονται και μεταβάλλονται, ώστε να ικανοποιούν όσο το δυνατόν πληρέστερα τις εξωτερικές συνθήκες, διαδικασία που είναι φυσιολογική και απαραίτητη (Λιόσης 2007: 28). Εξάλλου, η αλλαγή στις γλώσσες συντελείται με τρόπο διαφορετικό, ανάλογα με τον τόπο, και η κάθε μία ολοκληρώνεται με τρόπο διαφορετικό. Είναι κοινώς αποδεκτό το γεγονός ότι οι γλώσσες αλλάζουν, είτε σε περιβάλλον γλωσσικής επαφής, είτε σε περιβάλλον γλωσσικής απομόνωσης (Κουτσούκος 2013: 37). Επομένως, οι γλώσσες αλλάζουν αλλά δεν χαλάνε (Χριστίδης 2005: 200).

Όπως αναφέρεται στη Μανέ (2023: 3), η μελέτη της γλωσσικής αλλαγής γίνεται σε χρόνο πραγματικό, μελετώντας μία γλωσσική κοινότητα σήμερα και επιστρέφοντας έπειτα από κάποια χρόνια. Ένας άλλος τρόπος μελέτης της γλωσσικής αλλαγής είναι μέσω της σύγκρισης της γλώσσας των ηλικιωμένων και των νέων μίας κοινότητας, όπως αναφέρει η Μανέ (2023: 3), προκειμένου να εντοπίσουμε στοιχεία γλωσσικής αλλαγής σε χρόνο φανταστικό. Επομένως, η γλώσσα είναι μία συλλογή είτε από αμοιβαία κατανοητές διαλέκτους είτε από γλωσσικές ποικιλίες που διαφέρουν μεταξύ τους σε μικρότερο ή σε μεγαλύτερο βαθμό. Κάθε γλώσσα είναι ένα σύνολο διαλέκτων. Υπάρχουν διάλεκτοι γεωγραφικές και διάλεκτοι κοινωνικές.

Ως διάλεκτοι ορίζονται οι ποικιλίες που εμφανίζουν μεγάλες διαφορές σε σχέση με την προτυποποιημένη. Ως ιδιώματα ορίζονται οι ποικιλίες που εμφανίζουν μικρές παραλλαγές σε σχέση με την προτυποποιημένη (Κοντοσόπουλος 2008: 1· Μαγουλά & Κατσούδα 2024: 15-16· Μανέ 2023: 7). Αυτή η διάκριση πρέπει να τονιστεί ότι δεν εμφανίζεται σε άλλες γλώσσες, πάρα μόνο στην ελληνική και σχετίζεται με την ίδια την ιστορία των νεοελληνικών διαλέκτων. Η νέα ελληνική γλώσσα είναι επί της ουσίας ένα σύνολο διαλέκτων, εκ των οποίων η επικρατέστερη διάλεκτος είναι η λεγόμενη κοινή νέα

ελληνική, η οποία απολαμβάνει κύρος και χρησιμοποιείται στην εκπαίδευση, στη δημόσια ζωή και τον γραπτό λόγο (Κοντοσόπουλος 2008: 1· Μανέ 2023: 6). Αναπτύσσοντας περαιτέρω τους όρους της διαλέκτου και των ιδιωμάτων, υπογραμμίζεται ότι διάλεκτοι ονομάστηκαν οι γλωσσικές ποικιλίες που δεν ακολούθησαν την πορεία της νέας ελληνικής γλώσσας, αλλά λόγω διάφορων, κυρίως, ιστορικών συγκυριών, αποσπάστηκαν από την προτυποποιημένη ελληνική –παραδείγματος χάριν η Καππαδοκική, η Κατωϊταλική, η Ποντιακή– (Μανέ 2023: 6) ή συνέχισαν την πορεία της αρχαίας γλώσσας, όπως για παράδειγμα η τσακωνική διάλεκτος, η οποία προέρχεται από την αρχαία δωρική διάλεκτο (Μανέ 2023: 6· Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 470-471).

Οι διάλεκτοι έχουν γεωγραφικό προσανατολισμό και δεν είναι δυνατός ο ορισμός τους χωρίς την άμεση αντιδιαστολή ως προς την προτυποποιημένη, όπως αναφέρεται στη Μανέ (2023: 6). Δεν μπορούν, σε αντίθεση με τα ιδιώματα, να κατανοηθούν από τους ομιλητές της προτυποποιημένης γλώσσας (Κοντοσόπουλος 2008: 1). Οι βασικές διαφορές της προτυποποιημένης και της ποικιλίας εντοπίζονται στη δομή και στο λεξιλόγιο και εξαιτίας του γεγονότος αυτού η κατανόηση τους δυσκολεύει, χωρίς ωστόσο να υποβιβάζεται η αξία κάποιας έναντι της άλλης. Οι διάλεκτοι μιας γλώσσας θα πρέπει να μοιράζονται το ίδιο ιστορικό παρελθόν με την επίσημη γλώσσα, να προέρχονται δηλαδή από τον ίδιο γλωσσικό κορμό (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 453). Όσον αφορά την πρόταση Κοντοσόπουλου (1994), κοινό χαρακτηριστικό γνώρισμα μεταξύ της γλώσσας, των διαλέκτων και των ιδιωμάτων είναι η κοινή ιστορική καταγωγή, η οποία είναι αναγκαία προϋπόθεση για τη σύνδεσή τους, ενώ το στοιχείο που τις διαφοροποιεί είναι ο διαφορετικός γεωγραφικός τόπος όπου ομιλούνται (Μαγουλά & Κατσούδα 2024: 14· Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 451).

Σύμφωνα με το κριτήριο της κατανόησης του γλωσσικού συστήματος, ο Κοντοσόπουλος (1994) σύμφωνα με τους Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 451) το ονομάζει διάλεκτο αν δεν γίνεται κατανοητό από τον ομιλητή της προτυποποιημένης γλώσσας και ιδίωμα αν γίνεται κατανοητό από τον ομιλητή της προτυποποιημένης γλώσσας. Έτσι τα Κρητικά, τα Ποντιακά, τα Κυπριακά, τα Κατωϊταλικά και τα Καππαδοκικά αποτελούν για τον Κοντοσόπουλο διαλέκτους της ελληνικής γιατί δεν γίνονται κατανοητά από τον ομιλητή της επίσημης γλώσσας. Αντίθετα, γλωσσικές ποικιλίες όπως αυτές που ομιλούνται στη Βόρεια Ελλάδα είναι ιδιώματα γιατί ο ομιλητής της επίσημης γλώσσας τα καταλαβαίνει (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 452). Αναφορικά με την πρόταση Κοντοσόπουλου, οι Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 452) θέτουν

αντιπαραδείγματα και έτσι μειώνεται η γενικευτική ικανότητά της, αφαιρώντας της την καθολικότητα που πρέπει να έχει ένας επίσημος ορισμός. Ειδικότερα, πλήττεται σε σημαντικό βαθμό το κριτήριο της κατανόησης της γλωσσικής ποικιλίας από τον ομιλητή της επίσημης γλώσσας, με αποτέλεσμα να μη θεωρείται επιστημονικά αποδεκτή η διάκριση ανάμεσα στις διαλέκτους και στα ιδιώματα, τουλάχιστον όπως την ορίζει ο Κοντοσόπουλος (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 452).

Ο Λιόσης (2007: 20) αναφέρει σχετικά με το κριτήριο της αμοιβαίας κατανόησης ότι υφίσταται σαν γενική αρχή, ωστόσο συνυπάρχουν πλήθος κοινωνικοπολιτικών και ψυχολογικών κριτηρίων καθώς και η χρήση των γλωσσικών κωδίκων ως συμβόλων των τοπικών ταυτοτήτων. Άλλωστε σε συνθήκες θνησιγλωσσίας, το κριτήριο της αμοιβαίας κατανόησης δεν είναι σταθερό με γλωσσολογικούς όρους, επειδή η χρήση των τελικών ομιλητών συνίσταται κατά κανόνα στη συρρίκνωση του διαλεκτικού συστήματος, για παράδειγμα τα Τσακόνικα σε σχέση με την κοινή νέα ελληνική και στην αύξηση του κοινού γλωσσικού υποβάθρου και των δύο γλωσσικών ποικιλιών (Λιόσης 2007: 20). Ο Λιόσης (2007: 20) καταλήγει στο συμπέρασμα ότι η διχοτόμηση γλώσσας και διαλέκτου πρέπει να θεωρείται υπεραπλουστευτική.

Ιδιώματα ονομάστηκαν οι γλωσσικές ποικιλίες οι οποίες εξελίχθηκαν χωρίς να αποσπαστούν από τον βασικό κορμό της ελληνικής γλώσσας και για αυτό το λόγο παρουσιάζουν λιγότερες διαφορές ως προς την προτυποποιημένη, σε σύγκριση με τις διαλέκτους (Μαγουλά & Κατσούδα 2024: 15· Μανέ 2023: 6). Σε αντίθεση με τις τελευταίες, τα ιδιώματα είναι γλωσσικά συστήματα τα οποία μπορούν να κατανοηθούν από τους ομιλητές της πρότυπης, ενώ ομιλούνται και σε διαφορετικά γεωγραφικά μέρη (Κοντοσόπουλος 2008: 30· Μανέ 2023: 7). Διαφοροποιούνται από την προτυποποιημένη σε συνάρτηση με την γεωγραφική τους απόσταση ή την γεωγραφική τους απομόνωση, ενώ παρουσιάζουν λιγότερες συστηματικές διαφορές (Μανέ 2023: 7). Αξίζει να σημειωθεί ότι όσο μεγαλύτερη είναι η γεωγραφική απόσταση δύο ιδιωμάτων, τόσο μεγαλύτερη είναι η μεταξύ τους γλωσσική ανομοιογένεια. Για παράδειγμα, τα βόρεια ιδιώματα, όπως είναι τα Λιτοχωρίτικα και τα νότια ιδιώματα όπως είναι το ιδίωμα της Πάτρας (Δελβερούδη 2001α από Μανέ 2023: 7).

Ως διαλεκτικό συνεχές ορίζεται η γλωσσική αλυσίδα από γειτονικές γεωγραφικές περιοχές που περιλαμβάνουν ιδιώματα μεταξύ τους κατανοητά (Δελβερούδη 2001β από Μανέ 2023: 7). Ωστόσο, σύμφωνα με τους Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 449), αν φέρουμε σε επαφή τους ομιλητές απομακρυσμένων περιοχών που συμπεριλαμβάνονται

στο λεγόμενο διαλεκτικό συνεχές, ενυπάρχει το ενδεχόμενο της μη κατανόησης του ενός από τον άλλο. Δεδομένης της μεγάλης έκτασης που μπορεί να κατέχουν αυτές οι γεωγραφικές εκτάσεις, είναι δυνατόν να διασχίζουν και να ξεπερνούν τα γεωγραφικά όρια δύο, τριών, τεσσάρων ή και περισσότερων κρατών (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 449). Επί παραδείγματι, το ευρωπαϊκόδυτικό-ρομανικό συνεχές το οποίο έχοντας ως αφετηρία του τον ιταλικό νότο και το οποίο διατρέχει την Ελβετία, τη Γαλλία, το Βέλγιο και την Ισπανία, καταλήγοντας στην Πορτογαλία, μέρη του οποίου, δηλαδή γειτονικές γλωσσικές κοινότητες, αλληλοκατανοούνται (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 449). Ωστόσο, αν επιχειρηθεί συσχέτιση του ιταλικού νότου με τον ιταλικό βορρά ή ακόμα και το ιταλικό κέντρο, θα διαπιστωθεί η ύπαρξη σαφούς αδυναμίας αλληλοκατανόησης των διαλέκτων, για παράδειγμα ο Ιταλός του νότου δεν μπορεί να συνεννοηθεί με τον Ιταλό του βορρά και το αντίστροφο (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 449). Σύνηθες είναι το φαινόμενο της απώλειας της αλληλοκατανόησης μέσα στο διαλεκτικό συνεχές, όχι μόνο στην αρχή και στο τέλος του, λόγω της μεγάλης γεωγραφικής απόκλισης, αλλά και σε αρκετά σημεία εντός του, σύμφωνα με τους Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 449-450).

Με την επικράτηση ή την καθιέρωση μιας επίσημης γλώσσας δεν βοηθούνται ιδιαίτερα η ανάπτυξη και η διατήρηση των διαλέκτων, αλλά επιταχύνεται η εξαφάνισή τους, εφόσον οι ομιλητές εγκαταλείπουν κάποιο γλωσσικό κώδικα έναντι κάποιου άλλου. Όσον αφορά δε την εκπαίδευση, ούτε αυτός ο θεσμός ευνοεί ιδιαιτέρως την ανάπτυξη των διαλεκτικών γλωσσικών συστημάτων, αλλά το αντίθετο. Η εκπαίδευση συμβάλλει με τρόπο καθοριστικό στην περιθωριοποίηση των ομιλητών τους. Παιδιά που φτάνουν στις σχολικές δομές ως μονόγλωσσα χρησιμοποιώντας τη διάλεκτο που χρησιμοποιούν οι γονείς τους στο σπίτι, κατά την εκπαιδευτική διαδικασία καλούνται ουσιαστικά να αποκτήσουν επάρκεια στην κυρίαρχη γλώσσα παραγκωνίζοντας την μητρική τους, είτε πρόκειται για κάποια διάλεκτο, είτε για άλλη γλώσσα.

Σύμφωνα με την Αγγελοπούλου (2010: 20 από Μουτάφη 2023: 7), η αρνητική στάση απέναντι στις γεωγραφικές ποικιλίες στην Ελλάδα ενισχύεται επιπλέον και από τη σύγχρονη εκπαίδευση, η οποία φαίνεται να αγνοεί τις γλωσσικές ιδιαιτερότητες των ομιλητών της επαρχίας, με αποτέλεσμα να εντείνεται η συρρίκνωση των τοπικών ποικιλιών. Είναι άλλωστε γεγονός ότι οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα εντοπίζονται όχι στα αστικά κέντρα, αλλά σε περιοχές αγροτικές ή σε περιοχές απομονωμένες. Στα αστικά κέντρα φτάνουν οι διάλεκτοι μέσω του πληθυσμού που μετοικεί εκεί, ο οποίος πριν ζούσε στην ύπαιθρο. Όπως είναι λογικό, η εκτόπιση των διαλέκτων και των ιδιωμάτων δεν είναι

αμελητέο φαινόμενο, αφού αποτελούν σημαντικό κεφάλαιο της πολιτισμικής κληρονομιάς και ως τέτοιο δεν δικαιολογείται η περιθωριοποίηση τους, αλλά οφείλουμε αντιθέτως να ενεργούμε κατά τρόπο τέτοιο, έτσι ώστε να καταγράφουμε αυτά τα γλωσσικά συστήματα και να τα διασώζουμε, αφού το καθένα από αυτά φέρει το δικό του πρόσημο στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Όπως επισημαίνουν οι Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 453-454), από το 1980 οι γλωσσολόγοι έχουν εγκαταλείψει τους όρους «διάλεκτος» και «ιδίωμα», επειδή είναι πολύ λεπτή η μεταξύ τους οριοθέτηση και αντί αυτού χρησιμοποιείται κυρίως στον επιστημονικό λόγο ο όρος «γλωσσική ποικιλία» στον οποίο εμπεριέχεται κάθε διαφοροποίηση των γλωσσικών συστημάτων. Υποστηρίζεται ακόμα ότι οι διάλεκτοι δεν είναι κομμάτια ενός συνόλου, κάτι σαν ψηφιδωτό δηλαδή, αλλά αποτελούν γλωσσικά συστήματα και ακόμα και στην περίπτωση όπου υπάρχει ένα τέτοιο ψηφιδωτό, μέσα από το οποίο σχηματίζεται μία γλώσσα, τότε αυτό το αποτέλεσμα δεν είναι σε καμία περίπτωση μία προτυποποιημένη/επίσημη γλώσσα (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 444).

Επιπροσθέτως, οι διάλεκτοι δεν πρέπει να θεωρούνται ως αποκλίσεις από την νόρμα, εξαιτίας του γεγονότος ότι κάθε διάλεκτος παρουσιάζει την ίδια συστηματικότητα με οποιαδήποτε άλλη προτυποποιημένη γλώσσα. Σε καμία των περιπτώσεων οι διαφορές μιας διαλέκτου από την προτυποποιημένη δεν μπορούν να θεωρηθούν ως γλωσσικά λάθη, γιατί η κάθε διάλεκτος λειτουργεί ως ένα αυτόνομο γλωσσικό σύστημα με τους δικούς του κανόνες (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 445). Οι Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 445) αναφέρουν επίσης ότι η διάλεκτος ορίζεται και προσδιορίζεται σε σχέση με την προτυποποιημένη γλώσσα. Η διάλεκτος δεν είναι υποδεέστερος τύπος γλώσσας της οποίας συχνά προσδίδεται αρνητικό πρόσημο, συνθήκη που δε συνδέεται με τις γλωσσικές ιδιότητες των διαλέκτων. Αυτή η αρνητική στάση συνήθως αντικατοπτρίζει την αρνητική στάση των ομιλητών της προτυποποιημένης γλώσσας προς τους ομιλητές των διαλεκτικών συστημάτων, ενώ την ίδια στιγμή είναι ένας από τους βασικούς λόγους συρρίκνωσης και εξαφάνισης των διαλέκτων (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 445). Κάθε γλωσσικό σύστημα, γλώσσα/διάλεκτος χαρακτηρίζεται από ένα σύνολο γλωσσικών μονάδων και γλωσσικών κανόνων το οποίο καθιστά την αυτονομία τους εφικτή (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 446).

2.2 Αρχαίες και νέες ελληνικές διάλεκτοι

Οι αρχαίοι Έλληνες ταξίδεψαν σε άλλες περιοχές που βρίσκονταν εκτός του τότε ελληνικού κόσμου και σε κάποιες περιπτώσεις τις μετοίκησαν. Κατά την αρχαιότητα υπήρξαν ελληνικές κοινότητες σε περιοχές όπως η Μεγάλη Ελλάδα, η Κύπρος, η Ιωνία και από τις ακτές της Μεσογείου έως και τη Μαύρη Θάλασσα. Άμεση απόρροια της μετακίνησης των Ελλήνων ήταν η διάδοση της ελληνικής γλώσσας, άλλωστε όπως επισημαίνει ο Χριστίδης (2005) οι γλώσσες δεν έχουν σύνορα.

Η ελληνική γλώσσα δεν γνωρίζουμε πότε ακριβώς εισέρχεται στην ιστορία ως ξεχωριστή γλώσσα. Ξέρουμε ωστόσο ότι ανήκει σε μια μεγάλη και πολύ παλιά γλωσσική οικογένεια: την ινδοευρωπαϊκή. Η ελληνική γλώσσα υπήρξε μέχρι το 300 π.Χ. ένα μωσαϊκό από διαλέκτους. Οι διάλεκτοι της αρχαίας ελληνικής χωρίζονται σε τρεις ομάδες (α) την ανατολική ομάδα στην οποία εμπεριέχονται η αττική διάλεκτος, η ιωνική διάλεκτος και η αρκαδοκυπριακή διάλεκτος, (β) την δυτική ομάδα στην οποία εμπεριέχονται οι δωρικές διάλεκτοι και οι βορειοδυτικές διάλεκτοι και (γ) την αιολική ομάδα όπου εμπεριέχονται οι διάλεκτοι Λέσβου, Βοιωτίας και Θεσσαλίας (Χριστίδης 2005: 147).

Σύμφωνα με τον Παπαναστασίου (2007: 4) κατά τον 4^ο-3^ο αιώνα π.Χ. με τον 4^ο-5^ο αιώνα μ.Χ. συντελούνται: (α) η υποχώρηση των αρχαίων διαλέκτων και (β) η εξάπλωση της ελληνικής γλώσσας σε ομιλητές της ανατολικής Μεσογείου, οι οποίοι ήταν αλλόγλωσσοι. Οι Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 471) υπογραμμίζουν ότι οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι υποχώρησαν στα πλαίσια μιας γλωσσικής ενοποίησης που ήδη διαφαινόταν κατά τον 5^ο αιώνα π.Χ. Μέσα από αυτό το μωσαϊκό των αρχαίων διαλέκτων επικράτησε η αττική διάλεκτος για λόγους ιστορικούς. Με βάση την αττική διάλεκτο δημιουργήθηκε η ελληνιστική κοινή. Το γόητρο της ελληνιστικής κοινής οδήγησε σε μαρasmus και αφανισμό τις άλλες αρχαίες διαλέκτους. Όπως επισημαίνει ο Χριστίδης (2005), κάτι ανάλογο συνέβη και με τη δημιουργία της κοινής νέας ελληνικής, η οποία βασίστηκε στην πελοποννησιακή διάλεκτο, παραγκωνίζοντας τις νεοελληνικές διαλέκτους. Από τον 5^ο αιώνα μ.Χ. και έπειτα, η ελληνική κοινή παρουσίασε την τάση για διάσπαση σε διαλέκτους εκ νέου, αλλά χάρη στην επέμβαση της κεντρικής βυζαντινής διοίκησης, η οποία δρα αντίρροπα και ενοποιητικά, συγκρατείται (Παπαναστασίου 2007: 5). Όπου παρατηρείται φθίνουσα τάση αυτής της δύναμης, εμφανίζονται νέες διάλεκτοι, οι οποίες διαμορφώνονται από το τέλος της πρώτης χιλιετίας και μετά, ενώ θα λάβουν την τελική τους μορφή κατά την περίοδο της τουρκοκρατίας (Παπαναστασίου 2007: 5). Η διάσπαση του ρωμαϊκού κράτους και οι ανακατατάξεις της βυζαντινής περιόδου είναι οι

δύο συνιστώσες οι οποίες προκάλεσαν τις συνθήκες για νέες διαλεκτικές διαφοροποιήσεις (Hodot 2000: 30 από Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 471). Η δημιουργία του νεοελληνικού κράτους είχε ως αποτέλεσμα τη σταδιακή διαμόρφωση της νέας κοινής, η οποία υπό την επίδραση της λόγιας γλώσσας θα αποτελέσει τη σημερινή νεοελληνική κοινή (Παπαναστασίου 2007: 5).

Αναφορικά με την απαρχή των νεοελληνικών διαλέκτων, οι μελετητές έχουν διάφορες απόψεις. Η άποψη ότι οι νεοελληνικές διάλεκτοι δημιουργήθηκαν μετά την άλωση της Πόλης το 1204 ανήκει στον Heisenberg (Τζιτζιλής 2000: 16) και υποστηρίζει ότι επί της ουσίας αυτό συνέβη όταν έπαψε να υφίσταται η ισχυρή ενοποιητική δύναμη της πρωτεύουσας. Ο Χατζιδάκις (Τζιτζιλής 2000: 16) πιστεύει ότι η ανάπτυξη των νεοελληνικών διαλέκτων ανάγεται σε «ικανώς αρχαίους χρόνους» και παρατηρεί ότι κατά τον 14^ο αιώνα η κυπριακή διάλεκτος παρουσιάζεται στις «Ασσίζες» ήδη διαμορφωμένη. Ο Meillet (Τζιτζιλής 2000: 16) εικάζει ότι αναπτύχθηκαν μεταξύ του 8^{ου} και του 15^{ου} αιώνα, ενώ ο Thumb (Τζιτζιλής 2000: 16) ότι η δημιουργία τους ανάγεται κατά τη διάρκεια του 15^{ου} αιώνα. Ο Αναγνωστόπουλος το 1924 (Τζιτζιλής 2000: 16) υποστηρίζει ότι η αρχή των νεοελληνικών διαλέκτων πρέπει να αναχθεί στους πρώτους χρόνους του μεσαιωνικού ελληνισμού, όμως η οριστική τους διαμόρφωση φαίνεται πως συντελέστηκε κατά τον 13^ο αιώνα. Τέλος, ο Browning το 1972 (Τζιτζιλής 2000: 16) επιχειρεί να συνδέσει τις επιμέρους νεοελληνικές διαλέκτους με την πολιτική και δημογραφική ιστορία των Ελλήνων. Επισημαίνει ότι πρέπει να εξεταστούν οι περίοδοι κατά τις οποίες οι διάφορες επιμέρους περιοχές – Πόντος, Κύπρος, Καπαδοκία και άλλες – αποκλείστηκαν από τον υπόλοιπο ελληνόφωνο κόσμο, με αποτέλεσμα τη μείωση της ενοποιητικής δράσης του κέντρου. Σύμφωνα με τους Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 471), επιβεβαιώνεται η αναφορά του Τζιτζιλή (2000). Συγκεκριμένα, ο Thumb το 1912 (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 471) υποστηρίζει ότι η διαλεκτική διαφοροποίηση συνέβη μετά την Άλωση της Πόλης το 1453. Ο Heisenberg το 1918 (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 471) αναφέρει ότι ο διαλεκτικός διαχωρισμός συνέβη μετά την εποχή της τέταρτης Σταυροφορίας. Ο Meillet το 1920 (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 471) ορίζει ως απαρχές των νεοελληνικών διαλέκτων την περίοδο ανάμεσα στον 8^ο με τον 9^ο το αιώνα μ.Χ. Τέλος, ο Browning το 1972 (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022 471) αναφέρει ότι στη γλωσσική διάσπαση συνέβαλαν οι κοινωνικοπολιτικές συνθήκες της κάθε περιοχής, για παράδειγμα τα ελληνικά της Κάτω Ιταλίας αποκόπηκαν από τον ελληνόφωνο κόσμο μετά την οριστική κατάλυση της βυζαντινής κυριαρχίας κατά το 13^ο αιώνα.

Οι προαναφερθείσες προτάσεις αναφορικά με τον χρόνο της δημιουργίας των νεοελληνικών διαλέκτων έχουν χαρακτήρα καθαρά υποθετικό (Τζιτζιλής 2000: 16). Ένα ακόμα σημαντικό στοιχείο που πρέπει να ληφθεί υπόψη είναι η συνθήκη της γλωσσικής επαφής, της οποίας η πιο χαρακτηριστική απόδειξη είναι τα λεγόμενα βόρεια ιδιώματα, μιας και είναι γνωστό ότι τα βασικά τους χαρακτηριστικά έχουν χαρακτήρα παμβαλκανικό (Τζιτζιλής 2000: 16).

Ο Τζιτζιλής (2000) επαναφέρει την ήδη διατυπωθείσα άποψη του Τριανταφυλλίδη (1938) ότι δηλαδή δεν είναι εφικτή η οριστική κατάταξη των ελληνικών ιδιωμάτων ακριβώς επειδή δεν έχει προηγηθεί συστηματική γλωσσογεωγραφική έρευνα και έχουμε πλήρη απουσία ενός γλωσσογεωγραφικού άτλαντα. Σύμφωνα με τον Τζιτζιλή (2000: 17), ο Χατζιδάκις (1892) προτείνει ταξινόμηση με κριτήριο την εξέλιξη των άτονων μεσαίων και κλειστών φωνηέντων σε βόρεια και νότια νεοελληνικά ιδιώματα. Στα βόρεια ιδιώματα, όπου τα άτονα /o/ και /e/ τρέπονται σε /u/ και /i/ και τα άτονα /i/ και /u/ αποβάλλονται, ενώ στα νότια ιδιώματα τα φωνήεντα μένουν ανέπαφα (Hatzidakis 1892: 342 από Τζιτζιλή 2000: 17). Την ταξινόμηση των νεοελληνικών διαλέκτων του Χατζιδάκι (1892: 342) ως τη γνωστότερη ταξινόμηση των νεοελληνικών διαλέκτων παραθέτουν και οι Παπαζαχαρίου & Ράλλη (2022: 474-475), σύμφωνα με την οποία γίνεται διάκριση με βάση τον βόρειο φωνηεντισμό που συνίσταται στην αποβολή των ατόνων /i/ και /u/ αλλά και στην ανύψωση των ατόνων /e/ και /o/. Τα δύο αυτά φωνολογικά φαινόμενα διαχωρίζουν τις διαλέκτους σε δύο ομάδες, στη βόρεια και στη νότια, όπου στη βόρεια εμφανίζονται, ενώ στην νότια απουσιάζουν. Με βάση το κριτήριο για τη διατήρηση ή την αποβολή του ληκτικού -ν των ονομάτων, τα νεοελληνικά ιδιώματα διακρίνονται σε ανατολικά, τα οποία διατηρούν το /-v/, π.χ. [ti'rin] ή το επεκτείνουν π.χ. ['stoman] και σε δυτικά, τα οποία το αποβάλλουν Τζιτζιλής (2000: 17).

Ο Τζιτζιλής (2000: 17) αναφέρει ότι ο Τριανταφυλλίδης (1938: 66-67) προτείνει ως βάση για την ταξινόμηση των νεοελληνικών διαλέκτων τα κάτωθι φωνητικά και μορφολογικά όπως και συντακτικά φαινόμενα:

- Την απορρίνωση των ρινικών συμπλεγμάτων mb, ng, nd, όπως για παράδειγμα [ku'bi] –[ku'mbi].
- Την διατήρηση της χρονικής αύξησης, για παράδειγμα [e'denate] –['denate] -δένατε.
- Την χρήση της αιτιατικής ενικού των προσωπικών. αντωνυμιών μετά τα ρήματα όπως δίνω και λέω, για παράδειγμα [se' leo] – [su 'leo].

- Την επίταξη των άτονων τύπων της προσωπικής αντωνυμίας, για παράδειγμα [ˈdini mu] – [mu ˈdini].

Σύμφωνα με την Πλαδή (2008: 10-12) ο Newton (1972: 16-17) διακρίνει τις νεοελληνικές διαλέκτους βάσει των εξής κριτηρίων:

- Την αποβολή των ψηλών φωνηέντων και την κόφωση, για παράδειγμα [kuˈti]–[kti] και [ˈfenete] – [ˈfeniti].
- Τον τσιτακισμό, για παράδειγμα [ceˈros] – [tseˈros] στην Κύπρο και στην Κρήτη.
- Τα διπλά σύμφωνα, για παράδειγμα [ˈθalassa] – [ˈθalasa].
- Τη δημιουργία ημίφωνου, για παράδειγμα το άτονο i μετατρέπεται σε ημίφωνο [y] πριν το φωνήεν σε όλες τις διαλέκτους, [peðiˈa] –[peɣyˈa].
- Την χρήση [-u] για το /:u/, για παράδειγμα [ˈksilo] – [ˈksulo].
- Την αποβολή των ηχηρών τριβόμενων, για παράδειγμα [ˈfonos] –[ˈfoos].
- Την αποβολή του τελικού /n/, για παράδειγμα ˈipe(n).
- Την ανομοιότητα ως προς τον τρόπο προφοράς, για παράδειγμα [eˈfta] – [eˈpta].
- Την επένθεση του /ɣ/ στα ρήματα, για παράδειγμα [ɗuˈlenɣo] – [ɗuˈleno].

Ο Τζιτζιλής (2000) παρουσιάζει την πιο πρόσφατη από ελληνικής πλευράς πρόταση για τη διαίρεση των ΝΕ διαλέκτων, αυτή του Κοντοσόπουλου, ο οποίος στηριζόμενος στον τύπο της ερωτηματικής αντωνυμίας, αναφέρεται στην Ελλάδα του «τι» -Ηπειρωτική Ελλάδα, Ιόνια νησιά- και στην Ελλάδα του «είντα». Ωστόσο, η πιο πρόσφατη χρονολογικά πρόταση για τη διαίρεση των ΝΕ διαλέκτων έρχεται από τον Trudgill (2003), σύμφωνα με την Πλαδή (2008: 12-15), ο οποίος προτείνει διάκριση των ΝΕ διαλέκτων βάσει των κριτηρίων:

- Της αποβολής των υψηλών φωνηέντων, χαρακτηριστικό που συναντάται στις βορειοελλαδίτικες διαλέκτους. Οι διάλεκτοι αυτές χωρίζονται από τον Κοντοσόπουλο όπως αναφέρει η Πλαδή (2008: 12-13) σε ακραίες βόρειες, βόρειες και ημιβόρειες, για παράδειγμα [θesaloˈniki] – [θisaluˈnic].
- Αν και τα αρχαία ελληνικά «υ» και «οι» μετατράπηκαν σε /i/ σε όλες τις ποικιλίες της νέας ελληνικής, σε ορισμένες περιοχές παραμένει το /u/. Αυτές είναι: (α) οι διάλεκτοι Κύμης, Αίγινας, Μεγάρων και η παλιά αθηναϊκή, (β) της χερσονήσου της Μάνης και (γ) η τσακωνική.
- Της ουράνωσης των υπερωικών, χαρακτηριστικό που συναντάμε στη Μάνη, στα Κύθηρα, στα Αντικύθηρα και σε κάποια νησιά των Κυκλάδων και των Δωδεκανήσων.
- Του τσιτακισμού, τη μετατροπή δηλαδή του αρχικού /k/ σε /ts/.
- Των διπλών συμφώνων. Στην κυπριακή συναντώνται διπλά σύμφωνα και σε αρχική θέση της λέξης.
- Της διατήρησης του τελικού /n/.

Οι διάλεκτοι και τα ιδιώματα της νέας ελληνικής είναι (Πλαδή 2008: 22-23):

- (α) οι ανατολικές διάλεκτοι (Δωδεκανήσια ιδιώματα, διάλεκτος Χίου)
- (β) οι βόρειες διάλεκτοι
- (γ) η καππαδοκική διάλεκτος (και άλλες διάλεκτοι της Μικράς Ασίας)
- (δ) οι κατωιταλικές διάλεκτοι
- (ε) οι κεντρικές διάλεκτοι (πελοποννησιακά ιδιώματα, επτανησιακά ιδιώματα)
- (στ) η κρητική διάλεκτος (και άλλες νότιες διάλεκτοι όπως παραδείγματος χάριν των Κυθίων, των Αντικυθίων, της Σαντορίνης και άλλα)
- (ζ) τα κυκλαδίτικα ιδιώματα
- (η) η κυπριακή διάλεκτος και άλλες νοτιοανατολικές διάλεκτοι (όπως παραδείγματος χάριν η δωδεκανησιακή διάλεκτος)
- (θ) τα μανιάτικα ιδιώματα
- (ι) της παλαιάς Αθήνας, Κέας, Μεγάρων
- (κ) η ποντιακή διάλεκτος
- (λ) η τσακωνική διάλεκτος

Σύμφωνα με τον Τζίτζιλή (2000), στις περισσότερες περιοχές όπου εντοπίζονται διάλεκτοι σήμερα, επικρατεί διγλωσσία με παράλληλη χρήση δύο γλωσσικών κωδίκων, της κοινής νεοελληνικής και της διαλέκτου. Η χρήση αυτών των δύο εννοείται ότι καθορίζεται από το βαθμό γνώσης καθενός από τους δύο γλωσσικούς κώδικες. Στην περίπτωση κατά την οποία, ο ομιλητής γνωρίζει επαρκώς και τα δύο γλωσσικά συστήματα, η διγλωσσική συμπεριφορά χαρακτηρίζεται από συμπληρωματική κατανομή. Συγκεκριμένα περιβάλλοντα ή και θέματα απαιτούν μια συγκεκριμένη γλωσσική συμπεριφορά (Τζίτζιλής 2000: 20). Οι μονόγλωσσοι, δηλαδή οι χρήστες του ενός μόνο διαλεκτικού κώδικα, εντοπίζονται κυρίως στην ηλικιακή ομάδα των ηλικιωμένων και στις γυναίκες, ενώ ο αριθμός τους συνεχώς μειώνεται.

2.3 Κατωιταλική διάλεκτος: ιστορικά στοιχεία

Δύο ελληνόφωνες νησίδες εντοπίζονται σε ιταλόφωνο περιβάλλον, στην περιοχή της νότιας Ιταλίας. Πρόκειται για την διάλεκτο Greko που ομιλείται στην περιοχή της Καλαβρίας και για την διάλεκτο Griko που ομιλείται στην περιοχή της Απουλίας/Σαλέντο (Πετροπούλου 2020: 168). Όσον αφορά την Griko, βάσει της διάκρισης του Χατζιδάκι (1892), αναφέρεται ότι δεν ανήκει ούτε στα βόρεια, ούτε στα νότια ιδιώματα (Κοντοσόπουλος 2001 από Κουτσούκο 2013: 27). Αναφορικά με τη διάλεκτο της

Καλαβρίας, φέρει και μία ακόμα ονομασία, αυτή του όρου *Grecanica*, η οποία όμως χρησιμοποιείται σε ερευνητικό επίπεδο και όχι από τους ίδιους τους ομιλητές (Πετροπούλου 2020: 168). Επιπροσθέτως οι μελετητές αναφέρονται στις δύο νεοελληνικές διαλέκτους ως «Κατωιταλικά» (Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 491), «Ιταλιώτικα» (Nicholas 2007 από Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 49), «*Grecanico*» (Ralli 2021 από Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 491) και «ελληνικά Κάτω Ιταλίας» (Manolessou & Ralli 2020 από Παπαζαχαρίου & Ράλλη 2022: 491).

Η περιοχή της Καλαβρίας όπου ομιλείται η *Greko* ονομάζεται *Grecia Calabrese* ή *Bovesia*, ενώ η περιοχή της Απουλίας, *Grecia Salentina*. Στα 1720 γίνεται αναφορά για πολλά χωριά στην περιοχή της Καλαβρίας των οποίων ο αριθμός εμφανίζεται μειωμένος το 1820, ενώ σήμερα σώζονται μόνο επτά (7) στον αριθμό. Τα ελληνόφωνα χωριά της Καλαβρίας σύμφωνα με την Πετροπούλου (2020) είναι τα: Μπόβα (*Bona*), το Ροκαφόρτε (*Roccaforte del Greco*), το Κοντοφούρι (*Condofuri*), το Γκαλλιτσιανό (*Galliciano*), το Ρογούδι (*Roghudi*), το Χωριό ντι Ρογούδι (*Chorio di Roghudi*) και το Αμεντολέα (*Amendolea*) (Πετροπούλου 2020 : 167).

Στην Απουλία κατά τον 18^ο αιώνα σώζονταν είκοσι (20) ελληνόφωνα χωριά, των οποίων αριθμός παρουσιάζεται μειωμένος το 1820, ενώ σήμερα σώζονται εννιά (9). Πρόκειται για μία συμπαγή ζώνη με πληθυσμό περίπου 41.000 κατοίκους. Τα ελληνόφωνα χωριά του Σαλέντο σύμφωνα με την Πετροπούλου (2000) είναι τα: Καλημέρα (*Calimera*), Καστρινιάνο ντέι Γκρέτσι (*Castrignano dei Greci*), Κοριλιάνο ντ' Οτράντο (*Corigliano d' Otranto*), Μαρτάνο (*Martano*), Μαρτινιάνο (*Martignano*), Στερνατία (*Sternatia*), Τζολλινό (*Zollino*), Μελπινιάνο (*Melpignano*) και Σολέτο (*Soletto*) (Πετροπούλου 2020: 167).

Η *Greko* και η *Griko* πολύ συχνά αλλά λανθασμένα, νοούνται ως μία γλώσσα αλλά στην πραγματικότητα είναι δύο διαφορετικές. Οι ελληνόφωνες κοινότητες της Καλαβρίας και της Απουλίας όπως επισημαίνεται στην Squillaci (2017), ουδέποτε ανέπτυξαν σχέσεις μεταξύ τους. Επιβίωσαν κυρίως δια μέσου του προφορικού λόγου για πολλούς αιώνες, όντας αποκομμένες από την μητροπολιτική Ελλάδα. Ο γλωσσικός τους κώδικας και η κουλτούρα τους αναπτύχθηκαν ανεξάρτητα. Ακόμα και ως προς την καταγωγή ενδέχεται να διαφέρουν, καθώς οι Έλληνες της Καλαβρίας είναι πιο παλιοί από τους Έλληνες της Απουλίας.

Σήμερα και οι δυο γλωσσικές ποικιλίες βρίσκονται υπό εξαφάνιση, αφού συνδέθηκαν για πάρα πολύ μεγάλο διάστημα με το αρνητικό στίγμα, αν και η *Griko* της Απουλίας φαίνεται να βρίσκεται σε ελαφρώς καλύτερη κατάσταση και ίσως, μοίρα, σε σύγκριση με

την Greko (Squillaci 2017: 145). Η Κατσογιάννου (1999) αναφέρει ότι το ελληνικό ιδίωμα της Καλαβρίας αντιπροσωπεύει επί της ουσίας μία προφορική διαλεκτική ποικιλία της ελληνικής γλώσσας, η οποία στις μέρες μας ομιλείται από ένα πολύ μικρό αριθμό ομιλητών. Οι παράγοντες είναι ποικίλοι και κυρίως κοινωνικοί, οικονομικοί και ιδεολογικοί. Αναφορικά με την Καλαβρία η Κατσογιάννου (1999) αναφέρει ότι η περιοχή που σήμερα ονομάζεται Calabria Greca είχε κατά το παρελθόν πολύ μεγαλύτερη έκταση από τη σημερινή. Πάρα ταύτα, η ελληνική γλώσσα παρέμεινε η βασική γλώσσα της εκκλησίας και των μοναστηριών στη νότια Καλαβρία, γεγονός που συνετέλεσε αποφασιστικά στη διατήρηση της αίγλης της.

Ο Karl Witte «ανακαλύπτει» το 1820 αυτές τις ελληνόφωνες κοινότητες στο ταξίδι του στον ιταλικό νότο, όταν διαπίστωσε ότι κάποιες ορεινές κοινότητες του νοτίου Ασπρομόντε, δώδεκα (12) στον αριθμό εκείνη την εποχή, μιλούσαν ελληνικά (Πετροπούλου 2020: 168). Πλήθος μελετητών, Ιταλών και Ελλήνων ερευνητών ασχολούνται τα επόμενα χρόνια με τις ελληνόφωνες κοινότητες της νότιας Ιταλίας, ακολουθώντας δύο διαφορετικές υποθέσεις, όσον αφορά την προέλευση και την καταγωγή τους. Όπως αναφέρει η Πετροπούλου (2020: 169), σύμφωνα με τον Α.Τσοπανάκη (1968), αν και οι ερευνητές συμφωνούν αρχικά ως προς τον ελληνικό χαρακτήρα των διαλέκτων, η διαφωνία τους εντοπίζεται στο σημείο της καταγωγής των διαλέκτων αυτών.

Η πρώτη υπόθεση την οποία υποστηρίζουν ως επί το πλείστον Ιταλοί γλωσσολόγοι, υποδεικνύει ως καταγωγή των κατωιταλικών διαλέκτων τη βυζαντινή προέλευση (Πετροπούλου 2020: 170). Η δεύτερη υπόθεση την οποία υποστηρίζουν οι Έλληνες μελετητές, υποδεικνύει ως καταγωγή των κατωιταλικών διαλέκτων την ελληνική προέλευση, ως το μοναδικό εναπομείναν κομμάτι ενός ένδοξου παρελθόντος, αυτού της Μεγάλης Ελλάδας (Πετροπούλου 2020: 170). Αυτή η επιστημονική διαμάχη μαινόταν για πολλά χρόνια.

Διεξοδικότερα οι δύο βασικές υποθέσεις της καταγωγής των ΝΕ διαλέκτων της Κάτω Ιταλίας: (α) η υπόθεση της ελληνικής καταγωγής από τη Μεγάλη Ελλάδα και (β) η υπόθεση της βυζαντινής καταγωγής από τη Βυζαντινή Αυτοκρατορία. Όπως διασταυρώνεται από τις πηγές, οι Έλληνες έφτασαν στη νότια Ιταλία τον 8^ο αιώνα π.Χ., οπότε και δημιουργήθηκαν οι πρώτες αποικίες στην περιοχή (Squillaci 2017: 145). Η λεγόμενη Μεγάλη Ελλάδα υπήρξε πολιτιστική κοιτίδα. Γύρω στον 3^ο αιώνα π.Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία κατέκτησε την περιοχή με άμεσο συνακόλουθο να καταστούν τα

λατινικά η επίσημη γλώσσα. Τον 5^ο αιώνα μ.Χ. η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία πέφτει, με την περιοχή της Κάτω Ιταλίας να γίνεται μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Επί της ουσίας, από τον 6^ο αιώνα μ.Χ. η Καλαβρία βρισκόταν υπό βυζαντινή κυριαρχία και τα ελληνικά ήταν η πιο κοινώς ομιλούμενη γλώσσα ξανά στην εν λόγω περιοχή.

Ιταλοί ερευνητές και γλωσσολόγοι όπως ο Battisti (1927) και ο Falcone (1973) (από Squillaci 2017: 146) υποστήριζαν τη βυζαντινή καταγωγή των κατωιταλικών διαλέκτων, στηριζόμενοι στην υπόθεση ότι εφόσον οι αρχαίες ελληνικές διάλεκτοι χάθηκαν κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, ευνοήθηκαν τα λατινικά. Όταν η Ιταλία έγινε μέρος της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, κατέφτασαν από εκεί πληθυσμοί στην περιοχή, επαναφέροντας τα ελληνικά (Minuto 2005 από Squillaci 2017: 145). Επομένως, η γλώσσα που μιλιέται στην Καλαβρία και στην Απουλία είναι απόγονος των βυζαντινών ελληνικών.

Ο Χατζιδάκις (1899) ανατρέπει την θεωρία των Ιταλών γλωσσολόγων, στηριζόμενος στη συνέχεια της γλώσσας στην Κάτω Ιταλία από την εποχή της Μεγάλης Ελλάδας μέχρι και τη σύγχρονη εποχή. Σύμφωνα με τον Χατζιδάκι, η καταγωγή των ελληνόφωνων ανάγεται στον πρώτο ελληνικό αποικισμό. Ο Χατζιδάκις στήριζε την επιστημονική του θέση στο γεγονός ότι στη διάλεκτο Griko συναντώνται πάρα πολλά δωρικά λεξιλογικά στοιχεία, τα οποία διατηρήθηκαν αναλλοίωτα από την αρχαία εποχή. Ο λόγος είναι ότι ήδη από τον 3^ο αιώνα π.Χ. η ελληνιστική κοινή είχε εξοστρακίσει επί της ουσίας όλες τις υπόλοιπες αρχαιοελληνικές διαλέκτους. Η πρόταση του Χατζιδάκι ενισχύθηκε από τον Rohlfs, ο οποίος μελέτησε με πάθος τις κατωιταλικές διαλέκτους και υποστήριξε ότι είναι άμεσοι απόγονοι της γλώσσας που μιλούσαν αρχικά οι Έλληνες άποικοι της Μεγάλης Ελλάδας (Squillaci 2017: 146). Ο Rohlfs υπήρξε βέβαιος για την αρχαιοελληνική καταγωγή των διαλέκτων, εξετάζοντας τα αρχαία αποτυπώματα και απομεινάρια της γλώσσας, τα οποία επιβεβαίωναν την αρχαία της καταβολή (Squillaci 2017: 146). Ακολούθως υποστήριξε ότι η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία δεν άσκησε επί της ουσίας σοβαρή γλωσσική πίεση στην περιοχή, καθώς δεν άφησε ίχνη λατινοποίησης στην περιοχή (Squillaci 2017: 146).

Άλλοι ερευνητές και γλωσσολόγοι που υποστήριζαν τις θέσεις του Χατζιδάκι και μετέπειτα του Rohlfs σχετικά με την αρχαία καταγωγή, σύμφωνα με την Πετροπούλου (2000: 5) είναι ο Στ. Καψωμένος, ο Αγ. Τσοπανάκης, ο Στ. Καρατζάς και ο Αν. Καραναστάσης. Η Πετροπούλου (2000) αναφέρει ότι η εντολή που έλαβε ο Καραναστάσης από την Ακαδημία Αθηνών το 1962 ώστε να μεταβεί στις ελληνόφωνες

περιοχές της Κάτω Ιταλίας προκειμένου να συλλέξει γλωσσολογικό υλικό, έμελλε να είναι πολύ σημαντική. Το έργο του Καραναστάση στον ιταλικό νότο έπαιξε καθοριστικό ρόλο στη διαμάχη μεταξύ αρχαϊστών και βυζαντινιστών. Ο Καραναστάσης, όπως αναφέρει η Πετροπούλου (2000), μετά από χρόνιες επιτόπιες έρευνες διαπίστωσε ότι σε όλα τα ιδιώματα της νότιας Ιταλίας παρατηρείται η ύπαρξη ενός αρχαϊκού υποστρώματος και ενός νεότερου με βυζαντινά και ελληνικά στοιχεία, εκτός από την περίπτωση του Μαρτινιάνο, του μικρότερου χωριού του Σαλέντο. Επομένως, καταλήγει στη διπλή προέλευση του πληθυσμού.

Από την σκοπιά των Ιταλών μελετητών, η άποψη των Ελλήνων μελετητών σχετικά με την ελληνική καταγωγή των ιταλικών διαλέκτων, θεωρήθηκε ότι στρεφόταν κατά της Ρώμης, πλήττοντας την ισχύ και το μεγαλείο της. Το θέμα της καταγωγής είχε τεθεί εξ αρχής με όρους κυριαρχίας μεταξύ ρωμαϊκότητας (Romanitas) και ελληνικότητας (Graecitas) (Πετροπούλου 2020: 170). Επομένως, για το ιταλικό κράτος της εποχής εκείνης, η παραδοχή από μέρους του της αρχαιοελληνικής καταγωγής ήταν πολιτικά μη αποδεκτή, εφόσον θα μπορούσε να λειτουργήσει ακόμα και σαν αποσταθεροποιητικός παράγοντας για το καθεστώς (Πετροπούλου 2020: 170).

Ο Fanciullo το 1996 όπως αναφέρεται στην Πετροπούλου (2020: 170) προτείνει μια τρίτη υπόθεση καταγωγής και χαρακτηρίζει την διαμάχη των δύο θέσεων ως «ψευδοπρόβλημα». Επιβεβαιώνει την πρόταση του Rohlf, αλλά υποστηρίζει ότι υπήρξε επιρροή και από τη λατινική. Επισημαίνει τη μακρόχρονη συμβίωση της ελληνικής Greko της Καλαβρίας και της Griko της Απουλίας με τις τοπικές ρομανικές (λατινογενείς) διαλέκτους, με διαρκείς ανταλλαγές και αλληλεπιδράσεις μεταξύ τους (Πετροπούλου 2020: 170). Πρόκειται επομένως για καθεστώς ιστορικής διγλωσσίας, της συμβίωσης δηλαδή δύο γλωσσών και των τοπικών ρομανικών διαλέκτων με τις σχετικές αλλαγές που επέφερε η μεταξύ τους γλωσσική επαφή, με αποτέλεσμα να επιβιώσει η ελληνική ως τις μέρες μας (Πετροπούλου 2020: 170). Επομένως, ο Fanciullo τονίζει την ύπαρξη της διγλωσσίας ή ακόμα και της πολυγλωσσίας, κάτι που επιβεβαιώνεται από τα διασωθέντα ντοκουμέντα της εποχής. Όπως και από τα ονόματα των ανθρώπων και από τα τοπωνύμια της περιοχής. (Squillaci 2017: 146).

Προσθέτει ως δυνατές αποδείξεις στην ανάλυση του, σύμφωνα με την Squillaci (2017: 147) δύο δεδομένα: (α) επιγραφή γραμμένη στα ελληνικά, τοποθετημένη χρονολογικά στον 4^ο αιώνα μ.Χ. στο Reggio di Calabria. Αυτή η επιγραφή ήταν τοποθετημένη κατά πάσα πιθανότητα σε κάποιο χώρο λατρείας των Εβραίων, οπότε εξάγεται το ασφαλές

συμπέρασμα ότι υπήρχε ελληνόφωνος πληθυσμός στο Reggio di Calabria και (β) πρόσφατες γενετικές μελέτες δείχνουν ότι ο πληθυσμός που κατοικεί στην περιοχή της νότιας Καλαβρίας είναι πιθανότατα ιθαγενής πληθυσμός, ο οποίος κατοικούσε ανέκαθεν στην περιοχή, παρουσιάζει δε πολλά κοινά στοιχεία με άλλους μεσογειακούς και βαλκανικούς λαούς συμπεριλαμβανομένων και των Ελλήνων (Squillaci 2017: 147). Ο Ιταλός γλωσσολόγος Martino κινείται στο ίδιο σκεπτικό με τον Fanciullo, όπως αναφέρει η Πετροπούλου (2020: 170) και υποστηρίζει ότι οι δύο διαφορετικές γλωσσικές ποικιλίες, η τοπική ρομανική και οι ΝΕ διάλεκτοι συμβίωσαν στις ίδιες περιοχές για πολλούς αιώνες, δημιουργώντας ένα ενδιαφέρον γλωσσικό σύστημα το οποίο διατηρείται ως τις μέρες μας.

Η Greko της Καλαβρίας είχε για μεγάλο διάστημα προσλάβει υποτιμητική σημασία με το στίγμα της κοινωνικής κατωτερότητας και της περιθωριοποίησης να κυνηγάει τους ίδιους τους ομιλητές (Πετροπούλου 2020: 171). Αντιπροσώπευε επί της ουσίας τη γλώσσα των αγροτών, των άξεστων και των ζήτουλων, όπως τους αποκαλούσαν οι ιταλόφωνοι πληθυσμοί (Πετροπούλου 2020: 171). Αυτοί οι υποτιμητικοί χαρακτηρισμοί συνόδευσαν τους ελληνόφωνους ακόμα και όταν άρχισαν να μετακινούνται προς το Reggio di Calabria, σύμφωνα με όσα παραθέτει η Πετροπούλου (2020: 171). Τον τρομερό κοινωνικό στιγματισμό ανέλαβαν να αναστρέψουν οι διάφορες πρωτοβουλίες σε παγκόσμιο επίπεδο, εγχείρημα δύσκολο γιατί πραγματοποιήθηκε έξωθεν και όχι μέσα από τις ίδιες τις τοπικές κοινωνίες (στάσεις των ομιλητών). Σταδιακά όμως εξαλείφθηκε αυτό το τρομερό κοινωνικό στίγμα με τους νέους που ήταν μέλη συλλόγων να είναι οι πρώτοι υπερήφανοι ομιλητές της διαλέκτου (Πετροπούλου 2020: 173).

Η Καλαβρία είναι μία από τις περιφέρειες της Ιταλίας, η οποία το 1861 ενώθηκε με τη βόρεια Ιταλία. Είναι μία ορεινή και δυσπρόσιτη περιοχή εκατέρωθεν της κοιλάδας Αμεντολέα. Οι ορεινοί όγκοι, οι βαθιές χαράδρες, το προβληματικό οδικό δίκτυο καθώς και η δύσκολη επικοινωνία μεταξύ των χωριών συνετέλεσαν στη γεωγραφική και κοινωνική απομόνωση. Η κύρια οικονομική δραστηριότητα των κατοίκων ήταν και είναι η γεωργία και η κτηνοτροφία (Πετροπούλου 2020: 168). Ο Λιόσης (2007: 6) αναφέρει ότι το πολιτικό πλαίσιο στην Ιταλία είναι τέτοιο, έτσι ώστε να ευνοείται ιστορικά ο τοπικισμός, γεγονός που έχει συμβάλλει στη διατήρηση πολλών προφορικών διαλέκτων, ανάμεσα στις οποίες συγκαταλέγονται και τα κατωιταλιώτικα, εν αντιθέσει με την Ελλάδα, όπου η ομογενοποιητική πολιτική παράδοση επιτάχυνε την εξαφάνιση αντίστοιχων διαλεκτικών/γλωσσικών συστημάτων, όπως είναι τα αρβανίτικα.

2.4 Χαρακτηριστικά της διαλέκτου

Στους ελληνόφωνους πληθυσμούς της Κάτω Ιταλίας παρατηρείται διαλεκτική διαφοροποίηση από χωριό σε χωριό, αλλά και σημαντικές διαφορές μεταξύ των ελληνικών της Απουλίας και της Καλαβρίας. Οι δύο κατωιταλικές διάλεκτοι δεν είναι δυνατό να ενταχθούν ούτε στα βόρεια ούτε στα νότια ελληνικά ιδιώματα. Έχουν δεχτεί έντονη επίδραση τόσο από την ιταλική γλώσσα όσο και από τις διάφορες τοπικές ρομανικές διαλέκτους ως προς την προφορά, τη μορφολογία, τη σύνταξη και το λεξιλόγιο. Μέρος του λεξιλογίου τους προέρχεται από τη λατινική, ενώ γράφονται ως επί το πλείστον με λατινικό αλφάβητο. Κάποια από τα βασικά χαρακτηριστικά που έχουν αναλυθεί στη σχετική βιβλιογραφία είναι τα παρακάτω:¹

Φωνολογικά χαρακτηριστικά

–Προστριβοποίηση, το /k/ προφέρεται ως /tʃ/ σε περιβάλλον πριν από [i] και [e], π.χ.: /tʃeˈrasi/ αντί /keˈrasi/, /eˈtʃi/ αντί /eˈki/.

–Απλοποίηση συμφωνικών συμπλεγμάτων, π.χ.: /tsiˈxros/ αντί /psiˈxros/.

–Μετάθεση συμφώνων, π.χ.: /aˈlvi/ αντί /aˈvli/.

–Διατήρηση της προφοράς των διπλών συμφώνων. Σε ορισμένες περιπτώσεις παρατηρείται δευτερογενής εμφάνιση διπλών συμφώνων, δηλαδή δύο σύμφωνα σε θέσεις που δεν δικαιολογούνται ετυμολογικά, π.χ.: aˈfinno.

–Προτίμηση για ανοιχτές συλλαβές με αποτέλεσμα:

(α) να απαλείφεται το τελικό [s] ή [n], π.χ.: /ˈkrio/ ‘κριάρι’ αντί /kriˈos/, /ˈlegu/ αντί /ˈlegun/.

(β) να προστίθεται ένα [e] στο τέλος των λέξεων, π.χ.: /ˈtrise/ ‘τρεις’ αντί /tris/.

–Απουσία ηχηροποίησης κλειστών συμφώνων μετά από ένρινα σε συλλαβές οι οποίες βρίσκονται, τόσο στο εσωτερικό των λέξεων, όσο και στα όρια λέξεων (/nt, mp, nk/ > *[nd], *[mb], *[ng]), π.χ.: [ˈdonti] αντί *[ˈdondi] και [to#ˈttopo] αντί *[to(n)#ˈdopo] ‘τον τόπο’.

¹Τα χαρακτηριστικά ανακτήθηκαν αυτούσια από την εξής ιστοσελίδα: <http://imgd.philology.upatras.gr/index.php/projects-page/our-projects-2/#1580999469546-82006ef2-88bd> (Ανακτήθηκε 03/01/2025). Στη σχετική ιστοσελίδα υπάρχουν και ενδεικτικές αναφορές για κάθε φαινόμενο.

Μορφολογικά χαρακτηριστικά

–Ο μέλλοντας στο ρηματικό σύστημα δεν σχηματίζεται με γραμματικά μέσα. Για τη δήλωση μίας μελλοντικής ενέργειας χρησιμοποιούνται λεξικά μέσα και ο ενεστωτικός τύπος π.χ.: ἀντίγνέχῃ «αύριο θα βρέξει».

–Το ρήμα στέο με τον άκλιτο τύπο της μετοχής ενεστώτα (γερούνδιο) σχηματίζουν τον εξακολουθητικό ενεστώτα, π.χ.: στο γράfonta «γράφω συνεχώς».

–Ο παρακείμενος σχηματίζεται με τους κλιτούς τύπους του ρήματος έχω ή είμαι (ανάλογα με τη φωνή) και τη μετοχή παρακειμένου, π.χ.: έχοfaména «έχω φάει», ίmeartoména «έχω έρθει».

–Χρησιμοποιείται ο παρατατικός του ρήματος έχω με τον άκλιτο τύπο της μετοχής αορίστου (γερούνδιο) για το σχηματισμό του υπερσυντέλικου, π.χ.: ίxakámonta «είχα κάνει».

–Το σύστημα υποκορισμού με επιθήματα εμφανίζει κοινά χαρακτηριστικά με το αντίστοιχο σύστημα στα Νέα Ελληνικά (Melissaropoulou & Ralli 2008).

–Η αύξηση πάντα στο κλιτικό παράδειγμα των παρελθοντικών ρηματικών χρόνων εμφανίζεται ανεξάρτητα από τον τόνο, π.χ.: έ-graf-a 1 EN ΠΑΡΑΤ, e-gráf-amo 1 ΠΛΗΘ ΠΑΡΑΤ. Όσα ρήματα αρχίζουν από σύμφωνο και συνδυάζονται με ΑΕ πρόθεση παίρνουν συλλαβική αύξηση εξωτερικά.

Συντακτικά χαρακτηριστικά

–Τα κλιτικά (clitics) τοποθετούνται πριν το ρήμα και μόνο στην προστακτική τοποθετούνται μετά το ρήμα, π.χ.: musvuddhiete e mitti' 'η μύτη μου είναι καθαρή'.

–Διατήρηση του απαρεμφάτου κυρίως μετά από ρήματα αίσθησης, ακοής, γνώσης ή το ρήμα ssódzno 'μπορώ', π.χ.: dessoródznofái, denéchorupái', toníkuaérti.

Λεξιλογικά χαρακτηριστικά

–Ένας σημαντικός αριθμός λέξεων με ΑΕ ετυμολογία, οι οποίες δεν έχουν διατηρηθεί ή είναι σπάνιες σε άλλες ΝΕ διαλέκτους, π.χ.: árte «μόλις» (<άρτι), sitáni «σιτάρι στουμπισμένο» (<σητάνειος ή σητάνιος).

–Λέξεις που διατηρούν την αρχαιοελληνική σημασία (σημασιολογικοί αρχαϊσμοί). Πολλές

από αυτές τις λέξεις έχουν αλλάξει σημασία στην Κοινή Νέα Ελληνική ή τις ΝΕ διαλέκτους, π.χ. sikhónno «φυλάσσω, διατηρώ σε κλειστό χώρο», έχο + τελική πρόταση «μπορώ να...».

-Ένας περιορισμένος αριθμός λέξεων (περίπου 25), οι οποίες διατηρούν το δωρικό /ā/ σε θέσεις που έχει αντικατασταθεί από το ιωνικό-αττικό μακρό /ē/, π.χ.: lanó «ληνός», pattá «πηκτή». Οι λέξεις αυτές ανήκουν στο καθημερινό λεξιλόγιο.

-Προσαρμοσμένες λέξεις από την Ιταλική, π.χ.: μαϊστρα «μαστόρισσα» <maestra «δασκάλα», ή τα τοπικά ιταλικά ιδιώματα, π.χ.: vutédidi «χωνί» <muteddu «χωνί», atsikhónno (ή atsikkonno) «πιάνω, συλλαμβάνω» < από το βυζαντινή λέξη τσακώνω με επίδραση της λέξης azzicare «συλλαμβάνω» του τοπικού ιδιώματος.

3. Γλωσσική συρρίκνωση και γλωσσικός θάνατος

Οι γλώσσες αλλάζουν μέσω της γλωσσικής επαφής. Η γλωσσική συρρίκνωση είναι ένδειξη της γλωσσικής αλλαγής, η οποία δύναται να οδηγήσει το γλωσσικό σύστημα σε θάνατο. Στο παρόν κεφάλαιο επιχειρείται η παρουσίαση του θεωρητικού πλαισίου μέσα στο οποίο ένα γλωσσικό σύστημα υποχωρεί ή/ και πεθαίνει. Η γλωσσική επαφή είναι ένα γεγονός συνεχές και αδιαμφισβήτητο. Συμβαίνει φυσικά και προκαλείται από ένα σύμπλεγμα παραγόντων, είτε κοινωνικών, είτε πολιτικών, είτε ψυχογλωσσικών. Η γλωσσική αλλαγή δεν αποτελεί πρόβλημα από καμία άποψη (Aitchison 1994).

3.1 Γλωσσική συρρίκνωση

Η γλωσσική επαφή αποτελεί ένα από τα βασικότερα αίτια της γλωσσικής αλλαγής (Λιόσης 2019: 337). Μέσω της γλωσσικής επαφής, το κυρίαρχο γλωσσικό σύστημα επηρεάζει το γραμματικό σύστημα μιας άλλης γλώσσας (γλώσσα πηγή και γλώσσα στόχος) κατά τρόπο τέτοιο, έτσι ώστε να συγκλίνει σταδιακά προς το σύστημα της (Haugen 1950 από Κουτσούκο 2013: 26). Επομένως, γλωσσική συρρίκνωση ονομάζεται το φαινόμενο εκείνο κατά το οποίο ένα γλωσσικό σύστημα υφίσταται απώλειες ή περιορισμούς, εξαιτίας της επαφής του με κάποιο άλλο γλωσσικό σύστημα. Η γλωσσική συρρίκνωση μπορεί να ειπωθεί ταυτόχρονα ως γλωσσικό και ως κοινωνικό-πολιτισμικό φαινόμενο (Tsitsipis 1998: 1 από Ποπωβίδου 2024: 226). Περίπτωση κατά την οποία, η ισχυρότερη γλώσσα ωθεί την κοινωνικά ασθενέστερη σε βαθμιαία εξαφάνιση με ενδεχόμενη την τελική εξαφάνιση. Η γλωσσική συρρίκνωση για να επέλθει εννοείται ότι υπάρχει συνθήκη διγλωσσίας ή πολυγλωσσίας και μία κοινότητα εγκαταλείπει σταδιακά την χρήση μιας ή περισσότερων γλωσσών, ακολουθώντας κάποια άλλη γλώσσα/κάποιες άλλες γλώσσες (Ποπωβίδου 2024: 225).

Πολύ συχνά αυτή η γλωσσική μετατόπιση οδηγεί σε γλωσσική υποχώρηση ή γλωσσικό θάνατο και αφορά κυρίως τοπικές ή μειονοτικές γλώσσες, οι οποίες υποτάσσονται στις κυρίαρχες γλώσσες. Οι παράγοντες που διευκολύνουν τη γλωσσική αλλαγή σχετίζονται είτε με τη γλωσσική επαφή, είτε είναι εξωγλωσσικοί, κυρίως ιστορικοί ή κοινωνικοί, και διευκολύνουν επί της ουσίας τη γλωσσική αλλαγή (Aikhenvald 2003 από Κουτσούκο 2013: 26-27). Οι μελετητές ως επί το πλείστον ξεκινούν από την παραδοχή ότι σε συνθήκες γλωσσικής επαφής, κυρίως είναι οι εξωγενείς παράγοντες οι οποίοι επηρεάζουν

το γλωσσικό σύστημα και ως εκ τούτου σε αυτό το πεδίο πρέπει να αναζητηθεί η αιτία της γλωσσικής αλλαγής (Κουτσούκος 2013: 27). Η Ποπωβίδου (2024: 225) κάνει λόγο όχι μόνο για κοινωνικούς παράγοντες που οδηγούν στη γλωσσική συρρίκνωση αλλά και αναφορά στην καθοριστική συμβολή των γλωσσικών ιδεολογιών των ομιλητών (τις λεγόμενες στάσεις των ομιλητών).

Γεγονός είναι το ότι όσο πιο αρνητικές είναι οι στάσεις ενός πληθυσμού απέναντι στη γλώσσα, τόσο περισσότερο αυτή η γλώσσα παρακμάζει και οδηγείται προς τη συρρίκνωση (Μουτάφη 2020: 8). Ο Κουτσούκος (2013) εξετάζει το ζήτημα της αλλαγής που συμβαίνει σε κατάσταση γλωσσικής επαφής και θέτει το ερώτημα αν και κατά πόσο οι ενδογενείς παράγοντες παίζουν κάποιο ρόλο σε αυτές τις περιπτώσεις, όπως για παράδειγμα ποια είναι η σχέση τους με τους εξωγενείς παράγοντες. Κατά την άποψή του, υπάρχουν πολλές περιπτώσεις όπου αποδεικνύεται ότι οι γραμματικοί παράγοντες και οι γενικότερες στάσεις που διέπουν τη γλωσσική αλλαγή, πρέπει να συνεξεταστούν με τον παράγοντα της γλωσσικής επαφής, ώστε να εξαχθεί ένα συμπέρασμα ασφαλές σχετικά με ένα φαινόμενο που εμφανίζεται σε ένα γλωσσικό σύστημα το οποίο βρίσκεται σε κατάσταση γλωσσικής επαφής.

Μειονοτικές γλώσσες χάνονται σήμερα με γρήγορους ρυθμούς, επειδή οι ομιλητές τους επιδιώκουν την απεμπλοκή τους από την τοπική και συχνά -δυστυχώς- στιγματισμένη ταυτότητά τους και τις πρακτικές αυτής, επιδιώκοντας την συσχέτιση με τα όποια οφέλη προκύπτουν από την αφομοίωση με τις αξίες της κυρίαρχης γλώσσας (Crystal 2000: 80-81 από Ποπωβίδου 2024: 231). Η γλωσσική αλλαγή χαρακτηρίζεται ως «επίπονη» (Aitchison 1994) όταν επιβάλλεται άνωθεν από εξωτερικούς παράγοντες.

Οι Campbell & Muntzel (1989: 196) κάνουν λόγο για το αρνητικό κοινωνικό στίγμα που συνοδεύει τη γλώσσα/διάλεκτο σε κάποιες περιπτώσεις, αναφερόμενοι στις ινδιάνικες γλώσσες στο El Salvador, όπου οι ομιλητές δεν ήθελαν να μιλούν τη μητρική τους γλώσσα λόγω των αρνητικών στάσεων που είχαν υιοθετήσει, αφού ντρέπονταν να μιλήσουν την ινδιάνικη γλώσσα, ενώ αντίθετα αντιμετώπιζαν την ισπανική ως γλώσσα με κύρος. Αυτό το γεγονός και η δική τους αρνητική στάση σίγουρα είχε αντίκτυπο και είναι ένας από τους βασικούς παράγοντες που οδήγησε στην εξαφάνιση των ινδιάνικων γλωσσικών συστημάτων. Βέβαια, αξίζει να αναφερθεί και το ότι μεταγενέστερα κάποιοι απόγονοι των Ινδιάνων διεκδίκησαν την αίγλη που προερχόταν από την ιδιαίτερη πολιτισμική τους ταυτότητα και την κατέκτησαν ως απόγονοι των Ινδιάνων, συμπεριλαμβανομένης και της γλώσσας (Campbell & Muntzel, 1989: 196). Ο Λιόσης

(2007: 21) υποδεικνύει τον ισχυρισμό του Yamamoto (1997: 12), ότι δηλαδή ο αριθμός των ομιλητών είναι ο άμεσος δείκτης μιας κατάστασης κινδύνου, αλλά το πιο σημαντικό στοιχείο είναι η αναλογία των ομιλητών ως προς το συνολικό πληθυσμό μιας κοινότητας.

Επομένως, είναι γεγονός ότι όσο πιο λίγοι είναι οι ομιλητές μίας γλώσσας, τόσο μεγαλύτερο κίνδυνο διατρέχει, ενώ αν είναι περισσότερα τα άτομα που τη μιλάνε, έχει περισσότερες πιθανότητες επιβίωσης (Norris 1998: 3 από Λιόση 2007: 21). Οι παράγοντες σύμφωνα με τους οποίους μια γλώσσα κινδυνεύει είναι ποικίλοι και αλληλοκαλύπτονται ή αλληλοσυγκρούονται (Λιόσης 2007: 26). Ενδεικτικά προτείνεται η κατηγοριοποίηση του Wurm (1998: 192 από Λιόση 2017: 27), σύμφωνα με την οποία οι «γλώσσες σε κίνδυνο» διαχωρίζονται σε πέντε (5) επίπεδα, διαχωρισμός που βασίζεται στην ηλικιακή διαφορά:

- (α) γλώσσες δυνητικά σε κίνδυνο (potentially endangered), για παράδειγμα γλώσσες που έχουν αρχίσει να χάνουν τα παιδιά - ομιλητές.
- (β) γλώσσες σε κίνδυνο (endangered), για παράδειγμα γλώσσες των οποίων οι νεότεροι ομιλητές είναι νεαρά άτομα.
- (γ) γλώσσες σε σοβαρό κίνδυνο (seriously endangered), για παράδειγμα γλώσσες των οποίων οι νεότεροι ομιλητές είναι γύρω στα 50.
- (δ) θνήσκουσες γλώσσες (moribund), για παράδειγμα γλώσσες οι οποίες μιλούνται από υπερήλικα άτομα.
- (ε) εξαφανισμένες γλώσσες (extinct).

Οι γλώσσες βρίσκονται σε συνεχή επαφή και διάδραση με άλλα γλωσσικά συστήματα, από τα οποία δανείζονται στοιχεία (Λιόσης 2007: 28). Κατάσταση η οποία είναι φυσιολογική και απαραίτητη και αποτελεί μέρος της εξέλιξης και της αλλαγής των γλωσσών και ισχύει για κάθε γλώσσα ακόμα και για τις απειλούμενες γλώσσες (Λιόσης 2007: 28). Όπως αναφέρει ο Sasse (1992: 14 από Μουτάφη 2020: 9), η γλωσσική υποχώρηση δημιουργείται λόγω της άνισης κατανομής των γλωσσών σε μία γλωσσική κοινότητα και έτσι οι ομιλητές αναγκάζονται να μάθουν την κυρίαρχη γλώσσα για να την χρησιμοποιούν σε τομείς που δεν είναι δυνατόν να χρησιμοποιηθεί η δική τους. Ακόμα ένας άλλος παράγοντας που αναφέρει ο Sasse (1992: 17), σύμφωνα με τη Μουτάφη (2020: 9), είναι η απόφαση μιας γλωσσικής κοινότητας να διακόψει τη διαβίβαση της στους απογόνους της, με συνέπεια τη δημιουργία «ημι-ομιλητών», οι οποίοι χαρακτηρίζονται από ελλιπή γνώση της διαλέκτου ή του ιδιώματος. Έτσι οδηγούνται στην αποφυγή της χρήσης της γλώσσας, την οποία δεν γνωρίζουν να χειρίζονται σωστά (Μουτάφη 2020: 9).

Η διχοτόμηση ανάμεσα σε πλήρεις και ελλιπείς γλώσσες αναπαράγει τον κυρίαρχο ιδεολογικό λόγο, προτείνοντας ταξινόμηση των γλωσσών με όρους ανωτερότητας ή κατωτερότητας και επομένως αντίστοιχης κατάταξης των ομιλητών/ομιλητριών τους και σε τελικό στάδιο οδηγούν στην γλωσσική συρρίκνωση (Τσιτσιπής 2001: 299, Woorlard & Schieffelin, 1994: 63 από Ποπωβίδου 2024: 229). Εξάλλου όπως διευκρινίζει η Ποπωβίδου (2024: 231), η κατασκευή κοινωνικών ταυτοτήτων εκ μέρους των ομιλητών, καθορίζεται από τις εκάστοτε κοινωνικές και επικοινωνιακές συνθήκες και συντελείται μέσα από τη γλωσσική πρακτική (Ποπωβίδου 2024: 230). Εξάλλου, οι ταυτότητες δεν είναι αμετάβλητες ιδιότητες του εαυτού, αλλά παράγονται, αναπαράγονται, διαμορφώνονται και αποδομούνται μέσα από τον λόγο (Καραχάλιου κ.ά. 2019: 86 από Ποπωβίδου 2024: 230). Δεν είναι σε καμία περίπτωση προσδεμένοι σε μία συγκεκριμένη μόνο ταυτότητα κατά τρόπο αποκλειστικό οι ομιλητές. Εξάλλου κατασκευάζουν πολλές ταυτότητες και όχι μόνο μία. Επομένως, ακόμα πιο προωθημένα, η γλώσσα αποτελεί δείκτη της εθνικής ταυτότητας.

Η κυρίαρχη γλώσσα επιτελεί το ρόλο του ενοποιητικού στοιχείου για ένα έθνος και σαφώς διαφοροποιείται από αυτή ενός άλλου κράτους, αφού αντιπροσωπεύει εκτός όλων των άλλων και τον συμβολισμό της ανεξαρτησίας του έθνους (Δελβερούδη 2001α: 52· Μανέ 2023: 4). Η κυρίαρχη γλώσσα θεωρείται ότι βρίσκεται σε διαφορετική θέση από τις υπόλοιπες γλωσσικές ποικιλίες εξαιτίας κοινωνικών, ιστορικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων και όχι λόγω της γλωσσολογικής της υπεροχής (Δελβερούδη 2001α: 51). Με άλλα λόγια, η ισχυρή είναι η ισχύουσα διάλεκτος της ισχυρής κοινωνικής ομάδας, η οποία διαθέτει πολιτική δύναμη και κοινωνικό γόητρο (Δελβερούδη 2001β: 50· Μανέ 2023: 4).

Αξίζει να υπογραμμιστεί ότι στην περίπτωση κατά την οποία μία διάλεκτος ή ένα ιδίωμα θεωρείται σύμβολο εθνοτικής ταυτότητας, η γλωσσική υποχώρηση πραγματοποιείται με πιο αργό ρυθμό (Μουτάφη 2023: 9). Στην περίπτωση ωστόσο που οι στάσεις ενός πληθυσμού ή μιας κοινότητας απέναντι σε μία γλώσσα είναι αρνητικά διακαείμενες, τότε νομοτελειακά η γλώσσα πρόκειται να παρακμάσει και να οδηγηθεί μοιραία προς συρρίκνωση (Μουτάφη 2023: 8).

Συνηθέστερα είναι οι νεαρότερες ηλικίες οι οποίες απομακρύνονται από ένα γλωσσικό σύστημα, κυρίως λόγω του κινήτρου της κοινωνικής ανέλιξης το οποίο απουσιάζει από το γλωσσικό σύστημα το οποίο εγκαταλείπουν, ενώ το βρίσκουν στο γλωσσικό σύστημα που αποφασίζουν να υιοθετήσουν, το λεγόμενο «κύρος» ή «γόητρο» (Μουτάφη 2020: 9).

Άλλωστε όπως αναφέρει η Holmes (2016: 89 από Μουτάφη 2020: 9), οι κοινωνικοί και οικονομικοί στόχοι των ατόμων μιας κοινότητας, είναι παράγοντες που επηρεάζουν σημαντικά την ταχύτητα της γλωσσικής υποχώρησης.

Ο Sasse (1990: 4) αναφέρει ότι το ένα γλωσσικό σύστημα ασκεί πίεση στο άλλο, δηλαδή είναι η εσωτερική δράση που κατευθύνει τα πράγματα, αλλά υφίσταται και η λεγόμενη εξωτερική πίεση από παράγοντες πολιτικούς, κοινωνιολογικούς, εθνοϊστορικούς, οικονομικούς κ.ά. που εξαναγκάζουν την κοινότητα να εγκαταλείψει τη γλώσσα της. Οι πιο αδύναμες κοινωνικά γλώσσες απειλούνται ξεκάθαρα με εξαφάνιση μέσω των αλλαγών, ωστόσο μπορούν να επιβιώσουν στην περίπτωση κατά την οποία οι ομιλητές τους διατηρήσουν ζωντανό το ενδιαφέρον τους για να τις συγκρατήσουν με διάφορους τρόπους, παραδείγματος χάρη επιδεικνύοντας δυνατή γλωσσική πίστη (Sasse 1990: 20).

Επίσης, όπως τονίζει η Skutnabb-Kangas (1999: 81) η γλωσσική μετακίνηση μπορεί να είναι εθελούσια σε ατομικό επίπεδο για το άτομο που αποδέχεται την αλλαγή της γλώσσας, σε σχέση με εκείνον που επιμένει να διατηρεί τη μητρική του γλώσσα. Αλλά όπως αναφέρει, στις περισσότερες από τις περιπτώσεις γλωσσικής μετακίνησης, αίτιο είναι η ηγεμονική χειραγώγηση της συνείδησης. Σύμφωνα με την Unesco, στόχος της είναι «η διαφύλαξη της γλωσσικής και πολιτισμικής κληρονομιάς του ανθρώπινου γένους», κάτι που επί της ουσίας έχει αναιρεθεί και παραμένει στο θυμικό σαν νοσταλγικό όνειρο μιας αρχέγονης αφετηρίας, κατά ορισμένους ερευνητές και πολιτικούς (Skutnabb-Kangas 1999: 82), γεγονός όμως παραμένει η ύπαρξη του αναφαίρετου δικαιώματος του κάθε ανθρώπου να αυτοπροσδιορίζεται και γλωσσικά.

3.2 Γλωσσικός θάνατος

Ο όρος γλωσσικός θάνατος (language death) περιγράφει τη διαδικασία που αφορά στην απλοποίηση της γλωσσικής δομής ενός γλωσσικού συστήματος και στον περιορισμό της γλωσσικής λειτουργικότητας, σύμφωνα με τον Knab (1980: 230 από Λιόση 2007: 21). Διαδικασία της οποίας οι απαρχές εντοπίζονται στις στάσεις που υιοθετούν οι ομιλητές έναντι αυτής και το χαμηλό κύρος που ενδεχομένως έχει προσλάβει το γλωσσικό σύστημα (Λιόσης 2007: 21). Ο Sasse (1990) αναφέρεται στο γλωσσικό θάνατο χαρακτηρίζοντάς τον ως ένα συχνό και πολύ γνωστό φαινόμενο. Στοιχειοθετεί την ύπαρξη τριών συνθηκών, οι οποίες πρέπει να συντρέχουν: (α) εξωγενείς παράγοντες, (β) γλωσσική

συμπεριφορά ομιλητών και (γ) εσωτερικοί παράγοντες (Sasse 1990: 4-5). Όταν συντελείται γλωσσικός θάνατος, δεν σημαίνει ότι οι ομιλητές του γλωσσικού συστήματος πεθαίνουν.

Στη σύγχρονη εποχή οι γλώσσες χάνονται και πεθαίνουν γιατί προς αυτήν την κατεύθυνση συντελούν με τρόπο καταλυτικό το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης και η ραγδαία ανάπτυξη του τεχνολογικού τομέα, δύο συνθήκες που προκαλούν γλωσσική ομοιογένεια αρχικά, παραμερίζοντας και απαξιώνοντας όποια γλωσσική απόκλιση υπάρχει ως προς τις προτυποποιημένες γλώσσες. Είναι γεγονός αδιαμφισβήτητο ότι οι επίσημες πολιτικές σε εθνικό επίπεδο είναι υπαίτιες για την επιτάχυνση του γλωσσικού θανάτου διάφορων περιφερειακών γλωσσών.

Η απώλεια μιας γλώσσας αποτελεί ζημιά για την ανθρωπότητα και για το πολιτισμικό κεφάλαιο της περιοχής καθώς χάνεται μία μοναδική οπτική αντίληψης του κόσμου, αφού αντιπροσωπεύει συγκεκριμένη κουλτούρα, καθώς η γλώσσα που μιλάμε μπορεί να αλλάξει τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβανόμαστε τον ίδιο τον κόσμο. Όταν επέρχεται γλωσσικός θάνατος ενός συστήματος, συνήθως καθίσταται δύσκολη η περαιτέρω μελέτη του πολιτισμού που φέρει η συγκεκριμένη γλωσσική κοινότητα.

Οι Campbell & Muntzel (1989: 182-186) αναφέρονται στα είδη του γλωσσικού θανάτου. Αυτά είναι τα εξής:

- (α) ξαφνικός θάνατος (sudden death), π.χ. Tasmanian
- (β) ριζικός θάνατος (radical death), π.χ. Lenca και Cacaopera στο El Salvador
- (γ) σταδιακός θάνατος (gradual death)
- (δ) θάνατος από κάτω προς τα πάνω (bottom-to-top-death)

Επεξηγηματικά, κατά τον ξαφνικό θάνατο (sudden death), επέρχεται θάνατος του γλωσσικού συστήματος, αφού προηγείται ο θάνατος των ομιλητών του, είτε ξαφνικά, είτε με δολοφονία, συνθήκη που δεν επιτρέπει να εξεταστεί το γλωσσικό σύστημα περαιτέρω (Campbell & Muntzel 1989: 182-183). Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η Tasmanian και η Nicoleno, μία ινδιάνικη αμερικανική γλωσσική ποικιλία στην Καλιφόρνια της Αμερικής. Τα αίτια μπορούν να είναι είτε φυσικά (φυσικές καταστροφές, επιδημίες), είτε ανθρώπινα (μαζική εξόντωση πληθυσμών).

Κατά τον ριζικό θάνατο (radical death) ο οποίος ομοιάζει στον ξαφνικό, η πολιτική πίεση η οποία ασκείται μέσω πρακτικών όπως η γενοκτονία είναι τέτοια, που αναγκάζει τους ομιλητές να εγκαταλείψουν τη γλώσσα τους, ως απόπειρα άμυνας του εαυτού τους

(Campbell & Muntzel 1989: 183). Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η σφαγή των χιλιάδων ιθαγενών του El Salvador το 1932, η οποία οδήγησε πολλούς επιζώντες και ομιλητές της Cacaopera και της Lenca να πάνσουν να τις μιλούν, προκειμένου να μην προσδιορίζονται ως Ινδιάνοι, ως στρατηγική επιβίωσης. Η Lenca και η Cacaopera εγκαταλείφθηκαν και εξαφανίστηκαν. Η Pipil επιβίωσε χωρίς ωστόσο νέους ομιλητές μετά το 1932 (Campbell & Muntzel 1989: 183).

Ο σταδιακός θάνατος (gradual death), ο οποίος είναι ο πιο συνήθης τύπος, συντελείται σταδιακά με την μετατόπιση των ομιλητών προς την κυρίαρχη γλώσσα σε συνθήκες γλωσσικής επαφής (Campbell & Muntzel 1989: 185). Αυτή η κατάσταση περιλαμβάνει ένα στάδιο διγλωσσίας που η κυρίαρχη γλώσσα αποκτά ομιλητές οι οποίοι μέχρις εκείνου του σημείου, ομιλούσαν τη γλώσσα που βρίσκεται υπό συρρίκνωση (Campbell & Muntzel 1989: 185). Είναι συνηθέστερα οι νέες γενιές που αποκτούν επάρκεια στην κυρίαρχη γλώσσα, ενώ μαθαίνουν ημιτελώς τον άλλο γλωσσικό κώδικα.

Ως προς τον τύπο «από κάτω προς τα πάνω» (bottom-to-top-death) η γλωσσική αλλαγή έχει επέλθει μέσα στα πλαίσια της οικογένειας και κοινωνείται εν συνεχεία (Hill 1980 από Campbell & Muntzel 1989: 185), χωρίς να υπάρχουν χαρακτηριστικά παραδείγματα αυτού του τύπου, εκτός από την περίπτωση της Tzeltal του Μεξικό, η οποία έχει πολύ λίγους ομιλητές μεγαλύτερης ηλικίας πλέον, αλλά επιβιώνει στα εκκλησιαστικά κείμενα.

Οι Campbell & Muntzel (1989: 186) υπογραμμίζουν ότι αρκετές φορές είναι δυσανάγνωστη η διαφορά ανάμεσα στα συμπτώματα που παρουσιάζει ένα γλωσσικό σύστημα λόγω επικείμενου γλωσσικού θανάτου και ανάμεσα σε αλλαγές λόγω της γλωσσικής επαφής, πάντως βεβαιότητα παραμένει το γεγονός ότι η πιο προφανής πρόβλεψη που μπορεί να κάνει κάποιος για τις γλώσσες που πεθαίνουν, είναι ότι πρόκειται να υποστούν δομικές αλλαγές σε φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό και λεξικό επίπεδο.

Ο Sasse (1992a) έχει προτείνει το μοναδικό ολοκληρωμένο θεωρητικό μοντέλο για το γλωσσικό θάνατο σύμφωνα με τον Λιόση (2019: 337). Εν αρχή, εξωγενείς σε σχέση με τη γλώσσα παράγοντες, για παράδειγμα πολιτιστικοί, κοινωνιολογικοί, εθνοιστορικοί και οικονομικοί, ασκούν πίεση σε μία κοινότητα, προκειμένου να εγκαταλείψει τη γλώσσα της (Sasse 1990: 4). Αυτή η ασκηθείσα πίεση έχει ισχυρό αντίκτυπο, έτσι σε αυτή τη φάση χρησιμοποιούνται και άλλα γλωσσικά συστήματα από τους ομιλητές. Επηρεάζεται με άλλα λόγια, η γλωσσική συμπεριφορά τους όπως και οι στάσεις των μελών της κοινότητας (Sasse 1990: 4). Εν συνεχεία επέρχονται σημαντικές δομικές αλλαγές όσον αφορά στη

φωνολογία, στη μορφολογία, στη σύνταξη και στο λεξικό της γλώσσας η οποία πλέον απειλείται (Sasse 1990: 5).

Η Μανέ (2023) αναφέρει την πρόταση του Τσιτσιπή (1981) για την τριμερή διάκριση ανάμεσα σε ολοκληρωμένες, συνεχείς και ασυνεχείς αλλαγές: (α) οι ολοκληρωμένες έχουν ήδη τελεστεί ιστορικά και δεν διαφέρουν από τις γλωσσικές μεταβολές που χαρακτηρίζουν όλες τις φυσικές γλώσσες του κόσμου σε διαχρονικό επίπεδο, (β) οι συνεχείς αφορούν τις αλλαγές που καταγράφονται κατά την εξέλιξη τους μέσα στη γλώσσα, δηλαδή εκδηλώνονται με τρόπο σύγχρονο και ως εναλλαγές ανάμεσα στον παλιό και στον νέο γλωσσικό τύπο και (γ) ασυνεχείς είναι οι αλλαγές που αφορούν μόνο τους «ημι-ομιλητές» της τελευταίας γλωσσικής γενιάς και αποτελούν σαφείς ενδείξεις συρρίκνωσης του γλωσσικού συστήματος.

Οι Erps κ.ά. (2013 όπως αναφέρεται στο Λιόση 2019) κατηγοριοποιούν τις αλλαγές των γλωσσών σε εσωτερικές και εξωτερικές. Αυτή η κατηγοριοποίηση δεν είναι εύκολο να καθοριστεί σε διαλέκτους μιας γλώσσας γιατί δύσκολα διακρίνονται ποια χαρακτηριστικά αποτελούν προϊόν επαφής και ποια αποτελούν κοινή κληρονομιά. Ο Τσιτσιπής (2001) αναφέρεται στη συνύπαρξη των γλωσσών, που στην πορεία θα συμπεριφερθούν ως «ισχυρή» και «κοινωνικά ασθενής», έως ότου να τελεστεί η εξαφάνιση της δεύτερης.

Τα κριτήρια του γλωσσικού θανάτου θεωρούνται τα εξής: (α) το κριτήριο της γλωσσικής κυριαρχίας και (β) το κριτήριο της καθολικότητας (Campbell & Muntzel 1989 από Λιόση 2019: 342). Κατά την πρώτη περίπτωση η γλωσσική αλλαγή υπαγορεύεται από τα δομικά και λειτουργικά χαρακτηριστικά της εισβάλλουσας γλώσσας, ενώ στη δεύτερη περίπτωση η γλωσσική αλλαγή πραγματοποιείται για την επίτευξη απλούστερων και καθολικότερων δομών, ανεξάρτητα από τα χαρακτηριστικά εισβάλλουσας γλώσσας (Λιόσης 2019: 342).

Ο Sasse (1990) εντοπίζει τρεις φάσεις στη διαδικασία του γλωσσικού θανάτου. Κατά την πρώτη φάση συντελείται ήδη η γλωσσική αλλαγή, οπότε οι ομιλητές βρίσκονται σε μία κατάσταση διγλωσσίας (Sasse 1990: 9). Στη διάρκεια της δεύτερης τοποθετείται η γλωσσική φθορά, την ευθύνη της οποίας φέρουν οι λεγόμενοι ημι-ομιλητές μιας γλώσσας, οι οποίοι προέρχονται από το καθεστώς της διγλωσσίας (Sasse 1990: 12). Στο τελικό στάδιο του γλωσσικού θανάτου το γλωσσικό σύστημα αντικαθίσταται από κάποιο άλλο (Sasse 1990: 16). Πέραν του σημείου όπου μία γλώσσα θεωρείται πλέον νεκρή, μπορεί να χρησιμοποιείται με άλλους τρόπους, όπως για παράδειγμα σαν «μυστική γλώσσα» ή ως

μυστικός κώδικας επικοινωνίας από τους λίγους, προφανώς, εναπομείναντες ομιλητές (Sasse 1990: 16). Σύμφωνα με τον Sasse (1990) μία γλώσσα είναι «υγιής» πριν εισέλθει στην πρώτη φάση. Όπως αναφέρει ο Παπαναστασίου (2007) η γλωσσική αλλαγή αφορά το σύνολο των επιπέδων της γλωσσικής ανάλυσης (φωνητικό, φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, λεξιλογικό, σημασιολογικό). Όταν κάποιο από αυτά τα στοιχεία αλλάξει ή μεταβάλλεται, επηρεάζονται όλα τα υπόλοιπα. Οι αλλαγές είναι συνεχείς και αδιάλειπτες όπως και ανεπαίσθητες από γενιά σε γενιά. Εξάλλου η αλλαγή είναι δομικό και εγγενές χαρακτηριστικό της γλώσσας και δεν αποτελεί επιλογή των ομιλητών της.

Σύμφωνα με τον Sasse (1990), μέσω τριών φάσεων είναι δυνατή η αναβίωση μιας γλώσσας που βρίσκεται σε διαδικασία γλωσσικού θανάτου. Κατά την πρώτη φάση, η ασθενέστερη γλώσσα γίνεται ξανά κυρίαρχη. Κατά τη δεύτερη φάση, η αναβίωση του γλωσσικού συστήματος είναι εφικτή αν και δύσκολη. Χρειάζεται να υπάρχει ένας ικανοποιητικός αριθμός ομιλητών, ο οποίος θα είναι διαθέσιμος να διδάξει στα παιδιά και στα εγγόνια του τη γλώσσα, μόλις αυτά ανανεώσουν το ενδιαφέρον τους (Sasse 1990: 20). Αν η δεύτερη φάση βρίσκεται σε τελικό στάδιο, ήτοι η διαδικασία προς το γλωσσικό θάνατο, η αναβίωση είναι εφικτή μόνο μέσω της κρεολοποίησης, είτε με την πρόσμιξη με κάποια συγγενική βασική γλώσσα, είτε με την πρόσμιξη με κάποια μη συγγενική γλώσσα (Sasse 1990: 20). Η κρεολοποίηση μιας γλώσσας δεν πρέπει να θεωρείται αναβίωση, δηλαδή συνέχιση της ήδη υπάρχουσας γλώσσας, αλλά περισσότερο σαν δημιουργία νέας γλώσσας. Κατά την τρίτη φάση, μόνο τεχνητή αναβίωση της γλώσσας είναι δυνατή, όπως στην περίπτωση των εβραϊκών από τα κείμενα της Αγίας Γραφής (Sasse 1990: 21).

Συνεπάγεται, επομένως, ότι ο ρόλος της γλωσσολογίας ως επιστήμης που μελετά τον ζωντανό οργανισμό που ονομάζεται «γλώσσα» είναι ιδιαίτερα σημαντικός για τη διατήρηση της γλωσσικής κληρονομιάς, μέσω της καταγραφής και της αναβίωσης των γλωσσικών συστημάτων.

3.3 Συρρίκνωση γλωσσικού συστήματος σε ομόγλωσσο περιβάλλον και γλωσσικού συστήματος σε ετερόγλωσσο περιβάλλον

Η Μαλικούτη-Drachman (2000) υποστηρίζει ότι διαφοροποιείται ο μηχανισμός συρρίκνωσης όταν πρόκειται για συρρίκνωση διαλέκτου σε ομόγλωσσο περιβάλλον και για συρρίκνωση γλώσσας ή διαλέκτου σε ετερόγλωσση συνθήκη, υπόθεση που είχε στοιχειοθετήσει λίγο νωρίτερα, όταν κατέδειξε ως δυνατή την εξεύρεση ποιοτικής

διαφοράς μεταξύ της υποχώρησης διαλέκτων και της υποχώρησης γλωσσών (Μαλικούτη-Drachman 1999). Αναφορικά με την υποχώρηση μιας γλώσσας, εκτός από τους εξωτερικούς παράγοντες οι οποίοι συνεπιδρούν, συνυπάρχει και ένας εσωτερικός παράγοντας, ο οποίος συντελείται με συρρίκνωση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του γλωσσικού συστήματος (Μαλικούτη-Drachman 2000: 23). Παράδειγμα αποτελεί η απώλεια των διπλών συμφώνων υπό την επίδραση του κυρίαρχου συστήματος με απλά μόνο σύμφωνα, για παράδειγμα η φιλανδική της Αμερικής, χωρίς να ευθύνεται μόνο η επίδραση του κυρίαρχου συστήματος. Έτσι επέρχεται η στένωση του συρρικνούμενου συστήματος (Μαλικούτη-Drachman 2000: 23). Στην περίπτωση θανάτου μιας γλώσσας και τα δύο γλωσσικά συστήματα είναι ανομοιογενή και ως εκ τούτου κοινά χαρακτηριστικά μεταξύ τους θεωρούνται τυχαίο γεγονός (Μαλικούτη-Drachman 2000: 23). Κατά την περίπτωση υποχώρησης διαλεκτικού συστήματος σε ομόγλωσσο περιβάλλον, το γλωσσικό υπόβαθρο είναι κοινό (Μαλικούτη-Drachman 2000: 24). Η υποχώρηση του διαλεκτικού συστήματος γίνεται με την αποβολή των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών, αλλά δε γίνεται αντικατάσταση τους από χαρακτηριστικά κάποιου άλλου γλωσσικού συστήματος (Μαλικούτη-Drachman 1999β από Μαλικούτη-Drachman 2000: 24).

Συρρίκνωση του γλωσσικού συστήματος επέρχεται όταν συντρέχουν συγκεκριμένες αιτίες οι οποίες εντοπίζονται στον κοινωνικό τομέα, όπως λόγου χάρη το θέμα του γοήτρου ενός ανώτερου γλωσσικού συστήματος. Οι ομιλητές αυτού του συστήματος θεωρούν το σύστημα τους ανώτερο από τα άλλα γλωσσικά συστήματα, τα οποία χαρακτηρίζουν ως αποκλίσεις ή κατώτερα (Μαλικούτη-Drachman 2000: 23). Η Μαλικούτη-Drachman (2000) τονίζει την ιδιαίτερη σημασία που έχουν οι στάσεις των ίδιων των ομιλητών για τη διατήρηση ή μη της γλωσσικής τους ιδιαιτερότητας σε συσχετισμό με το συμβολισμό της ταυτότητάς τους, δίνοντας ως χαρακτηριστικό παράδειγμα την περίπτωση της Griko στην Απουλία (Προφίλη 1999 από Μαλικούτη-Drachman 2000: 23), όταν έγιναν προσπάθειες αναβίωσης της γλώσσας και λόγω της αναθεωρημένης στάσης των ομιλητών προς τη διάλεκτο.

Οι ομιλητές ενός γλωσσικού κώδικα που πεθαίνει διατηρούν καλά μόνο τις φωνολογικές αντιθέσεις που είναι κοινές με τον κυρίαρχο κώδικα (Andersen 1982: 95, όπως αναφέρεται στο Λιόση 2008: 243). Ο Λιόσης (2019) αναφέρεται στη συρρίκνωση που υφίσταται ένα γλωσσικό σύστημα που έρχεται σε επαφή με μία άλλη ποικιλία της ίδιας γλώσσας ως «αποδιαλεκτοποίηση» Schilling-Estes & Wolfram 1999 από Λιόση

2019: 342). Υπογραμμίζεται ότι το θεωρητικό πλαίσιο για το διαλεκτικό θάνατο είναι το λιγότερο αναπτυγμένο και ορίζονται δύο μοντέλα αποδιαλεκτοποίησης:

- (α) το μοντέλο της διάλυσης (dissipation model) . Τα διαλεκτικά χαρακτηριστικά χάνονται μέσω της προσαρμογής.
- (β) το μοντέλο της συγκέντρωσης (concentration model). Σε μειωμένο αριθμό διαλεκτόφωνων παρατηρείται αύξηση της διαλεκτικής διαφοροποίησης.

Ο Λιόσης (2019: 340) αναφέρει ότι οι Erps κ.ά. (2013) διακρίνουν τις γλώσσες σε συγγενείς ή μη. Στην περίπτωση κατά την οποία οι γλώσσες είναι μεταξύ τους μη συγγενείς, θεωρείται εύκολη η διάκριση των αλλαγών ανάμεσα σε εσωτερικές και σε εξωτερικές, ενώ ενδεχόμενες προϋπάρχουσες ομοιότητες είναι πιθανότατα τυπολογικές. Αν όμως οι γλώσσες είναι συγγενείς ή πρόκειται για διαλέκτους είναι εξαιρετικά δύσκολο να γίνει διαχωρισμός ως προς το τι είναι προϊόν επαφής και τι αποτελεί κοινή κληρονομιά. Εξάλλου και ο Λιόσης (2011: 311) αναφέρει ως διαλεκτικό θάνατο την παρακμή της γλώσσας μέσω μιας κατάστασης έντονης επαφής με μία ιστορικά συγγενή κυρίαρχη ποικιλία.

3.4 Γλωσσική συρρίκνωση σε ετερόγλωσσο περιβάλλον

Διαφέρει η γλωσσική συρρίκνωση σε ομόγλωσσο περιβάλλον από εκείνη που συντελείται σε ετερόγλωσσο περιβάλλον. Σε ετερόγλωσσο περιβάλλον εφόσον υφίσταται η συνύπαρξη και η επαφή γλωσσικών συστημάτων εντελώς διαφορετικών, σύμφωνα με την Μαλικούτη-Drachman (2000), το φαινόμενο της υποχώρησης φαίνεται να είναι πλησιέστερο προς τους μηχανισμούς της απώλειας των γλωσσών. Γι' αυτό το λόγο η συρρίκνωση τους παρουσιάζει φαινόμενα θνησιγλωσσίας (Μαλικούτη-Drachman 2000: 24). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι η περίπτωση των ΝΕ διαλέκτων της Κάτω Ιταλίας, όπου η διάλεκτος Griko της Απουλίας υπό την επίδραση της επίσημης ιταλικής και της τοπικής ρομανικής διαλέκτου φαίνεται ότι έχει δεχτεί στοιχεία ξένα προς το ελληνικό σύστημα, τα οποία έχουν εισχωρήσει σε όλη τη γραμματική (Προφίλη 1999 από Μαλικούτη-Drachman 2000: 24). Πέραν της σύνταξης, της μορφολογίας, της φωνολογίας, ακόμα και κατεξοχήν φωνητικά φαινόμενα της ιταλικής, σχετιζόμενα με τη σύνταξη, δηλαδή τον μεταλεξικό τομέα, έχουν εισχωρήσει στο γλωσσικό σύστημα (Προφίλη 1999: 49 από Μαλικούτη-Drachman 2000: 24). Ένα παράδειγμα είναι ο διπλασιασμός των

συμφώνων μετά από λέξη με τονισμό στη ληκτική συλλαβή [raddoppiamento sintatico], χαρακτηριστικό που για την αποδοχή του ασφαλώς συνέτειναν τα ήδη υπάρχοντα διπλά σύμφωνα στο σύστημα της διαλέκτου. (Μαλικούτη-Drachman 2000: 24).

Σύμφωνα με την Μαλικούτη-Drachman (2000: 24), παρόμοιος τρόπος υποχώρησης διαφαίνεται και στο υπό εξαφάνιση γλωσσικό σύστημα της Greko της Καλαβρίας. Αν και εντοπίζεται η απλοποίηση των μορφολογικών συστημάτων που καταλήγει στην απώλεια των μορφολογικών πτώσεων ή και την αντικατάσταση ολόκληρης κλίσης ουδέτερων σε -i από δάνειες λέξεις (ενδείξεις θνησιγλωσσίας), παρατηρείται επίσης η δημιουργία κοινωνικών γλωσσικών χαρακτηριστικών [Sprachbund]. Αυτά δημιουργούνται μεταξύ του κυρίαρχου ρομανικού γλωσσικού συστήματος και του θνήσκοντος διαλεκτικού ελληνικού (Κατσογιάννου 1999: 43) με στοιχεία μιας ιδιάζουσας περίπτωσης συντακτικής ανάλυσης, αυτής της ελληνορομανικής σύνταξης, άγνωστη στις πρότυπες ποικιλίες, εννοώντας την ελληνική και την ιταλική (Μαλικούτη-Drachman 2000: 24).

3.5 Γλωσσική συρρίκνωση σε ομόγλωσσο περιβάλλον

Σε συνθήκες ομόγλωσσου περιβάλλοντος, εφόσον υφίστανται νεωτερισμοί ή αρχαϊσμοί λόγω του κοινού υποβάθρου, αποβάλλονται. Οι αρχαϊσμοί και οι νεωτερισμοί αυτοί αποτελούν σύμφωνα με την Μαλικούτη-Drachman (2000) τις παραμέτρους οι οποίες αναπροσαρμόζονται κατά την υποχώρηση. Οδηγείται έτσι το υπό υποχώρηση σύστημα σε διεύρυνση με την αποβολή ή την επέκταση των ιδιαίτερων παραμέτρων του και την εν συνεχεία αποδοχή των παραμέτρων της προτυποποιημένης (Μαλικούτη-Drachman 2000: 24).

Σταδιακά η διάλεκτος πρόκειται να συρρικνωθεί, εφόσον θα χάσει τις ιδιαιτερότητες που την χαρακτηρίζουν, αφού θα ταυτιστεί η διάλεκτος με την προτυποποιημένη, λόγω της κοινής καταγωγής των δύο. Επιπρόσθετα, η σύγκλιση των συστηματικών διαφορών θα οδηγήσει στη διεύρυνση της κοινής βάσης των δύο γλωσσικών συστημάτων. Εντούτοις, η διεύρυνση θα επιτευχθεί με τη σύγκλιση των συστηματικών διαφορών της διαλέκτου και της προτυποποιημένης, ενώ σίγουρα η σύγκριση ευνοεί την προτυποποιημένη. Η διαφορά ανάμεσα στην κοινή και στη διάλεκτο είναι αυτή η οποία θα καθορίσει τον τύπο της συρρίκνωσης, αν δηλαδή πρόκειται για απλοποίηση με προσέγγιση στα καθολικά γλωσσικά ή αντίθετα σε ένα πολυπλοκότερο γλωσσικό αποτέλεσμα.

4. Κοινωνιογλωσσική κατάσταση των νεοελληνικών διαλέκτων της Κ. Ιταλίας

Οι δύο ελληνόφωνες περιοχές της νότιας Ιταλίας, η Καλαβρία και η Απουλία (Σαλέντο), υπήρξαν το επίκεντρο των γλωσσολογικών και κοινωνιολογικών ερευνών πριν αρκετά χρόνια, εφιστώντας την προσοχή ως προς τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν ώστε να αποφευχθεί η πολιτιστική και γλωσσική τους εξαφάνιση. Αρκετές δεκαετίες αργότερα, επιχειρείται μία ψηλάφηση της υπάρχουσας κατάστασης και μία εκτίμηση για τις ειλημμένες αποφάσεις, όπως και για τις μέλλουσες. Στο κεφάλαιο αυτό παρουσιάζονται κάποια γεωμορφολογικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά, τα οποία προσδιόρισαν την ίδια την ύπαρξη αυτών των κοινοτήτων και επιχειρείται μία διαπίστωση για τη σημερινή κοινωνιογλωσσική κατάσταση στην οποία βρίσκονται η Greko και η Griko.

Με τη μελέτη της υπάρχουσας βιβλιογραφίας προσδιορίστηκε το ζήτημα ως καταφανώς πολιτικό, κάτι που αποδεικνύεται τόσο από τον χειρισμό του ζητήματος εκ μέρους του ιταλικού κράτους όσο και εκ μέρους του ελληνικού. Η μελέτη των δεδομένων δείχνει την αμοιβαία κρατική ευθύνη.

4.1 Συλλογή και επεξεργασία υλικού προς μελέτη

Το μέσο συλλογής των δεδομένων για την παρούσα εργασία είναι ο ιστότοπος Youtube. Η κύρια λειτουργία του Youtube εντοπίζεται στο διαμοιρασμό βίντεο εκ μέρους των χρηστών (Rothman & Preece 2010: 320 από Αλέρτα 2023: 21). Η ταξινόμηση των βίντεο συντελείται βάσει του περιεχομένου τους (Wikipedia 2023 από Αλέρτα 2023: 21). Η δομή μιας σελίδας στο Youtube περιλαμβάνει το βίντεο το οποίο έχει ανεβάσει κάποιος χρήστης, τη δυνατότητα σχολιασμού του βίντεο από άλλους χρήστες και λίστα με παρεμφερή βίντεο. Επί της ουσίας πρόκειται για διάδραση μεταξύ των χρηστών, χαρακτηριστικό που συναντάται στα κοινωνικά δίκτυα.

Πλήθος στοιχείων και δεδομένων συγκεντρώθηκαν τόσο μέσω της βιβλιογραφικής έρευνας, όσο και μέσω του ιστότοπου YouTube προκειμένου να ερευνηθούν και να αξιολογηθούν οι στάσεις των ομιλητών κυρίως και να διαπιστωθεί αν υπάρχει μετατόπιση, ενώ αξιολογήθηκαν και οι ενέργειες των ελληνόφωνων κοινοτήτων ως προς τη διάσωση του γλωσσικού κώδικά τους. Στην εργασία επομένως παρατίθενται οι

μαρτυρίες και οι απόψεις των κατοίκων των ελληνόφωνων περιοχών της νότιας Ιταλίας, οι οποίοι είναι ομιλητές ή και όχι, ως προς τη γλώσσα τους και την ιδιαίτερη πολιτιστική τους ταυτότητα, η οποία τους ακολουθεί για αιώνες. Αναφέρονται μόνο τα αρχικά των ονοματεπωνύμων τους, ενώ γίνεται αναφορά στην ιδιότητα ή την ηλικία τους και στο μέρος όπου διαμένουν. Τα δεδομένα τα οποία συλλέχθηκαν μέσω των συνεντεύξεων και των μαρτυριών των ομιλητών (υλικό από το YouTube), επιχειρήθηκαν να συνδεθούν με την υπάρχουσα βιβλιογραφία και να επιβεβαιωθούν ή να αναιρεθούν.

Η λογική βάσει της οποίας επιλέχθηκε το Youtube ως το μέσο συλλογής και επεξεργασίας των δεδομένων, είναι ότι ήταν αδύνατη στην παρούσα φάση η έρευνα πεδίου. Εφόσον επομένως η επιτόπια έρευνα δεν ήταν δυνατή, αναλογιζόμενη την ανάπτυξη της τεχνολογίας, επέλεξα το Youtube ως το μέσο της έρευνας. Η επιλογή των βίντεο έγινε με τυχαίο τρόπο, ψάχνοντας ένα λήμμα στον ιστότοπο και βρίσκοντας τα επόμενα βίντεο και ούτω καθεξής (snowball sampling method). Προσπάθεια έγινε ως προς την ισόποση επεξεργασία και ανάλυση βίντεο, τόσο από ελληνικής όσο και από ιταλικής πλευράς. Παρατήρηση ωστόσο αποτελεί το ότι οι πηγές από ελληνικής πλευράς φαίνονται να είναι ποσοτικά και ποιοτικά περισσότερες από τις αντίστοιχες ιταλικές γεγονός που υποδεικνύει –κατά την προσωπική μου άποψη– τη σημαντικότητα του θέματος για τους δύο εταίρους.

Για την μεν ελληνική πλευρά ήταν κάτι αξιοπρόσεκτο το γεγονός της ύπαρξης ελληνόφωνων εκτός του ελλαδικού χώρου και έσπευσαν να τους γνωρίσουν και να τους προσεγγίσουν μέσα από πλήθος ρεπορτάζ, εκπομπών, συνεντεύξεων, αφιερωμάτων. Ενώ από την ιταλική πλευρά δεν υπήρξε αυτός ο διακαής πόθος: για εκείνους η περίπτωση των δύο ελληνόφωνων νησίδων της νότιας Ιταλίας ήταν κάτι αξιοπερίεργο μεν, αλλά παράλληλα κάτι οικείο, εφόσον οι Ιταλοί συμβιώνουν με τις κατά τόπους τοπικές (ρομανικές) διαλέκτους. Λόγω της εν πολλοίς μικρής διάρκειας των υπό επεξεργασία βίντεο και εξαιτίας της αρκετά καλής ποιότητας σε ήχο και σε εικόνα, επέλεξα να κάνω μεταγραφή των βίντεο σε ακριβές κείμενο - τόσο στην ελληνική όσο και στην ιταλική και στη συνέχεια να επεξεργαστώ τα δεδομένα βάσει της υπάρχουσας βιβλιογραφίας.

4.2 Bovesia

Γεωμορφολογία-Κοινωνία-Οικονομία

Η περιοχή στην οποία ομιλούνται ελληνικά στην Καλαβρία χαρακτηρίζεται ως ορεινή και δυσπρόσιτη (Προφίλη 1999: 33). Η Προφίλη (1999: 33) αναφέρει ότι σήμερα επιβιώνουν δύο από τα επτά ελληνόφωνα χωριά που είχαν καταγραφεί στις αρχές του αιώνα, το Γκαλιτσιανό και το Βούα (Μπόβα), ενώ τα υπόλοιπα είναι εντελώς ακατοίκητα ή εγκαταλελειμμένα. Ο G.B.², επίσημος οδηγός του εθνικού πάρκου του Ασπρομόντε (*guida ufficiale di Parco Nazionale Dell' Aspromonte*) αναφέρεται σε τέσσερα χωριά στα οποία μιλούν ελληνικά μέχρι σήμερα: την Μπόβα, που την αποκαλεί πρωτεύουσα, το Κοντοφούρι, το Ρηχούδι και το μικρό χωριό του Γκαλιτσιανό, το οποίο χαρακτηρίζει ως «το χωριό το πιο ελληνικό της Ιταλίας» (*il paese più greco d' Italia*), διότι εκεί στοιχεία της ελληνικότητας όπως είναι η γλώσσα και η κουλτούρα έχουν διατηρηθεί τους τελευταίους αιώνες.

Οι κάτοικοι των χωριών αναγκάστηκαν να μετοικήσουν στο Reggio di Calabria ή σε περιοχές παραθαλάσσιες κατά μήκος των ακτών. Σύμφωνα με την Προφίλη (1999: 33) οι βασικές αιτίες της εγκατάλειψης υπήρξαν: (α) η γεωγραφική απομόνωση και (β) μία σειρά από φυσικές καταστροφές που συνέβησαν. Ο G. B., επίσημος οδηγός στο εθνικό πάρκο του Ασπρομόντε αναφέρει ότι οι κάτοικοι των χωριών αυτών και κυρίως οι κάτοικοι του Γκαλιτσιανό ασχολούνταν ανέκαθεν με γεωργικές και κτηνοτροφικές εργασίες. Είναι εξαιτίας αυτής της γεωγραφικής απομόνωσης για την οποία κατάφερε να διατηρηθεί η ιδιαίτερη ταυτότητα του χωριού. Επισημαίνεται και στην Προφίλη (1999: 33) το γεγονός ότι οι συγκεκριμένες γεωγραφικές συνθήκες με τις οροσειρές, τις βαθιές χαράδρες και το μέχρι πριν αρκετά χρόνια προβληματικό οδικό δίκτυο μεταξύ των χωριών, είναι οι αιτίες για τις οποίες διατηρήθηκε η ελληνική γλώσσα ζωντανή ως και τις μέρες μας.

Παρατήρηση που υπογραμμίζει και η Πετροπούλου (1994: 191) σχετικά με τις αιτίες που συνετέλεσαν στη διάδοση της ελληνικής γλώσσας από γενιά σε γενιά σε προφορική βάση ως και τις μέρες μας και αυτές είναι: (α) η γεωγραφική απομόνωση, (β) η δυσχερής επικοινωνία με τον υπόλοιπο κόσμο, (γ) η κλειστή αγροτική και κτηνοτροφική οικονομία, (δ) ο αναλφαριθμητισμός και (ε) η αυστηρή ενδογαμία. Ο G.B. τονίζει ιδιαίτερα ότι σε αυτά τα τόσο δυσπρόσιτα μέρη, έφτασε η ελληνικότητα δια θαλάσσης και φυσικά η θάλασσα ήταν το στοιχείο αυτό που τους επέτρεπε να διατηρήσουν την επαφή τους με τη μητέρα πατρίδα, δηλαδή την Ελλάδα.

²<https://youtu.be/zzkr-ophKSE?si=ZkGzAkqK7N-GiLEh> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

Ο S.S.³ αναφέρει ότι οι κάτοικοι του Ρηχουδίου λόγω των καταστροφών που συνέβησαν από τις βροχές, δηλαδή τις κατολισθήσεις, αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν το χωριό και να φτιάξουν το νέο χωριό του Ρηχουδίου. Ωστόσο, ο ίδιος υπογραμμίζει ότι η ζωή στο παλιό Ρηχούδι ήταν αλλιώς. Κάθε σπίτι και κάθε οικογένεια είχε τα δικά της εργαλεία, τα χωράφια της, τις καλλιέργειες της, το φούρνο της και την «αίγα για το γάλα».

Το Γκαλιτσιανό αναφέρεται ως «η καρδιά της μεγάλης Ελλάδας».⁴ Υπάρχουν κάτοικοι που ποτέ δεν έφυγαν από εκεί γιατί αγαπάνε το χωριό. Ακόμα και όσοι έχουν φύγει, ή φεύγουν, ξαναγυρνάνε λόγω της ομορφιάς του τοπίου και γιατί λόγω της γεωγραφικής απομόνωσης η ατμόσφαιρα παραμένει καθαρή και η εξοχή άθικτη. Βέβαια, ο Β.Τ.⁵ από την Μπόβα Μαρίνα, οδοντίατρος στο επάγγελμα, αναφέρει ότι έφυγαν οι κάτοικοι από το Ρηχούδι με τη δικαιολογία των κατολισθήσεων, ωστόσο τα σπίτια τόσα χρόνια μετά παραμένουν στη θέση τους και δεν έχουν πέσει. Επομένως, ο λαός έφυγε από εκεί για άλλους λόγους. Κατεβαίνοντας στην παραλία θα είχαν πρόσβαση στο σιδηρόδρομο και στο αεροδρόμιο και αυτός είναι ο αληθινός λόγος για τον οποίο εγκατέλειψαν το χωριό: προς αναζήτηση μιας άλλης ζωής.

Όλα τα χωριά στην παραλία είναι νέα, για τα οποία υπάρχει ένα παλαιότερο στα βουνά. Ιδιαίτερη είναι η σημασία που δίνεται στις θυσίες που έπρεπε να κάνουν οι άνθρωποι για να μένουν σε αυτά τα χωριά, οι οποίες ήταν ιδιαίτερα μεγάλες και σημαντικές.⁶ Οι άντρες ήταν αγρότες, γεωργοί ή βοσκοί, ενώ τραγουδούσαν και έπαιζαν μουσική. Η Προφίλη (1999: 33) αναφέρει ότι οι κάτοικοι των ορεινών ελληνόφωνων χωριών της Καλαβρίας τα είχαν εγκαταλείψει και εγκαταστάθηκαν σε μέρη κοντά στην παραλία, στα οποία έδωσαν παρόμοια ονόματα με τα ορεινά χωριά τους, για παράδειγμα Νέο Ρηχούδι, Μπόβα Μαρίνα και άλλα. Σε αυτά τα μέρη οι κάτοικοι αναμείχθηκαν με τους Καλαβρούς και ερχόμενοι σε επαφή μαζί τους μετατοπίστηκαν προς την καλαβρική διάλεκτο και την ιταλική γλώσσα, παραγκωνίζοντας τη μητρική τους ελληνική, γιατί δεν γίνονταν κατανοητοί από τους νέους τους γείτονες (Προφίλη 1999: 33).

Η κάθοδός τους όμως από τα βουνά προς τη θάλασσα και η εγκατάστασή τους εκεί έμελλε να παίξει σημαντικό ρόλο στη συρρίκνωση της χρήσης της μητρικής τους γλώσσας από τους ίδιους, αφού τα χωριά ερημώθηκαν και η διασπορά των ελληνόφωνων ήταν μεγάλη (Προφίλη 1999: 33). Οι συνθήκες υπό τις οποίες οδηγήθηκε σε βαθμιαία

³<https://youtu.be/87XJXVkwGeo?si=etbfdw2sLXDzwaDP> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

⁴https://youtu.be/s6qtkP_xTMc?si=JIPS44EAvnQRXFYB (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

⁵<https://youtu.be/3Gm3zXmRSNs?si=BJjKhLwG2R06iEZN> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

⁶https://youtu.be/zS_zRcjEnqc?si=HRUvcobsLVJ14hje (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

παρακμή η ελληνική γλώσσα σύμφωνα με την Πετροπούλου (1994: 191) είναι: (α) η κατάργηση του ορθόδοξου τυπικού του 1573, (β) η επαφή με τον ιταλόφωνο πληθυσμό, (γ) η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία, (δ) η μετανάστευση, (ε) το σπάσιμο της αυστηρής ενδογαμίας, (στ) η εκπαίδευση, (ζ) η επίδραση των ΜΜΕ, (η) η ευκολία της επικοινωνίας με τον υπόλοιπο κόσμο, (θ) η γενική υποχώρηση των διαλέκτων έναντι των εθνικών γλωσσών και (ι) το έντονο αίσθημα κατωτερότητας που συνόδευε τη γλώσσα για χρόνια.

Στάσεις απέναντι στη γλώσσα

Η Squillaci (2017) αναφέρεται στο αίσθημα της ντροπής που ένιωθαν οι ομιλητές, ιδίως κατά τα χρόνια του φασισμού, όταν δεν υπήρχε λόγος να μιλούν τις «άχρηστες διαλέκτους» και να παρεκκλίνουν κατά αυτό τον τρόπο από την περίφημη ιταλική κουλτούρα (Mosino 1989, 1997· Katsoyannou 1995 από Squillaci 2017: 148). Η αίσθηση της γλωσσικής κατωτερότητας έγινε συνείδηση των ανθρώπων και οδήγησε στην απώλεια της ελληνικής ταυτότητας και γλώσσας (Squillaci 2017: 148). Η Προφίλη (1999: 33) αναφέρεται σε μία έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί το 1996 σε τυχαίο δείγμα μαθητών από 9 έως 14 ετών και από την οποία προέκυπτε ότι τα παιδιά σε συντριπτική πλειοψηφία δεν μιλούσαν την ελληνική στο σπίτι και λυπόταν για την εξαφάνιση της ελληνικής. Επίσης, θεωρούσαν ως αιτίες της εξαφάνισης την άσκοπη χρήση της γλώσσας και τη ντροπή, όπως και την περιθωριοποίηση που υφίσταται και νιώθει ο ομιλητής της ελληνικής (Προφίλη 1999: 33).

Η Κατσογιάννου (1999) έγραφε ότι ο πιο σημαντικός παράγοντας ο οποίος είχε επηρεάσει τη στάση των ομιλητών ήταν το λεγόμενο κύρος (prestige) της γλώσσας (Katsoyannou 1995 από Κατσογιάννου 1999: 608-609). Επρόκειτο για μία αξία άμεσα συνδεδεμένη με το ρόλο που δύναται να διαδραματίσει η γλώσσα σχετικά με την κοινωνική κινητικότητα και πιο συγκεκριμένα την κοινωνική άνοδο των ομιλητών (Κατσογιάννου 1999: 609). Επομένως, το κύρος της γλώσσας εξαρτάται από την εικόνα που σχηματίζει η γλωσσική κοινότητα για την κοινωνική και την πολιτιστική ταυτότητα των ομιλητών. Συνδέοντας αυτή την παράμετρο με την περίπτωση των ελλινόφωνων της Καλαβρίας, οι ομιλητές της Greko αποτιμούν την διάλεκτο ως γλώσσα «μειωμένου κύρους» και υιοθετούν συμπεριφορά αυτο-υποτίμησης και αυτο-λογοκρισίας που επιφέρουν αρνητικές συνέπειες για το μέλλον και τη μελλοντική υπόσταση κάποιου γλωσσικού συστήματος (Κατσογιάννου 1999: 609).

Η Κατσογιάννου (1999: 609-610) αναφέρει ότι αν και η Greko ήταν η πρώτη (μητρική) γλώσσα που είχαν μάθει οι παλαιότερες γενιές, στο σχολείο την εγκατέλειψαν με αποτέλεσμα να μιλούν την καλαβρική διάλεκτο στην καθημερινή τους επικοινωνία. Εν συνεχεία, οι ομιλητές της επόμενης γενιάς αναλογιζόμενοι την κοινωνική κατωτερότητα, απέφυγαν τη χρήση της Greko και συνειδητά δεν μετέδωσαν τη γλώσσα στα παιδιά τους, συμπεριφορά η οποία ορίζεται με τον όρο «γλωσσική αυτοκτονία» (Κατσογιάννου 1999: 610).

Η επόμενη γενιά εκ των πραγμάτων βασίστηκε μόνο στη χρήση της καλαβρικής διαλέκτου, με προεκτάσεις προς την ιταλική, παραγκωνίζοντας την ελληνική (Κατσογιάννου 1999: 610). Η γενιά αυτή χαρακτηριζόταν από αρνητική στάση απέναντι στη γλώσσα με τη μόνη διαφορά ότι η απόρριψη δεν ήταν τόσο εμφανής όσο στην προηγούμενη γενιά (Κατσογιάννου 1999: 610). Η αιτία για την αρνητική στάση δεν παραμένει η κοινωνική ένταξη, αλλά η επικοινωνιακή ανεπάρκεια της γλώσσας, αφού η γλώσσα δεν μιλιέται πια (Κατσογιάννου 1999: 610).

Η Πετροπούλου (1994: 189) αναφέρεται στην περίοδο της περιθωριοποίησης της γλώσσας, η οποία εκτείνεται χρονικά έως και τα τέλη της δεκαετίας του 1960. Έπειτα ξεκινάει η περίοδος της επανεκτίμησης της γλώσσας. Η απόδοση υποτιμητικών χαρακτηρισμών από εξωτερικούς παράγοντες στους ελληνόφωνους είναι γεγονός αρκετά παλιό, ωστόσο η Πετροπούλου (1994: 196) κάνει ιδιαίτερο λόγο στην περίπτωση κατά την οποία τα ίδια τα ελληνόφωνα χωριά απέδιδαν περιφρονητικούς και προσβλητικούς χαρακτηρισμούς το ένα προς το άλλο. Αναφέρεται ακόμα στην ύπαρξη ενός ανέκδοτου εγγράφου που βρίσκεται στα κρατικά αρχεία του Reggio di Calabria και πρόκειται για μία γλωσσική αξιολόγηση της άρχουσας τάξης του Κοντοφουρίου προς τους κατοίκους του Γκαλιτσιανό. Το έγγραφο αναφέρεται σε μία εξέγερση του Γκαλιτσιανό και της Αμεντολέας ενάντια στο Κοντοφούρι, ζητώντας την απόσχισή τους. Εντύπωση προκαλούν οι εκατέρωθεν προσβλητικοί και υποτιμητικοί χαρακτηρισμοί οι οποίοι μαρτυρούν το φοβερό αίσθημα της ντροπής και της κοινωνικής κατωτερότητας των ομιλητών απέναντι στην διάλεκτο (Πετροπούλου 1999: 197-198).

Οι άνθρωποι δεν ήταν θετικοί ως προς τη γλώσσα και η ταυτότητά τους ουσιαστικά δομήθηκε πάνω στη συνεχή απόρριψη και στην άρνηση της ίδιας τους της γλώσσας, διότι η ίδια απέδιδε στους χρήστες ένα τρομερό στίγμα κοινωνικής κατωτερότητας (Πετροπούλου 1999: 198). Το 1968 με την ίδρυση του πρώτου πολιτιστικού συλλόγου των ελληνόφωνων με την ονομασία «La Ionica dei Greci di Calabria», επιχειρήθηκε η

μεταστροφή του αρνητικού κλίματος σχετικά με τη γλώσσα (Πετροπούλου 1999: 200). Βασικός στόχος του συλλόγου ήταν η εξάλειψη του αρνητικού στίγματος που συνόδευε ως τότε τη γλώσσα και τη μετατροπή της σε αιτία υπερηφάνειας (Πετροπούλου 1999: 201).

Πράγματι, οι σημερινοί εναπομείναντες ομιλητές της γλώσσας, νέοι και γηραιοί, αυτοπαρουσιάζονται ως υπερήφανοι απόγονοι μίας πολύ παλιάς γλώσσας, στοιχεία της οποίας δεν υπάρχουν στη σημερινή νέα ελληνική, αλλά είναι λόγια και μπορεί κανείς να τα βρει μόνο στους μεγάλους αρχαίους Έλληνες συγγραφείς και ποιητές, σύμφωνα με το καθηγητή S.N.⁷ Είναι μία Ιταλία που μιλάει σχεδόν καθημερινά τα ελληνικά. Γεγονός παράξενο, αλλά συμβαίνει τα τελευταία χιλιάδες χρόνια.⁸ Αναφέρουν ότι μιλούν «τη γλώσσα του Ομήρου».⁹

Αυτή η συνείδηση φαίνεται να διατηρείται τόσο στους πιο γηραιούς ομιλητές όσο και στις νεότερες ηλικίες ομιλητών, καθώς έχουν δημιουργηθεί πληθώρα πρωτοβουλιών και δράσεων για τη διάσωση και την προώθηση της διαλέκτου. Ο F.P.¹⁰, νέος από το Ασπρομόντε, αναφέρει ότι οι νέοι κουβαλούν στις πλάτες τους μία γλώσσα αιώνων και θέλουν να τη μεταβιβάσουν στο μέλλον με περισσότερους ομιλητές. Ο P.D.B.¹¹, νέος από την περιοχή, τονίζει την επιθυμία των νέων να μεταβιβάσουν τη γλώσσα στα παιδιά, αν και οι ίδιοι δεν τη μιλούσαν παλαιότερα, όμως τώρα έχει αναστραφεί η κατάσταση και θέλουν να κάνουν το ακριβώς αντίθετο, να την μεταδώσουν.

Αξίζει να αναφερθεί η άποψη ενός γηραιού κατοίκου, του S.S.¹², ο οποίος παρατηρεί ότι η γλώσσα πρέπει να διασωθεί, πρέπει να την μαθαίνουν τα παιδιά στο σχολείο, γιατί οι μεγάλοι δεν μπορούν να τη μάθουν, αφού έχουν άλλες ασχολίες, δηλαδή σπουδάζουν ιταλικά. Ο S.S. λέει επί λέξει: «δεν θέλω να πεθάνει η γλώσσα, γιατί όταν πεθαίνει μία γλώσσα, πεθαίνει μία ιστορία, μία κουλτούρα, η δική μου ιστορία, η δική μου κουλτούρα». Εξάγεται επομένως το ασφαλές συμπέρασμα ότι η προηγούμενη αρνητική στάση των ομιλητών για τη γλώσσα έχει ετεροκαθοριστεί σε μεγάλο βαθμό, ανατρέποντας την πρώτη κατάσταση. Εμφανίζεται θετικά διακείμενο μεγάλο μέρος των ομιλητών ως προς τη γλώσσα και προσπαθούν να κάνουν ό,τι είναι δυνατόν για τη διάσωσή της.

⁷<https://youtu.be/wIU2RPMQNck?si=imzuo0mkkb2G3skF>(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

⁸<https://youtu.be/h6AP8RL1yL8?si=sQbqBKXLHZQ1HiTd>(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

⁹https://youtu.be/s6qtkP_xTMc?si=-5tC_UZG4RD9-ztL(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹⁰<https://youtu.be/aYzYw4g5y8s?si=HHQJ71QulZ4i5ixI>(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹¹<https://youtu.be/aYzYw4g5y8s?si=HHQJ71QulZ4i5ixI>(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹²<https://youtu.be/87XJXVkwGeo?si=9aDI GomGCDOH5F81>(ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

Χρήση της γλώσσας και ζωτικότητα

Στην Καλαβρία συναντάται μια ενδεικτική περίπτωση συνύπαρξης και αλληλεπίδρασης της ελληνικής και της ιταλικής γλώσσας, έχοντας δημιουργήσει μία διάλεκτο με δυσπρόστατο χαρακτήρα (Minniti-Gonias 2001: 165). Πρωτίστως χρησιμοποιείται η τοπική ρομανική διάλεκτος και η επίσημη ιταλική, ενώ η Greko αντιπροσωπεύει τη δεύτερη γλώσσα ενός μικρού και αγροτικού κατά βάση πληθυσμού, ο οποίος δεν διέθετε καμία πολιτική ή οικονομική εξουσία και επομένως ούτε και η γλώσσα του (Κατσογιάννου 1999: 608). Όπως παρατηρεί η Κατσογιάννου (1999: 608) η γλώσσα εθεωρείτο λογικά, επομένως, ως μειονοτικός κώδικας και επιπρόσθετα δεν μπορεί να χρησιμοποιηθεί στην καθημερινότητα, εφόσον δεν υφίστανται οι αντίστοιχες επικοινωνιακές καταστάσεις. Επί της ουσίας, συμπεραίνει η Κατσογιάννου ότι το να γνωρίζει κανείς τη γλώσσα δεν σημαίνει ότι και τη χρησιμοποιεί. Καταλήγει σημειώνοντας ότι οι ίδιοι ομιλητές δήλωναν ότι χρησιμοποιούσαν την ελληνική διάλεκτο μόνο αν τους ζητούσαν κάτι τέτοιο (Κατσογιάννου 1999: 608).

Μετά το 1968, οπότε η σύσταση του πρώτου πολιτιστικού συλλόγου των ελληνόφωνων «La Ionica dei Greci di Calabria» προσπάθησε να καταπολεμήσει το αρνητικό στίγμα το οποίο συνόδευε τη γλώσσα (Πετροπούλου 1994: 200), συντελείται η επανάκτηση της γλωσσικής και πολιτιστικής ταυτότητας των ελληνόφωνων (Πετροπούλου 1994: 201). Η κίνηση οδήγησε σε εκ νέου ανακάλυψη της ιδιαίτερης πολιτιστικής ταυτότητας που έφερνε μαζί της η διάλεκτος (Πετροπούλου 2023 από Gortych-Michalak 2024: 141) με την αναβίωση της γλώσσας να συμβαίνει σε όλα τα χωριά παράλληλα και όχι μόνο στο Γκαλιτσιανό (Gortych-Michalak 2024: 141).

Κάποιες από τις πρωτοβουλίες αναβίωσης της γλωσσικής και πολιτιστικής κληρονομιάς των ελληνόφωνων της Καλαβρίας που έλαβαν χώρα μετά την ίδρυση του πρώτου πολιτιστικού Συλλόγου είναι (Πετροπούλου 1994: 202): (α) η προσπάθεια της επαναφοράς του ορθόδοξου τυπικού, κατηργημένο από το 1573, (β) η χορήγηση υποτροφιών σε ελληνόφωνους νέους για την εκμάθηση των νέων ελληνικών στην Ελλάδα, (γ) η οργάνωση συνεδρίων με στόχο την αναζωπύρωση του ενδιαφέροντος για τη βυζαντινή παράδοση της Καλαβρίας, (δ) οι διαγωνισμοί γκρεκάνικης ποίησης και μουσικής, (ε) η επαφή με τους ελληνόφωνους της Απουλίας, (στ) η ίδρυση επιπλέον συλλόγων στην Ελλάδα και στην Καλαβρία, (ζ) η αδελφοποίηση ελληνόφωνων Δήμων με αντίστοιχους ελληνικούς, (η) ο σχεδιασμός για την τουριστική ανάπτυξη της περιοχής και

άλλα. Αυτές οι πρωτοβουλίες είχαν ως στόχο την ανασυγκρότηση της γλωσσικής και πολιτισμικής ταυτότητας των ανθρώπων αυτών, διαδικασία αρκετά δύσκολη, αναλογιζόμενοι ότι η έννοια της ταυτότητας είναι άρρηκτα συνδεδεμένη με την αυτοεκτίμηση και ότι η τελευταία έχει διαμορφωθεί μέσα από το εκάστοτε κοινωνικό περιβάλλον (Πετροπούλου 1994: 203).

Το κοινωνικό τους περιβάλλον όμως τους ωθούσε στη διαρκή άρνηση και στην απόρριψη της γλωσσικής τους ταυτότητας (Πετροπούλου 1994: 203). Η διάλεκτος βρίσκεται σε συνεχή υποχώρηση σε σχέση με την επίσημη γλώσσα του κράτους, την ιταλική. Όπως επισημαίνει η Minniti-Gonias, η διάλεκτος δεν εξελίχθηκε αυτόνομα, αλλά όπως και κάθε άλλη ιταλική διάλεκτος, συμμετείχε και συμμετέχει στο σύστημα της «εθνικής» γλώσσας και υφίσταται τις ίδιες εξελίξεις του σε πολλαπλό επίπεδο (Berruto 2001: 73 από Minniti-Gonias 2001: 68).

Τα ιταλικά χρησιμοποιούνται στη διοίκηση και στην εκπαίδευση. Η τοπική ρομανική διάλεκτος χρησιμοποιείται στην καθημερινή επικοινωνία και η ελληνική διάλεκτος χρησιμοποιείται από τους ηλικιωμένους στο σπίτι αλλά και μεταξύ τους, όπως και από άτομα νεαρότερων ηλικιών, τα οποία φαίνεται να είναι μέλη διάφορων συλλόγων (Πετροπούλου 2007). Τα ελληνικά επίσης χρησιμοποιούνται ως μυστικός κώδικας επικοινωνίας όταν οι ελληνόφωνοι δεν επιθυμούν να γίνουν κατανοητοί από τον περίγυρο (Πετροπούλου 2007). Επισημαίνεται δε ότι κατά τα παλαιότερα χρόνια οι ελληνόφωνοι μαθητές χρησιμοποιούσαν τα ελληνικά στο ιταλόφωνο σχολικό τους περιβάλλον, ώστε να μη γίνονται κατανοητοί από τους ιταλόφωνους συμμαθητές τους (Martino 1977 από Πετροπούλου 2007).

Μέσα από τις μαρτυρίες των ομιλητών επιβεβαιώνονται εν πολλοίς τα όσα προαναφέρθηκαν. Ο T.S.¹³ αναφέρει ότι κατά την παιδική του ηλικία δεν τους μάθαιναν τα ελληνικά και ότι ο ίδιος έμαθε στην κόρη του, M.O.S., τα ελληνικά, ενώ οι παππούδες, δηλαδή οι γονείς του είχαν τη λογική ότι η M.O.S. έπρεπε να μάθει τα ιταλικά και να μάθει να απαντάει στα ιταλικά, ακόμα και αν μιλούσανε στα ελληνικά. Διακρίνεται επομένως ξεκάθαρα η ηγεμονία της ιταλικής γλώσσας έναντι της ελληνικής διαλέκτου.

Ο καθηγητής S.N.¹⁴ αναφέρει ότι σαν παιδί ο ίδιος δεν μιλούσε τα ελληνικά, όμως καταλάβαινε τη γλώσσα. Οι μεγάλοι την είχαν ήδη εγκαταλείψει και μπροστά στα παιδιά δεν μιλούσαν ελληνικά, πάρα μόνο στην περίπτωση κατά την οποία δεν ήθελαν να γίνουν

¹³ https://youtu.be/DvGpITXBjof?si=92CGeOmJ_jg4A1zy (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹⁴ <https://youtu.be/wIU2RPMQNck?si=mwbREy2bZmR9POnR> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

αντιληπτοί από τα παιδιά. Ο ίδιος έχει γράψει βιβλία στη Greko ώστε να μείνει η γλώσσα γραμμένη, επειδή πίστευε ότι θα χαθεί και κατά αυτό τον τρόπο ελπίζει να διασωθεί. Για τον ίδιο λόγο συνέγραψε ποίηση· για να δείξει ότι αυτή η γλώσσα είναι πολύ πλούσια.

Η Α.Σ.¹⁵, 80 ετών, αναφέρει ότι η πρώτη γλώσσα που έμαθε ήταν η καλαβρική διάλεκτος, έπειτα η ελληνική και μετά η ιταλική. Οι γονείς της μιλούσαν τα ελληνικά και στο σπίτι μιλούσαν τα ελληνικά. Ο Β.Τ.¹⁶, οδοντίατρος από την Μπόβα Μαρίνα, αναφέρεται στη δυσκολία του εγχειρήματος να διατηρηθεί η γλώσσα γιατί οι ομιλητές είναι λίγοι αριθμητικά και επιπλέον πρόκειται για μία προφορική γλώσσα. Ο ίδιος έχει δημιουργήσει μία μικρή ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι κάθε Σάββατο συναντιούνται και κάνουν μαθήματα στα ελληνικά¹⁷. Μαθαίνουν να γράφουν τη γλώσσα με το ελληνικό αλφάβητο και είναι όλοι αυτοδίδακτοι, με μόνο κίνητρο τον ενθουσιασμό τους. Έχουν όλοι πάνω κάτω την ίδια ηλικία, εκεί γύρω στα 60 έτη, υπάρχουν επίσης κάποιοι λίγοι νέοι, ενώ δεν υπάρχουν καθόλου παιδιά. Επισημαίνει επίσης ότι στα σχολεία στην Καλαβρία δεν διδάσκεται η ελληνική διάλεκτος. Ενώ τα διάφορα projects από την Ευρωπαϊκή Ένωση είναι πενιχρά.

Στον αντίποδα, οι νέοι της περιοχής μέσω διάφορων δράσεων επιθυμούν να διαδώσουν τη γλώσσα. Η Ε.Ρ.¹⁸ από την οργάνωση Jaló Tu Vua, αναφέρεται στη διοργάνωση της Settimana Greca, μιας εβδομάδας που είναι πλήρης εργασιών και διαδικασιών σχετικών με τη γλώσσα. Οι νέοι εφορμώμενοι από αυτές τις διαδικασίες, επιθυμούν να μετουσιώσουν τον ενθουσιασμό τους και να τον μεταδώσουν. Βάσει όλων αυτών, οι παρατηρήσεις της Προφίλη (1999: 34) για την υποχώρηση της διαλέκτου και τους εναπομείναντες ομιλητές, φαίνεται να μπορούν να αναθεωρηθούν ως ένα βαθμό. Διότι έκτοτε έχουν γίνει σημαντικές προσπάθειες για τη διάδοση της διαλέκτου και την προσέλκυση νέων ομιλητών. Διαπιστώνεται βέβαια ότι ο ενθουσιασμός των ομιλητών, ανεξαρτήτου ηλικίας, δεν είναι αρκετός. Χρειάζεται στοχευμένη δράση σε μία υπόθεση της οποίας οι φυσικοί φορείς, δηλαδή οι ομιλητές της γλώσσας την έχουν επανεκτιμήσει μεν, δεν έχουν καταφέρει να τη φέρουν εν ζωή, δε. Η γλώσσα βρίσκεται σε μία στάσιμη κατάσταση με τις ελπίδες για τη διάσωσή της να είναι ακόμα ζωντανές.

4.3 Grecia Salentina

¹⁵ <https://youtu.be/Vfje0cmcAgE?si=pVdjNujJMa1ZaA5f> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹⁶ <https://youtu.be/3Gm3zXmRSNs?si=9ciAlvV3P60z6Zl6> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹⁷ <https://youtu.be/ox6xsJbMD8U?si=43O7OBbhTtm7T-Pp> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

¹⁸ <https://youtu.be/o2q0uBGZ0oE?si=xXxLsOtthVbVDYo6> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

Γεωμορφολογία-Κοινωνία-Οικονομία

Η περιοχή του Σαλέντο με έκταση 40 τετραγωνικά χιλιόμετρα περίπου και ακτογραμμή 2000 χιλιομέτρων, θεωρείται ένας τόπος επίπεδος χωρίς μεγάλες κλίσεις οι οποίες δεν ξεπερνάνε τα 200 μ.. Οι ακτές είναι χαμηλές και αμμόδεις (Προφίλη 1999: 34). Πρόκειται για περιοχή ανέκαθεν αγροτική με καλλιέργεια αμπελιών, ελιών, ντομάτας και καπνού. Ενώ οι βιομηχανικές εγκαταστάσεις αφορούσαν την ύπαρξη εργοστασίων επεξεργασίας των παραγόμενων προϊόντων όπως τα ελαιουργεία, τα οινοποιεία και τα καπνεργοστάσια (Προφίλη 1999: 34). Οι μεγάλες ιδιοκτησίες που ήταν πολλές αριθμητικά και οι οποίες μη δυνάμενες να ακολουθήσουν νέα συστήματα καλλιέργειας σε συνδυασμό με τις πολυάριθμες μικρές ιδιοκτησίες, ήταν ο βασικός λόγος για τη γεωργική υπανάπτυξη ως το 1950-1960 (Προφίλη 1999: 34 -35). Μετά το 1950, οπότε και συντελέστηκε η αγροτική μεταρρύθμιση, εξαφανίστηκαν οι μεγάλες ιδιοκτησίες χωρίς ωστόσο να επηρεαστεί σημαντικά η ύπαρξη των μικρών ιδιοκτησιών (Προφίλη 1999: 35).

Σύμφωνα με την Προφίλη (1999: 35), η περιοχή έχει αναπτυχθεί βιομηχανικά και τουριστικά ενώ πλέον ο πρωτογενής τομέας δεν κατέχει ρόλο τόσο σημαντικό, όσο κατά το παρελθόν. Τα ελληνόφωνα χωριά της περιοχής του Σαλέντο, συνδέονται μεταξύ τους με πολύ καλό οδικό δίκτυο και με σιδηρόδρομο, ενώ επικοινωνούν και με την υπόλοιπη περιοχή μέσω υπεραστικών λεωφορείων (Προφίλη 1999: 35). Όπως περιγράφει η Προφίλη (1999: 35), οι ομιλητές της Griko, οι οποίοι ήταν στη πλειοψηφία τους αγρότες, έως και την εφαρμογή της αγροτικής μεταρρύθμισης, δηλαδή το 1950, ζούσαν σε καλύβες στο εσωτερικό των λεγόμενων μασεριών. Υπήρχε ο μασάρο (massaro), έμπιστος του ιδιοκτήτη που διοικούσε το κτήμα και ο οποίος ζούσε με την οικογένειά του σε κτίσμα που βρισκόταν στο μέσο της ιδιοκτησίας, ενώ μιλούσε την τοπική ρομανική διάλεκτο και υπήρχαν και οι κολόνι (colonna), οι οποίοι ήταν οι καλλιεργητές και ζούσαν είτε στο εσωτερικό του εν λόγω κτήματος, είτε σε φτωχικές καλύβες που λέγονταν φούρνοι (furni), οι οποίες βρίσκονταν σε όλη την περιοχή της Grecia Salentina. Όλη η οικογένεια του καλλιεργητή δούλευε στη μασερία και τους αποδιδόταν ένα μικρό τμήμα της συγκομιδής, το οποίο μπορούσαν είτε να το αποθηκεύσουν, είτε να το πουλήσουν στο μύλο. Τα έσοδά τους ήταν πενιχρά και η τροφή τους πολύ φτωχική (Προφίλη 1995: 35).

Οι μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές του αιώνα έλαβαν χώρα και στην περιοχή του Σαλέντο, με αποτέλεσμα την μαζική και εκτεταμένη μετανάστευση, την εγκατάλειψη της υπαίθρου με την παράλληλη μετοίκηση στα αστικά κέντρα και την

υποχρεωτική σχολική φοίτηση, καθώς και την υποχρεωτική εθνική στρατιωτική θητεία (Προφίλη 1999: 35). Η εργατική δύναμη ως εκ τούτου έφθινε και η γη παρέμενε ακαλλιέργητη (Προφίλη 1999: 35-36). Μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο, οικονομικοί και κοινωνικοί λόγοι συνετέλεσαν έτσι ώστε να μειωθεί δραστικά ο αριθμός των ομιλητών στην Griko (Attanasi 2023). Η διάλεκτος παρέμενε ως η γλώσσα την οποία μιλούσαν οι αγρότες και οι φτωχοί εργάτες και τη μετέδιδαν προφορικά (Attanasi 2023). Μετά το 1950 λόγω της εκτεταμένης αστικοποίησης, επωφελείται η ρομανική τοπική διάλεκτος και αναγκαστικά παραγκωνίζεται η ελληνική διάλεκτος. Η σαλεντινή διάλεκτος είναι πλέον πολύ πιο εύχρηστη στις νέες επαγγελματικές δραστηριότητες και τις εμπορικές συναλλαγές, ενώ η ελληνική διάλεκτος αντιπροσωπεύει την απομόνωση της υπαίθρου (Προφίλη 1999: 36).

Στάσεις απέναντι στη γλώσσα

Η Προφίλη (1999: 36) επικαλείται μία έρευνα που είχε πραγματοποιηθεί το 1996 από το δήμο του Καστρινιάνο σε οικογένειες της περιοχής και από την οποία εξαγόταν το συμπέρασμα ότι οι ερωτώμενοι επιθυμούσαν τη διαφύλαξη της γλώσσας σε ποσοστό περίπου 95% και την διδασκαλία της στο σχολείο σε ποσοστό 84%. Η ίδια έρευνα καταδείκνυε την χρήση της γλώσσας από τους πιο γηραιούς ομιλητές, παρά το γεγονός ότι η γλώσσα παρουσιαζόταν σε παρακμή στη δεύτερη γενιά και βρισκόταν εν γένει σε υποχώρηση (Προφίλη 1999: 36). Η προσπάθεια για την αναβίωση της Griko γινόταν πιο έντονη σταδιακά και το γεγονός ότι η περιοχή του Σαλέντο μετατρεπόταν σε τουριστικό πόλο έλξης, συνετέλεσε στην ευρύτερη οικονομική και επενδυτική ανάπτυξη της περιοχής, συμπαρασύροντας και την πολιτιστική έκφραση. Έτσι οι νέοι επιθυμούσαν όλο και περισσότερο εφεξής να μιλάνε την Griko και να συντελέσουν στην αναβίωση της, γράφοντας θεατρικά έργα και τραγούδια (Προφίλη 1999: 36).

Οι γηραιότεροι ομιλητές αναφέρονται στη διάλεκτο ως «αρχαία», η οποία έχει πολλές αρχαίες λέξεις και οι οποίες στη νέα ελληνική δεν υπάρχουν πια και αναφέρουν ότι χρησιμοποιούν την Griko μεταξύ τους, ενώ οι νέοι και τα παιδιά δεν τη μιλάνε.^{19,20} Ο J. P.²¹ από τη Στερνατία, αναφέρει ότι υπάρχουν δράσεις σχετικές με τη γλώσσα αλλά δεν αρκούν γιατί δεν μιλιέται ευρέως πια.²²

¹⁹ <https://youtu.be/9mpfrssoOuo?si=PZvMHCIKA454jqUO> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁰ <https://youtu.be/eYN6Aaczdl0?si=oWBnM8uceG70UvNf> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²¹ https://youtu.be/9mpfrssoOuo?si=A9qGbh_bW-KwrLeA (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²² <https://youtu.be/9mpfrssoOuo?si=s9ouQwLV77AQJ3CX> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

Το γεγονός ότι οι νέοι δεν μαθαίνουν και δεν μιλάνε τη γλώσσα, επισημαίνεται επανειλημμένα από τους μεγαλύτερους σε ηλικία ομιλητές, με την παρένθεση ότι εν πολλοίς από το 1960 δεν μαθαίνεται η γλώσσα στα σπίτια και στις οικογένειες.²³ Ο C.C.²⁴, 75 ετών από το χωριό Καλημέρα, τραγουδάει τραγούδια στην Griko που έχει γράψει ο ίδιος. Δεν την μαθαίνουν πολλοί τη γλώσσα, αλλά όσοι τη μιλούν ξέρουν και να τη γράφουν πλέον. Στο χωριό Στερνατία αναφέρεται ότι όσοι είναι σε ηλικία πάνω από 40 χρονών καταλαβαίνουν και μιλάνε τη γλώσσα.

Το ίδιο χωριό είναι το μέρος όπου ομιλείται πιο πολύ η Griko σήμερα στην περιοχή του Σαλέντο, όμως κάτοικος αναφέρει ότι χάνεται σταδιακά, διότι η σύγχρονη ζωή δεν γίνεται να συμβαδίσει με μία τόσο παλιά ζωή, φέρνοντας ως παράδειγμα τα αρβανίτικα, τους Πομάκους, τους Βλάχους και τους Πόντιους. Τα παιδιά δεν μιλάνε αρβανίτικα αιώνες τώρα και στο Σαλέντο γίνεται το ίδιο²⁵.

Έχουν γίνει προσπάθειες για τη γλώσσα, έχει διδαχτεί η γλώσσα στο σχολείο και ειδικότερα το ελληνικό κράτος έστειλε παλαιότερα καθηγητές από την Ελλάδα, όμως οι νέοι δε τη μιλάνε σε αντίθεση με τους γηραιότερους. Η γλώσσα που κυρίως χρησιμοποιείται είναι η ιταλική, ενώ η Griko σιγά-σιγά αποδυναμώνεται. Δανείζεται πολλές ιταλικές λέξεις, επειδή απουσιάζουν από την ίδια, ενώ υπάρχουν πολλές αρχαίες ελληνικές λέξεις που δεν υπάρχουν στη νέα ελληνική, όπως για παράδειγμα πηγάδι/φρέαρ πουκάμισο/μάτι ή ιμάτιον.²⁶

Αποκαλυπτική είναι η μαρτυρία ενός κατοίκου του Καλημέρα²⁷, ο οποίος αναφέρει ότι στο σχολείο έπρεπε να μιλάνε τα ιταλικά και όχι την ελληνική διάλεκτο. Κατονομάζει μάλιστα έναν δάσκαλο τον Ε.Α., ο οποίος φαίνεται να εξανάγκαζε τους μαθητές του να σταματήσουν να μιλούν την ελληνική διάλεκτο στο σχολικό περιβάλλον. Το αποτέλεσμα φαίνεται να ήταν το αντίθετο. Τα παιδιά όχι μόνο δεν έπαυσαν να μιλούν την Griko στο σχολείο, αλλά κατέληξε και ο ίδιος ο δάσκαλος να μάθει την ελληνική διάλεκτο.²⁸

Αναφέρει ακόμα ότι μεταπολεμικά συνδέθηκε η γλώσσα με τους φτωχούς, ενώ πριν τη μιλούσαν οι πλούσιοι. Σήμερα δεν μιλιέται η γλώσσα όπως παλαιότερα, εξαιτίας της ανάπτυξης της τεχνολογίας (internet και τηλεόραση).

²³ <https://youtu.be/bmdau3ZJ3Rc?si=FiZUtiRN9Ia3bEUi> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=6up19EDtNk&t=133s> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁵ <https://youtu.be/ayvSyOrYlo0?si=ceglIAWa7o5XzRTZ> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁶ <https://youtu.be/bmdau3ZJ3Rc?si=9k8oIcBjrzpeLBZb> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁷ <https://youtu.be/bmdau3ZJ3Rc?si=9k8oIcBjrzpeLBZb> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

²⁸ <https://www.youtube.com/watch?v=bmdau3ZJ3Rc> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

Αναφέρεται από κάτοικο του Καλημέρα επίσης, ότι ενώ οι γονείς του μιλούσαν την ελληνική διάλεκτο, στο σπίτι μάθαιναν τα ιταλικά γιατί η Griko ήταν μία γλώσσα που έπρεπε να εγκαταλειφθεί. Οι ομιλητές αναφέρονται στην πολύ πλούσια μουσική παράδοση της ελληνικής διαλέκτου. Υπογραμμίζεται ότι ήταν η ύπαρξη των μοιρολογιών που τους έκανε να αντιληφθούν την αρχαία ελληνική τους καταγωγή διότι δεν αναφερόταν κάπου η Παναγία, ο Χριστός, ο Παράδεισος και άλλα σχετικά.²⁹ Η Προφίλη (1999: 36) αναφέρεται στη γλωσσική σύγκρουση, δηλαδή τη σύγκρουση μεταξύ της ελληνικής γλώσσας και της ιταλικής μετά το 1980 και ότι αυτή η επέφερε τον κοινωνικό αποκλεισμό, το φόβο της διαφορετικότητας και της απόρριψης, την εντύπωση ότι επρόκειτο για μία «άχρηστη γλώσσα» επί της ουσίας.

Εδώ και αρκετά χρόνια το γόητρο της διαλέκτου έχει αποκατασταθεί και οι νεότεροι επιδιώκουν να συμπληρώσουν το κενό των γονιών τους (παθητικοί ομιλητές), προσεγγίζοντας τους παππούδες τους (ενεργητικοί ομιλητές), επιθυμώντας να μιλούν την ελληνική διάλεκτο αισθανόμενοι υπερήφανοι για τις ρίζες τους (Προφίλη 1999: 36). Εξάγεται επομένως το συμπέρασμα ότι η προηγούμενη αρνητική στάση των ομιλητών έχει αντιστραφεί, με τις νεότερες γενιές να αντιλαμβάνονται την ιδιαίτερη πολιτιστική τους ταυτότητα και να επιθυμούν να συμβάλλουν ενεργά στη διάσωση και στη διάδοση της γλώσσας. Στάση θετική ως προς τη γλώσσα σε μεγάλο μέρος των ομιλητών, που το μόνο εμπόδιο που συναντά είναι ίσως η ψηφιοποιημένη και τεχνολογικά προηγμένη εποχή μας, όπου τα πάντα ακόμα και η γλώσσα μας όπως και η ικανότητά μας στη σκέψη φθίνει.

Χρήση της γλώσσας και ζωτικότητα

Στην περιοχή του Σαλέντο υπάρχει καθεστώς τριγλωσσίας: (α) η πρώτη γλώσσα είναι η ιταλική, που τη χρησιμοποιούν στη διοίκηση, στην εκπαίδευση και στα ΜΜΕ, (β) η δεύτερη είναι η τοπική ρομανική διάλεκτος, η σαλεντινή, που την χρησιμοποιούν στο τοπικό εμπόριο, στις επιχειρήσεις και στις καθημερινές συνομιλίες ενώ (γ) η τρίτη είναι η νεοελληνική διάλεκτος, η Griko, την οποία την χρησιμοποιούν τα μέλη της οικογένειας μεταξύ τους και οι ηλικιωμένοι κυρίως (Προφίλη 1999α).

Τόσο η ιταλική γλώσσα όσο και η τοπική ρομανική διάλεκτος, πιέζουν την ελληνική διάλεκτο (Colotti 1997 από Κουτσούκο 2013: 28). Ωστόσο, φαίνεται ότι η Griko έχει καταφέρει να αφομοιώσει αυτές τις επιδράσεις και έχει δημιουργήσει μια δική της δομή (Προφίλη 1999). Οι ομιλητές της γλώσσας σήμερα παραμένουν σε μεγάλο βαθμό οι

²⁹ <https://youtu.be/rNCPOu2LJJ4?si=ubew1wKpdV55sbzX> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

γηραιότερες ηλικίες. Κατά τα παλαιότερα χρόνια χρησιμοποιούσαν τη γλώσσα οι πλούσιοι, οι μοναχοί, οι ποιητές και οι παπάδες, οι οποίοι την έγραφαν επίσης. Οι αγρότες αντί αυτού, δεν ήξεραν να γράφουν και μετέδιδαν την προφορική γνώση της γλώσσας, όπως για παράδειγμα τα τραγούδια στα οποία ενυπήρχαν και ιστορικά στοιχεία³⁰.

Οι άνθρωποι που ήξεραν μια τέχνη ήταν οι πρώτοι που εγκατέλειψαν τη γλώσσα, γιατί έπρεπε λόγω της δουλειάς τους και της συναναστροφής τους με ανθρώπους που δεν ήξεραν τα ελληνικά (δηλαδή τους Ιταλούς) να συνομιλούν μαζί τους. Αντίθετα, οι κάτοικοι των χωριών και της υπαίθρου ακόμα και σήμερα μιλάνε τη γλώσσα.³¹ Σήμερα υπάρχουν δύο σχολεία στο χωριό Καλημέρα που διδάσκεται η ελληνική διάλεκτος κάποιες ώρες την εβδομάδα³².

Από τη μελέτη των δεδομένων, εξάγεται το συμπέρασμα ότι η Griko βρίσκεται σε καλύτερη κατάσταση από την Greko της Καλαβρίας. Την ομιλούν περισσότεροι ομιλητές, διδάσκεται στα σχολεία και πλέον υφίσταται η γραπτή της απόδοση. Ωστόσο, απουσιάζει από τους νεαρότερους ομιλητές μάλλον το κίνητρο για να μιλούν τη γλώσσα αυτή. Στο δρόμο ακούγονται γηραιότεροι σε ηλικία άνθρωποι να μιλούν την ελληνική διάλεκτο μεταξύ τους, όχι όμως νέοι. Οι βασικοί χρήστες παραμένουν οι άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας. Οι νεαρές ηλικίες λόγω του σύγχρονου τρόπου ζωής όπως τονίζουν και οι γηραιότεροι και λόγω της παγκοσμιοποίησης που επιτάσσει το μίνιμουμ, δεν βρίσκουν ενδιαφέρον και σκοπό στη χρήση της γλώσσας. Παρά την ύπαρξη ενεργειών και δράσεων για τη διάσωση της γλώσσας, χρειάζεται ενδεχομένως ένας πιο συγκεκριμένος πολιτικός σχεδιασμός που θα προσανατολίζεται στη σημασία και στη σημαντικότητα του γλωσσικού κώδικα.

Κοινωνιογλωσσική κατάσταση των γλωσσών

Η Προφίλη (1999: 32) αναφερόταν στα χαρακτηριστικά τα οποία διέπουν το χαρακτήρα αυτών των ελληνόφωνων κοινοτήτων και αυτά είναι: (α) πρόκειται για Ιταλούς υπηκόους, (β) έχουν ιταλική εθνική συνείδηση, (γ) είναι καθολικοί στο θρήσκευμα, (δ) δεν εκδηλώνουν αυτονομιστικές τάσεις και (ε) επιθυμούν απλά τη διαφύλαξη της γλώσσας και του πολιτισμού τους. Διαφοροποιούμενοι σαφώς από τους Ιταλούς και αισθανόμενοι πιο κοντά στους Έλληνες, χωρίς ωστόσο να ταυτίζονται μαζί τους, καθώς η νέα ελληνική

³⁰ <https://www.youtube.com/watch?v=ayvSyOrYlo0&t=76s> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

³¹ https://youtu.be/rNCP0u2LJJ4?si=TMk_oRH6nGRWFZTh (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

³² https://youtu.be/_6up19EDtNk?si=YsV3Jwa5i0PuzHrc (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

γλώσσα διαφέρει κατά πολύ από τις δικές τους προφορικές ελληνικές διαλέκτους (Προφίλη 1999: 32).

Στο παρελθόν η ελληνόφωνη περιοχή της Καλαβρίας και η ελληνόφωνη περιοχή του Σαλέντο έγιναν το επίκεντρο των επιστημονικών αναζητήσεων και ερευνών • πλήθος γλωσσολογικών ερευνών και μελετών διεξήχθησαν σε αυτά τα μέρη, όπως και άλλων ειδών έρευνες, έχοντας ως βάση την ανθρωπολογία και την κοινωνιολογία. Ωστόσο παρά το ενδιαφέρον των επιστημόνων και τα συμπεράσματα των μελετών τους που ακολουθήθηκαν από διακαείς και ενθουσιώδεις απόπειρες διάσωσης των δύο ελληνικών διαλέκτων, λίγο ενδιαφέρον υπήρξε για την κοινωνικό-οικονομική κατάσταση αυτών των κοινοτήτων (Προφίλη 1999: 32), αν όχι μηδενικό.

Η Προφίλη (1999: 32) αναφερόταν σε μία έκθεση η οποία καταδείκνυε τον μεγάλο κίνδυνο που διέρχονταν οι ελληνικές διάλεκτοι στη νότια Ιταλία, αφού οι ομιλητές της ελληνικής στη νότια Ιταλία εμφανίζονταν ως μία από τις δεκαπέντε περισσότερο απειλούμενες γλωσσικές ομάδες. Αυτές οι περιοχές ήταν πολύ φτωχές και διέθεταν από τα χαμηλότερα κατά κεφαλήν εισοδήματα στην Ε.Ε., συνθήκη η οποία τους ωθούσε σε εξαναγκαστική μετανάστευση (Προφίλη 1999: 32).

Η Προφίλη (1999: 32) επί της ουσίας κατέληγε στο συμπέρασμα ότι αυτές οι κοινότητες στην πλειοψηφία τους δεν διέθεταν τα μέσα, δηλαδή τις απαραίτητες δομές για τη διαφοροποίηση των τοπικών τους οικονομιών στο πλαίσιο μιας γλωσσικής διαφοροποίησης. Δεν υπήρχε άλλωστε το 1999 ειδικός νόμος για την προστασία και την προώθηση της ελληνικής, παρόλο που το άρθρο 6 στο ιταλικό Σύνταγμα όριζε σαφώς ότι η δημοκρατία προστατεύει τις γλωσσικές μειονότητες με τους κατάλληλους νόμους (Προφίλη 1999: 37), υπογραμμίζοντας την αναγκαιότητα της ύπαρξης τέτοιων νόμων και υποδεικνύοντας το συντονισμό των προσπαθειών μέσω συγκεκριμένου σχεδίου παρέμβασης ώστε να ληφθούν άμεσα μέτρα (Προφίλη 1999: 37).

Τον ίδιο χρόνο ψηφίστηκε ο νόμος 482/1999 στην Ιταλία, σύμφωνα με τον οποίο οριζόταν ως επίσημη γλώσσα της ιταλικής Δημοκρατίας η ιταλική γλώσσα, ενώ κάνοντας αναφορά στο άρθρο 6 του Συντάγματος, αναγνώριζε τις ελληνόφωνες κοινότητες της Καλαβρίας και του Σαλέντο ως ελληνικές εθνικές και γλωσσικές μειονότητες, μαζί με άλλες εθνικές κοινότητες που βρίσκονταν σε εδάφη της Ιταλίας. Από τη στιγμή της ανακάλυψης των δύο ελληνόφωνων κοινοτήτων το 1820 και με το σημαντικό επιστημονικό ζήτημα της καταγωγής τους, το θέμα τέθηκε με όρους ξεκάθαρα πολιτικούς. Η υπόθεση για την καταγωγή από την αρχαία Ελλάδα δεν συμβάδιζε με τις επιδιώξεις του

ιταλικού κράτους σε εκείνη τη χρονική στιγμή και όχι μόνο αυτό, αλλά θεωρήθηκε ότι έπληττε την ιδέα του μεγαλείου της Ρώμης. Επομένως, ήταν μία θεωρία καταγωγής πολιτικά μη αποδεκτή.

Οι Ιταλοί ενστερνίστηκαν την υπόθεση ότι οι διάλεκτοι κατάγονταν από το βυζαντινό ελληνισμό, κάτι που μπορούσαν πολύ πιο εύκολα να διαχειριστούν ιστορικά. Αυτή η αντίληψη υπάρχει και στους σημερινούς ομιλητές του Σαλέντο, ότι δηλαδή αναγκάζοντας τη γλώσσα σε υποχώρηση, το ιταλικό κράτος ουσιαστικά «έσβησε» το βυζαντινισμό που υπήρχε, διότι για αυτούς ήταν μία άλλη θρησκεία και δεν δέχονταν σε καμία περίπτωση οι Καθολικοί να είναι αυτοί οι πληθυσμοί Βυζαντινοί Έλληνες, («το σκέπασαν»)³³.

Αντίστοιχα στην Καλαβρία επιδιώχθηκε η πολιτιστική ομογενοποίηση της περιοχής, όπου η βυζαντινή κουλτούρα και η θρησκεία συσχετίστηκαν άμεσα με την ελληνική γλώσσα και την ελληνικότητα και για αυτό το λόγο αναγκάστηκαν σε υποχώρηση από τους καθολικούς και τη λατινική (Violi 2005 από Gortych-Michalak 2024: 140).

Πράγματι, η ελληνική γλώσσα και τα στοιχεία της ελληνικότητας είναι συνδεδεμένα με τη διατήρηση του ορθόδοξου δόγματος (Τσιρπανλής 1992 από Πλουμίδη 2001: 337). Το ορθόδοξο τυπικό δεν εξέλειψε κατά το 19^ο αιώνα με τους τελευταίους πρωτοπαπάδες στην περιοχή του Σαλέντο, αλλά συνεχίστηκε κατά τον 18^ο αιώνα, οπότε οι τελευταίοι ιερείς εκπατρίστηκαν ή εκλατινίστηκαν (Πλουμίδης 2001: 339). Εξάλλου όπως αναφέρει ο Πλουμίδης (2001: 339), η διάδοση του ελληνισμού στη νότια Ιταλία δεν ήταν έργο πολιτικό, αλλά έργο εκκλησιαστικό και θρησκευτικό.

Εν συνεχεία, όπως επισημαίνεται στη Squillaci (2017: 147), από το τέλος της βυζαντινής περιόδου και έπειτα, οι ελληνόφωνες κοινότητες βρίσκονται σε διαρκή παρακμή και λόγω της επικράτησης της λατινικής. Έως και την ένωση της Ιταλίας το 1861 στις δύο ελληνόφωνες νησίδες μιλούσαν βασικά δύο γλώσσες: τις ελληνικές διαλέκτους Greko στην Καλαβρία και Griko στο Σαλέντο και τις αντίστοιχες ρομανικές τοπικές διαλέκτους, την καλαβρική και τη σαλεντινή (Προφίλη 1999: 32).

Η καθιέρωση της ενοποιημένης δημοτικής ιταλικής και οι παράλληλες οικονομικές και κοινωνικές μεταβολές, ο νόμος του 1901 για την ελεύθερη μετανάστευση και οι δύο παγκόσμιοι πόλεμοι οδήγησαν σε ερήμωση τη νότια Ιταλία, αφού οι αγροτικοί πληθυσμοί μετανάστευσαν είτε προς τη βόρεια Ιταλία, είτε προς τις ευρωπαϊκές χώρες, είτε υπερατλαντικά (Προφίλη 1999: 32). Επιπροσθέτως η επίδραση κυρίως της ιταλικής

³³ <https://youtu.be/eYN6Aaczdl0?si=xuvVWawGCEt9Z1tS> (ανακτήθηκε στις 29/01/2025)

κατέφερε ισχυρό πλήγμα στις ξένες γλώσσες της Ιταλίας (Προφίλη 1999: 32). Έπρεπε επομένως οι ομιλητές της ελληνικής να μάθουν την ιταλική γλώσσα η οποία ήταν η γλώσσα του κράτους, της διοίκησης, της εκπαίδευσης και του στρατού. Βγαίνοντας επομένως από την αγροτική τους απομόνωση αναγκαστικά έπρεπε να χρησιμοποιούν περισσότερο τις τοπικές ρομανικές διαλέκτους, παραγκωνίζοντας τις ελληνικές διαλέκτους (Προφίλη 1999: 32).

Η Squillaci (2017: 148) αναφέρεται στην ιδέα της ιταλοποίησης υπό την οποία συστάθηκε το ιταλικό κράτος και εν συνεχεία στην περίοδο του φασισμού, οπότε και συνδέθηκαν με το αρνητικό κοινωνικό στίγμα οι τοπικές διάλεκτοι της Ιταλίας, συμπεριλαμβανομένων και των δύο ελληνικών και των διαλέκτων των άλλων αλλόφωνων κοινοτήτων. Οι άνθρωποι συνέδεσαν τη γλώσσα με την κοινωνική κατωτερότητα και σταδιακά έχασαν την ελληνική ταυτότητα και την ελληνική γλώσσα όπως είναι επόμενο (Squillaci 2017: 148).

Η Squillaci (2017: 148) αναφέρεται στους οικονομικούς παράγοντες μετά το 1950, όπως η εκτεταμένη μετανάστευση που ανάγκασε τους ομιλητές να εγκαταλείψουν τις γλώσσες τους. Μετά το 1960 παρατηρείται προσπάθεια επανεκτίμησης και αναβίωσης των δύο νεοελληνικών διαλέκτων της Greko και της Griko, ενώ ως εκείνη τη χρονική στιγμή απουσίαζε κάθε πολιτιστική έκφραση που να επιδιώκει τη συνέχιση των δύο διαλέκτων, ειδικότερα στην Καλαβρία (Gortych-Michalak 2024: 140).

Παρά το γεγονός ότι οι δύο νεοελληνικές διάλεκτοι του ιταλικού νότου δεν έχουν καμία σχέση μεταξύ τους και στο παρελθόν αγνοούσαν η μία κοινότητα την ύπαρξη της άλλης, φαίνεται πως η μοίρα τους είχε κοινά χαρακτηριστικά. Συνδυετικός κρίκος είναι η γεωγραφική τους τοποθέτηση, δηλαδή ο ιταλικός νότος και η ελληνική καταγωγή τους εν συνεχεία και σε τελικό στάδιο οι περιορισμοί που δέχτηκαν είναι οι ίδιοι, εφόσον υπάγονται στην δικαιοδοσία του ιταλικού νόμου. Οι δύο διάλεκτοι ταυτίστηκαν με την κοινωνική κατωτερότητα και το αρνητικό στίγμα σε ένα ιταλικό κράτος που επιθυμούσε τη μέγιστη εθνική ενότητα. Κάθε τι διαφορετικό οριζόταν ως απόκλιση από τη νόρμα. Μέσα σε αυτό πλαίσιο, λογική και επόμενη είναι η εγκατάλειψη της γλώσσας από τους ομιλητές, αναζητώντας ένα καλύτερο μέλλον σε μία χώρα της Ε.Ε.

Χρειάστηκαν πολλά χρόνια και πολλές έρευνες παγκόσμιας εμβέλειας για να φτάσουν στο σημείο οι ομιλητές να ενστερνιστούν την οπτική των επιστημόνων και να συνειδητοποιήσουν περί τίνος επρόκειτο. Και έπειτα ένας αγώνας ακόμα πιο σκληρός

ξεκίνησε, προσπαθώντας να συγκρατηθεί η διαρκής υποχώρηση και παρακμή των δύο διαλέκτων και να αναβιώσουν.

Σημαίνουσες ενέργειες έλαβαν χώρα με περίσσιο ενθουσιασμό όπως αναφέρουν οι ίδιοι οι ομιλητές, ωστόσο παρά το εύρος και την ένταση της προσπάθειας σήμερα δεν έχουν επιτελεστεί σημαντικά αποτελέσματα. Οι ομιλητές των δύο διαλέκτων δεν έχουν αυξηθεί σε αριθμό, ίσως έχουν προστεθεί κάποιοι λίγοι αριθμητικά, έχει εκλείψει σημαντικό μέρος των ομιλητών οι οποίοι έφυγαν από τη ζωή και οι γλώσσες εξακολουθούν να βρίσκονται σε κίνδυνο. Επομένως συμπεραίνεται πως κάτι πήγε λάθος στη διαχείριση του ζητήματος.

Η Προφίλη έγραφε το 1999 για τη διδασκαλία της Greko και της Griko στα σχολεία μαζί με τη νέα ελληνική, δύο με τρεις φορές την εβδομάδα (Profili 1996 από Προφίλη 1999: 37). Ωστόσο αναφέρεται στις δυσκολίες του εγχειρήματος δεδομένου ότι οι διδάσκοντες έχοντας ως μητρική την ελληνική γλώσσα, αγνοούν τόσο την ιδιαίτερη τοπική πραγματικότητα όσο και την ίδια τη διάλεκτο και μεταβαίνουν σε αυτές τις περιοχές έχοντας κατά νου ότι θα διδάξουν την ελληνική ως ξένη γλώσσα σε Ιταλούς μαθητές. Τα εγχειρίδια της διδασκαλίας επίσης δεν είναι προσαρμοσμένα στις ιδιαίτερες συνθήκες και ανάγκες αυτών των παιδιών (Προφίλη 1999: 37). Ως εκ τούτου το εγχείρημα στέφθηκε με αναποτελεσματικότητα, με ηχηρό το αίσθημα της ματαιώσης (Προφίλη 1999: 37).

Σήμερα στην Καλαβρία οι ομιλητές είναι πολύ λίγοι ενώ δεν κατοικούνται τα ελληνόφωνα χωριά σχεδόν, ενώ στο Σαλέντο στο οποίο οι ομιλητές είναι περισσότεροι, διαφαίνεται εμφανής η υποχώρηση της γλώσσας σε σχέση με την ιταλική, ειδικότερα στις νεαρές ηλικίες. Όσοι μετέχουν σε διάφορους συλλόγους και διάφορες οργανώσεις, νέοι και άνθρωποι μεγαλύτερης ηλικίας, το κάνουν θέλοντας να διασώσουν τις γλώσσες και να τις μεταδώσουν κοινωνώντας τις στον υπόλοιπο κόσμο και προσελκύοντας νέους ομιλητές. Ωστόσο αυτός ο υπέρμετρος ενθουσιασμός και η καλή πρόθεση δεν αρκούν.

Οι νέοι επισημαίνουν ότι το εγχείρημά τους μοιάζει ουτοπικό και ότι η γλώσσα για αυτούς σηματοδοτεί πάνω από όλα τη φιλία. Χρειάζεται να ληφθούν περισσότερο δραστικά μέτρα που ίσως το κεντρικό πολιτικό πλαίσιο της Ιταλίας και της Ελλάδας δεν επιθυμεί να λάβει. Ίσως η δραστηριοποίηση σε τοπικό επίπεδο και με τη συμβολή των τοπικών συμβουλίων και των δήμων να μπορούσε να φανεί επωφελής ως προς τη λήψη κάποιων περισσότερο κεντρικών αποφάσεων.

Γενικά οι πάρα πολύ αξιόλογες προσπάθειες που έγιναν μετά το 1960 με την επανεκτίμηση των γλωσσών δεν έχουν επιφέρει τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα και επί της ουσίας καλούνται οι εναπομείναντες ομιλητές να επαναπροσδιορίσουν το πλαίσιο δράσης τους. Είναι ξεκάθαρο ότι εάν δεν ληφθεί δράση, οι γλώσσες σίγουρα θα χαθούν. Από την άλλη δεν υπάρχει εγγύηση πως και δράση να ληφθεί, οι γλώσσες θα καταφέρουν να διασωθούν.

5. Συμπεράσματα

Στην παρούσα εργασία αφού έγινε αναφορά στην ειδοποιό διαφορά μεταξύ γλώσσας, διαλέκτου και ιδιώματος, παρουσιάστηκε η προβληματική γύρω από το διαχωρισμό τους, καθώς η μεταξύ τους οριοθέτηση όσον αφορά τη διάλεκτο και το ιδίωμα δεν είναι πάντοτε ευδιάκριτη. Στη συνέχεια παρουσιάστηκε η ιστορική πορεία των αρχαίων και νέων ελληνικών διαλέκτων, εξετάζοντας κάποια ιδιαίτερα χαρακτηριστικά τους βάσει των οποίων διαχωρίζονται. Καταλήγοντας στις δυο NE διαλέκτους της Κάτω Ιταλίας, έγινε παράθεση των ιστορικών στοιχείων που σχετίζονται με τις δύο διαλέκτους, αναλύοντας ιδιαίτερα το σοβαρό επιστημονικό ζήτημα που προέκυψε αμέσως μετά την τυχαία ανακάλυψη τους το 1820, αυτό της καταγωγής τους. Στη συνέχεια παρουσιάστηκαν τα γενικά χαρακτηριστικά που ισχύουν και για τις δύο διαλέκτους.

Στο τρίτο κεφάλαιο αναλύθηκαν οι όροι της γλωσσικής συρρίκνωσης και του γλωσσικού θανάτου που υφίσταται ένα γλωσσικό σύστημα υπό την προϋπόθεση της γλωσσικής επαφής. Δόθηκε προσοχή στη διαφοροποίηση της γλωσσικής συρρίκνωσης σε ετερόγλωσσο και σε ομόγλωσσο περιβάλλον. Στο τελευταίο κεφάλαιο όπου παρουσιάστηκε η κοινωνιογλωσσική κατάσταση των δύο διαλέκτων, εξετάστηκε το πολιτικό, το κοινωνικό και το οικονομικό ιστορικό πλαίσιο το οποίο διαμόρφωσε τόσο τις συνθήκες όσο και τις προϋποθέσεις της ύπαρξης τους στον ιταλικό νότο.

Η ταύτιση της χρήσης των διαλέκτων με την κοινωνική κατωτερότητα είναι η βασικότερη συνθήκη η οποία διαμόρφωσε τις αρνητικές στάσεις των ομιλητών με την ταυτόχρονη εγκατάλειψη των δύο διαλέκτων. Μετά από χρόνιες προσπάθειες επήλθε η επανεκτίμηση τους, καταρρίπτοντας το πρότερο αρνητικό στίγμα και συντελώντας στην αναβίωσή τους. Η μεταστροφή της στάσης των ομιλητών από αρνητική σε θετική ωστόσο, δεν ήταν αρκετή ώστε να αποφευχθεί ο θάνατος των δύο NE διαλέκτων της νότιας Ιταλίας. Με τη συλλογή και την αξιολόγηση των δεδομένων διαπιστώθηκε ότι ενώ έγιναν αξιόλογες προσπάθειες μετά το 1960 για τη διάσωση και τη διάδοση των δύο διαλέκτων, σήμερα δεν έχουν επέλθει τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Ο αριθμός των ομιλητών δεν έχει αυξηθεί, έχουν φύγει από τη ζωή οι παλιότερες γενιές και οι διάλεκτοι βρίσκονται σε σταθερή υποχώρηση ως προς την επίσημη ιταλική και τις τοπικές ρομανικές διαλέκτους.

Αξιολογείται ως ελπιδοφόρο το γεγονός ότι υπάρχουν τόσοι ομιλητές νεαρότερης αλλά και γηραιότερης ηλικίας οι οποίοι κάνουν ό, τι είναι δυνατό για τη διάσωση των δύο

διαλέκτων, ωστόσο χρειάζεται κάποιος κεντρικός πολιτικός σχεδιασμός που θα μπορούσε να θέσει το σχέδιο δράσης σε στενότερο και περισσότερο στοχευμένο πλαίσιο. Οι ομιλητές οφείλουν να αποτιμήσουν τις έως τώρα ενέργειες τους και να σχεδιάσουν προσεκτικά τις μελλοντικές, με τις διαλέκτους να βρίσκονται σε διαρκή υποχώρηση- το χρονικό ενός προαναγγελλθέντος θανάτου όμως που είχε αρκετά χρόνια πριν προβλεφθεί, δεν έχει επιτελεστεί ακόμα.

Βιβλιογραφία

- Attanasi, E. (2023). Ο Griko, i kriviti fonì tu Salentu. Ανακτήθηκε από: https://www.academia.edu/115713450/O_Griko_i_kriviti_fon%C3%AC_fon%C3%AC_tu_Salentu_%CF%84%CE%B7%CF%82_Eufemia_Attanasi_%CE%B1%CF%80%CF%8C_%CF%84%CE%BF_Soleto_Grec%C3%ACa_Salentina
- Aitchison, J. (1994). *Language Change: Progress or Decay?* (2^η έκδ.). Cambridge University Press.
- Campbell, L. & M. C. Muntzel. 1989. The structural consequences of language death. Στο N. C. Dorian (Επιμ.) *Investigating Obsolescence: Studies in Language Contraction and Death*. Cambridge: Cambridge University Press, 181-196.
- Gortych Michalak, M. K. (2024). Life cycle of Greko. In memoriam of Domenico Nucera-Mimmo Nucera «Milinari», 139-145. Πανεπιστήμιο Adam Mickiewicz στο Πόνζαν.
- Sasse, H.- J. (1990). Theory of language death, language decay and contact-induced change: similarities and differences. Draft of the version to be published in the proceedings of the International Symposium of Language Death: January 8-12, East Africa, Bad Homburg.
- Sasse, H.- J. (1992). Theory of language death. Στο M. Brenzinger (Επιμ.), *Language Death: factual and theoretical explorations with special reference to East Africa*, 7-30. Βερολίνο: De Gruyter.
- Skutnabb-Kangas, T. (1999). Γλωσσική φθορά, γλωσσικός θάνατος, γλωσσική δολοφονία: διαφορετικά γεγονότα ή διαφορετικές ιδεολογίες. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.) *"Ισχυρές" και "ασθενείς" γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση. Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού, Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Μάρτιος 1997, Θεσσαλονίκη*, 82-83. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Squillaci, M. O. (2017). When a language becomes old: The case of calabrian greek. Στο *Οι μειονοτικές γλώσσες στην εκπαίδευση και την εκμάθηση γλωσσών: προκλήσεις και νέες προοπτικές*, 143-161. Έκδοση Φιλολογικής Έρευνας, Πανεπιστήμιο Βελιγραδίου.
- Αλέρτα, Μ. (2023). Γεωγραφικές – Κοινωνικές ποικιλίες και trash tv: Κριτική ανάλυση και εφαρμογή στην εκπαίδευση. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Δελβερούδη, Ρ. (2001α). Γλώσσα και διάλεκτος. Στο Α.-Φ. Χριστίδης σε συν. Μ. Θεοδοροπούλου (Επιμ.) *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, 50-53. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Δελβερούδη, Ρ. (2001β). Γλωσσική ποικιλία. Στο Α.-Φ. Χριστίδης σε συν. Μ. Θεοδοροπούλου (Επιμ.) *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*, 54-57. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Κατσογιάννου, Μ. (1999). Ελληνικά της Κάτω Ιταλίας: η κοινωνιογλωσσική άποψη. Στο Α. Μόζερ (Επιμ.) *Ελληνική Γλωσσολογία '97. Πρακτικά του τρίτου Διεθνούς Γλωσσολογικού Συνεδρίου για την ελληνική γλώσσα: Σεπτέμβριος 25-27, Πανεπιστήμιο Αθηνών, Τομέας Γλωσσολογίας*, 605-613. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

- Κατσογιάννου, Μ. (1999). Το ιδίωμα της Καλαβρίας. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.) *Διαλεκτικοί θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, 39-46. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Κοντοσόπουλος, Ν. Γ. (2008). *Διάλεκτοι και ιδιώματα της Νέας Ελληνικής* (5^η εκδ.). Εκδόσεις Γρηγόρη.
- Κουτσούκος, Ν. (2013). Η σχέση ενδογενών και εξωγενών παραγόντων στην αλλαγή του ρηματικού κλιτικού συστήματος της Griko, *Patras Working Papers in Linguistics (PWPIL-vol 3)*, 26-41. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.26220/pwpl.v3i0.215>
- Λιόσης, Ν. (2007). Γλωσσικές επαφές στη Νοτιοανατολική Πελοπόννησο. Διδακτορική Διατριβή. Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης. Ανακτήθηκε από: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/15095>
- Λιόσης, Ν. (2008). Θνησιφωνία: Τα εμπειρικά Δεδομένα από την Τσακωνική. Στο *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα. Πρακτικά της ετήσιας συνάντησης του τομέα Γλωσσολογίας του Τμήματος Φιλολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης: Απρίλιος 21-22, 2007*, 242-255. Θεσσαλονίκη: Ελληνικά Γράμματα.
- Λιόσης, Ν. (2011). Dialect death and language death: empirical data from Tsakonian. Στο M. Janse & B. Joseph et al (Επιμ.) *Studies in Modern Greek Dialects and Linguistic Theory: Ιούνιος 14-16, 2007*, 311-322.
- Λιόσης, Ν. (2019). Γλωσσική επαφή και γλωσσικός θάνατος: κριτική εξέταση με εμπειρικά δεδομένα από τα αρβανίτικα, τα τσακωνικά και τα καππαδοκικά. Στο Χρ. Τζίτζιλης & Γ. Παπαναστασίου (Επιμ.) *Γλωσσικές επαφές στα Βαλκάνια και στη Μικρά Ασία*. Θεσσαλονίκη: Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών, 337-352.
- Μαγουλά, Ε. & Κατσούδα, Γ. (2024). *Γνωρίζοντας τις νεοελληνικές διαλέκτους. Ένα εκπαιδευτικό ταξίδι στη γεωγραφική ποικιλία με φύλλα εργασίας*. Εκδόσεις Gutenberg.
- Μαλικούτη-Drachman, Α. (1999). Φαινόμενα δανεισμού και συρρίκνωσης του διαλεκτικού λόγου. Στο «Ισχυρές» και «ασθενείς» γλώσσες στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Όψεις του γλωσσικού ηγεμονισμού, *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Μάρτιος 1997. Θεσσαλονίκη*. Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας, 533-542. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_a_2_2/01.html
- Μαλικούτη-Drachman, Α. (2000). Συρρίκνωση διαλεκτικών συστημάτων. Στο Α.-Φ. Χριστίδης et al (Επιμ.) *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοί της*, 23-28. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Minniti-Gonias, D. (2001). Ιταλοελληνική Διγλωσσία. Το ελληνοκαλαβρικό ιδίωμα από μια νέα οπτική γωνία, *Modern Greek Dialects & Linguistics Theory (MGDLT-vol 1)*, 165-176. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.26220/mgdl.v1i1.2519>
- Μανέ, Α. (2023). Μελέτη της συρρίκνωσης της διαλεκτικής ποικιλίας του Πυργίου Χίου. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/184881>

- Μουτάφη, Χρ. (2020). Κοινωνιογλωσσική προσέγγιση του ιμβριώτικου ιδιώματος: στάσεις και αποδιαλεκτοποίηση. Διπλωματική Εργασία. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο. Ανακτήθηκε από: <https://apothesis.eap.gr/archive/item/72528>
- Νικηφορίδου, Κ. (χ.χ.). Γλωσσική Αλλαγή. Στο *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_a6/index.html
- Παπαζαχαρίου, Δ. & Ράλλη, Α. (2022). Διαλεκτολογία και Νεοελληνικές Διάλεκτοι. Στο Μ. Λεκάκου & Ν. Τοπιντζή (Επιμ.), *Εισαγωγή στη Γλωσσολογία, θεμελιώδεις έννοιες και βασικοί κλάδοι με έμφαση στην ελληνική γλώσσα*. Εκδόσεις Gutenberg, 443-496.
- Παπαναστασίου, Γ. (2007). Γλωσσική αλλαγή: Η ιστορική εξέλιξη της ελληνικής γλώσσας. Στο *Θέματα Ιστορίας της ελληνικής γλώσσας*. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/history/thema_13/index.html
- Πετροπούλου, Χ. (1994). Τα ελληνικά της Καλαβρίας μεταξύ περιθωριοποίησης και επανεκτίμησης: προβλήματα και προοπτικές. *Εθνολογία*, 3:189-214.
- Πετροπούλου, Χ. (1999). Η διδασκαλία της ελληνικής γλώσσας στην Καλαβρία: μία κριτική προσέγγιση. *Εικαστική Παιδεία*, 24-31.
- Πετροπούλου, Χ. (2000). Η συμβολή του Αναστασίου Καραναστάση στη μελέτη των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας. Στο *Νεοελληνική Διαλεκτολογία, Πρακτικά τρίτου διεθνούς συνεδρίου Νεοελληνικής Διαλεκτολογίας: Οκτώβριος 20-23, 1998, Κάλυμνος*.
- Πετροπούλου, Χ. (2007). Προοπτικές γλωσσικής παραγωγής και αναπαραγωγής των ελληνικών της Καλαβρίας (Κάτω Ιταλία). Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/greekLang/modern_greek/studies/dialects/thema_b_4_4/index.html
- Πετροπούλου, Χ. (2020). Τα ελληνικά της Καλαβρίας (γκρέκο) μεταξύ περιθωριοποίησης, επανεκτίμησης και "αναβίωσης". *Ηριννα*, 167-181.
- Πλαδή, Μ. (2008). Διαλεκτικές συμπεριφορές σε παιδιά τυπικής ανάπτυξης στο Πυργί της Χίου και στο Λιτόχωρο Πιερίας: γλωσσικές συμπεριφορές διαλεκτόφωνων παιδιών τυπικής ανάπτυξης σε εκπαιδευτικό περιβάλλον. Διπλωματική εργασία. Πανεπιστήμιο Μακεδονίας. Ανακτήθηκε από: <http://dspace.lib.uom.gr/handle/2159/12618>
- Πλουμίδης, Γ. (2001). Η ελληνόφωνος περιοχή του Σαλέντο: ιστορικό σημείωμα. 337-344. Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων. Φιλοσοφική Σχολή. Τμήμα Ιστορίας και Αρχαιολογίας.
- Ποπωβίδου, Μ. (2024). Γλωσσική Συρρίκνωση: κοινωνιογλωσσική προσέγγιση των ιδεολογιών και των γλωσσικών πρακτικών της κοινότητας Ουρούμ. *Patras Working Papers in Linguistics (PWPL-vol 6)*, 225-248. Ανακτήθηκε από: <https://doi.org/10.26220/pwpl.v6i0.468>
- Προφίλη, Ο. (1999). Η αναζωογόνηση της Grieco Grecia Salentina. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.) *Διαλεκτικοί Θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, 47-54. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Προφίλη, Ο. (1999). Η ελληνική στη νότια Ιταλία. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.) *Διαλεκτικοί Θύλακοι της ελληνικής γλώσσας*, 31-38. Θεσσαλονίκη: Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.

- Τζιτζιλής, Χ. (2000). Νεοελληνικές διάλεκτοι και νεοελληνική διαλεκτολογία. Στο Α.-Φ. Χριστίδης (Επιμ.) *Η ελληνική γλώσσα και οι διάλεκτοι της*, 15-22. Αθήνα: ΥΠΕΠΘ & Κέντρο Ελληνικής Γλώσσας.
- Τσιτσιπής, Λ. (2001). Γλωσσική Συρρίκνωση. Στο *Εγκυκλοπαιδικός Οδηγός για τη Γλώσσα*. Ανακτήθηκε από: https://www.greek-language.gr/greekLang/studies/guide/thema_b3/index.html
- Χριστίδης, Α.-Φ. (2005). *Ιστορία της Αρχαίας Ελληνικής Γλώσσας*. Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη.

Σύνδεσμοι

- Asomatoss. (2011, Φεβρουάριος 27). *Kalos Irtate – Grecia Salentina 2/4* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/rNCP0u2LJJ4?si=ubew1wKpdV55sbzX>
- Asomatoss. (2011, Φεβρουάριος 27). *Kalos Irtate – Grecia Salentina 4/4* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/eYN6AaczdI0?si=oWBnM8uceG70UvNf>
- BillyWood Greek Stuff and Beyond. (2021, Αυγούστος 7). *Greko man, Professor Salvino Numero talks to us in Greko* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/wIU2RPMQNck?si=imzuo0mkkb2G3skF>
- BillyWood Greek Stuff and Beyond. (2024, Οκτώβριος 30). *Magna Graecia: Griko of Apulia Volume I* [Video]. YouTube. https://youtu.be/_6up19EDtNk?si=YsV3Jwa5i0PuzHrc
- Brotto, G. (2020, Αύγουστος 27). *Testimonianze Salentine – Il Griko* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/bmdau3ZJ3Rc?si=FiZUtIRN9Ia3bEUi>
- Calabria Greca. (2016, Αύγουστος 2). *La parola e la bellezza – Grecanica, l' essenza*. [Video]. YouTube. https://youtu.be/DvGpITXBj0I?si=92CGeOmJ_jg4A1zy
- Calabria Greca. (2016, Αύγουστος 6). *Una storia di poeti – Grecanica, l' essenza* [Video]. YouTube. https://youtu.be/zS_zRcjEnqc?si=HRUvcobsLVJ14hje
- Jkazaklis. (2017, Σεπτέμβριος 18). *The Greko Language of Calabria, Italy – Salvatore Siviglia* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/87XJXVkWGeo?si=etbfdw2sLXDzwaDP>
- Lac Med. (2021, Ιούλιος 16). *Le Lingue del Mediterraneo – Galliciano, il paese piu Greco d' Italia* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/zzkr-opHKSE?si=ZkGzAkqK7N-GiLEh>
- Piazzasquare italiano. (2023, Νοέμβριος 4). *Calabria Grecanica: mi parlano in Greco per le strade* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/Vfje0cmcAgE?si=pVdjNujJMa1ZaA5f>
- Piazzasquare italiano. (2024, Δεκέμβριος 30). *Parlano ancora greco in Italia – Dopo 2000 anni!(CI SONO ANDATO)* [Video]. YouTube. https://youtu.be/s6qtkP_xTMc?si=JIPS44EAvnQRXFYB

Skipper Yannis Papas Global Impressions. (2024, Οκτώβριος 28). *Sternatia (Apulia...Puglia) – Italy {Magna Grecia – Griko Language}* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/ayvSyOrYlo0?si=ceglIAWa7o5XzRTZ>

Soultanos, A. (2020, Ιανουάριος 23). A conversation in Griko Vs Greek. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/9mpfrssoOuo?si=PZvMHC1KA454jqUO>

To ddomandi greko – La settimana greka. (2018, Μάρτιος 25). *Se mi parli vivo – Adotta il greko di Calabria!* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/aYzYw4g5y8s?si=HHQJ71QulZ4i5ixI>

To ddomandi greko – La settimana greka. (2019, Φεβρουάριος 17). *I ragazzi del greco di Calabria – Quando i giovani si impegnano a salvare la lingua dei nonni* [Video]. YouTube. <https://youtu.be/o2q0uBGZ0oE?si=xXxLsOtthVbVDYo6>

Viviana Vitale (2017, Σεπτέμβριος 11). *La Calabria che parla Greco*. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/h6AP8RL1yL8?si=sQbqBKXLHZQ1HiTd>

Παπαδόπουλος, Ι. (2015, Απρίλιος 14). *Συζητώντας με τον Bruno Traclo στη Bova Marina της Καλαβρίας*. [Video]. YouTube. <https://youtu.be/3Gm3zXmRSNs?si=BJjKhLwG2R06iEZN>

Παπαδόπουλος, Ι. (2024, Ιούνιος 23). Bruno Traclo. Συνεχίζει τον μοναχικό αγώνα για τη διατήρηση της γκρεκάνικης γλώσσας! [Video]. YouTube. <https://youtu.be/ox6xsJbMD8U?si=43O7OBbhTtm7T-Pp>

Υπεύθυνη Δήλωση Συγγραφέα:

Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν.1599/1986, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής μου εργασίας, δεν προσβάλλει κάθε μορφής δικαιώματα διανοητικής ιδιοκτησίας, προσωπικότητας και προσωπικών δεδομένων τρίτων, δεν περιέχει έργα/εισφορές τρίτων για τα οποία απαιτείται άδεια των δημιουργών/δικαιούχων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνον και πληρούν τους κανόνες της επιστημονικής παράθεσης.